9-31964

FREE ACADEMY OF ARTS AND SCIENCES.
ACADEMIE LIBRE DES SCIENCES ET DES ARTS.
FREIE ACADEMIE DER KUNST UND WISSENSCHAFTEN.

АНДРО ЛУЛЧЕВЪ

СЕПТЕМВРИЙСКИ ДНИ

1918 година

(ЛИЧНИ СПОМЕНИ)

СОФИЯ
Печатница „Препорецъ“
1926.

Съдържание:

СТР

Посвѣщение . . . .
Предговоръ . . . .
Необходими думи . . . .
Бурята приближава . . . .
PRO DOMO SUA **Глава първа.** Отъ македонски доброволецъ въ Скопската школа. Борисъ Дранговъ. Адътъ на Кота 1248. Френски подаръкъ. Български сувениръ. Полутрупъ на пжть за България. Медицината се отказва отъ менъ. Осжденъ на смърть. . . . .
ГЛАВА ВТОРА. София въ послѣднитѣ мѣсеци на войната. Герои и „Герои“. Баламитѣ нека се биятъ. Веселби, суарета, матинета, танци съ благотворителна цель. Птицитѣ отъ фронта. Тжги и неволи. Военни успѣхи, тържественни изявления и нерадостна дѣйствителность. Чашата се пълни. Кондоминиумъ. Чужденци въ своята си страна и чужденцитѣ — въ чуждата. Загрижени идватъ — отчаяни си отиватъ. 22
ГЛАВА ТРЕТА. Фердинандъ раздава картитѣ за последенъ пжть. Надеждитѣ на фронта. Стари приятели. Единъ жентлеменъ на българска почва. „Народа“ се весели. Зловѣщи извѣстия. Решението да хвърлятъ „кавалитѣ“. „Нечеме да играеме“. Последнитѣ дни на фронта. 33
ГЛАВА ЧЕТВЪРТА. Мойтѣ опити. При началникъ Гарнизона Генералъ Ценовъ. „Идете си починете“! При Градоначалника. Последното прѣдизвикателство. Голѣмитѣ гости на малка България. Последния резервъ на съюзницитѣ . . 41
ГЛАВА ПЕТА. Слѣдъ „народа“—и народа на улицата. „Хлѣбъ или мжжетѣ ни!“ Такевъ всредъ тълпата. Войската. Единъ чифтъ патерици се намѣсватъ, Митовичъ и циганитѣ. Обновяване администрацията Послѣднитѣ опити да се накара Българина да не вѣрва на очитѣ си. Нерадостни картини, писма и извѣстия. 46
ГЛАВА ШЕСТА. Новъ гостенинъ отъ фронта. Непоколебимото рѣшение. Кучета, които вкарватъ вълка въ кошарата. Високитѣ гости софийски на фронта. Началството устройва събрания на заговорницитѣ безъ да подозира. Банкети и хвалби. Късно ще бжде! 52
ГЛАВА СЕДМА. Опититѣ ми продължаватъ. България има още синове. Человѣкъ който разбира сърдцата на хората и пленява душитѣ. Министера, който забрави партията си, но помнеше винаги България, Послѣднитѣ усилия. Визититѣ се връщатъ. Веселата София става безумна. „Ти можешъ да бждешъ много полезенъ на фронта“! Рапортъ и заминавание. Рухването. 57
БУРЯТА ЗАПОЧВА. . . . .
ГЛАВА ОСМА. Фронта се огъва. София невѣрва. Темпа на събитията се ускорява. Превзимане Главната Квартира. Неволни гости на София. Стамболийски при Царя. Държавнитѣ мжже срѣдъ разбунтуванитѣ части. Опитъ за премирие. Школницитѣ тръгватъ за отбрана на границата. Отхвърлената молба. Бракуванъ! . . Ставамъ шефъ на собствената си команда! 66
ГЛАВА ДЕВЕТА. Сждбоностни дни. Републиката. София започва да вѣрва. Държавнитѣ мжже се връщатъ съ нищо. Престолонаследника отива въ лагера на Републиканцитѣ. Мойта първа срѣща съ мятежницитѣ. Довечера сме въ София! Погрѣшния пжть „Пушко, моя пушко“!. Български сърдца. Съ мятежницитѣ въ София; Престолонаследника атакува — азъ превзимамъ! Новитѣ здрави болни на докторъ Бараковъ. Цивилния министеръ-войникъ и бракувания офицеръ. Най хубавиятъ пжть! Умри, но другаря спаси! 70

инв. 31964
отд. 9 -

АНДРО ЛУЛЧЕВЪ

СЕПТЕМВРИЙСКИ ДНИ

1918 година

(ЛИЧНИ СПОМЕНИ)

СОФИЯ
Печатница „Препорецъ“
1926.

949.72.053.11(093.2)
9Б5
C9083²
Д926.27
57

† МИХАИЛЪ ТАКЕВЪ

Човеку

Михаилъ Такеву,

който въ трудни дни за Родна земя, забравяше себе си и партийната си принадлежность сливаше се съ народа, служеше му и умре за него, посвещавамъ настоящия си трудъ.

[library stamp]

ПРѢДГОВОРЪ

Настоящата книга, трудъ на най-младия нашъ членъ, излиза и като първа книга отъ библиотеката ни. Тя носи своитѣ специфични недостатъци на съчиненията отъ тоя характеръ, описващи събития, ехото на които не е заглъхнало въ околния животъ, а буритѣ предизвикали ги — тътнатъ още въ далечинитѣ на хоризонта.

Колкото и разнообразни и интересни да сѫ рисуванитѣ събития, погледнати отъ която и да е страна, все пакъ не въ това разнообразие е тѣхната цѣнность. Има нѣща въ вре̇менитѣ явления, които ги надживѣватъ — или по право даватъ особена смисъль на тѣхното възпоменание — това е чувството на висока хуманость и чистъ идеализъмъ, които сѫ въодушевлявали творцитѣ на живота въ ония скръбни дни на братоубийство.

Въ името на това человеколюбие и идеализъмъ, ний изпращаме настощата книга като единъ зовъ къмъ народа си за да си спомни миналото, да събуди величавитѣ, готови за самопожертвуване, души; да възкреси отъ мъртвилото идеалиститѣ за да се тръгне по нанагорнището къмъ Голгота — едничкия истински пѫть на Человѣка.

Дано този зовъ бѫде чутъ и разбранъ отъ живитѣ души на нашата страна.

Свободната Академия на наукитѣ и искуствата.

Необходими думи

Войнитѣ, както землетресенията оставатъ, следъ себе си разрушения. И това, което ги прави като че ли по-страшни отъ тѣхъ, то е, че тѣзи разрушения сѫ не всѣкога видими — само последицитѣ имъ по нѣкога избиватъ въ неочаквана дейность на хора или маси, дълго още следъ като войната се е свършила — и съ това идатъ да подчертаятъ онова дълбоко душевно разклащане, което е свързано съ катаклизмитѣ на войната въ физическия свѣтъ. Тия невидими конвулсии добиватъ изразъ при благоприятна обстановка и ставатъ начало на нови и нови акции, взаимодѝствието отъ които създава условията на общия животъ. И по нѣкога тия повратни вълни, които напомнятъ за преминалата буря, се връщатъ и веднъжъ и дважъ, трансформирани по видъ, усилени по нѣкога отъ външни причини и заливатъ неочаквано странитѣ, разклащатъ душитѣ, раждатъ смутъ и страхъ или алчность и желания, които се явяватъ като мощенъ стимулъ на човѣшкото сърдце, на обществената дейность.

Нашиятъ народъ, по причини въ разглеждането на които ние нѣма да влизаме, трѣбваше да вземе участие въ Балканската и Европейската войни. Какъ и защо се очертаха събитията така, а не инакъ; какво можеше да стане и какво стана, кои бѣха причинитѣ за нашитѣ успѣхи и катастрофи — това сѫ задачи, които нѣкога ще разрешава историята. Но имаше дни, недалечни дни, когато поколебалиятъ се фронтъ на югъ се огъна, българскитѣ синове се отдръпнаха и дойдоха да търсятъ врагове не тамъ, гдето бѣха ги намирали въ продължение на толкова години, а въ София. Това сѫ септемврийскитѣ дни на 1918 година, на които като прѣкъ участникъ, мисля да посветя по-нататъшнитѣ страници. Разбирамъ, че най-тежко е да се рисуватъ братоубийствени сблъсквания и, че както и да се опишатъ тѣ, недоволство все ще има. Но ние ще се постараемъ да задоволимъ само единъ — истината, а останалитѣ нѣка прощаватъ. Несъмнено, следващитѣ страници не рисуватъ пълната картина на събитията, но и ние нѣмаме тия претенции. Тая задача не е по силитѣ ни. Нашитѣ преживѣвания, чиито изобразяване, ще се трудимъ да бѫде обективно, сѫ само отдѣлни материяли, върху които бѫдащиятъ историкъ ще гради своитѣ по-закрѫглени трудове. Ние сме смъртни и преходни сѫщества, които, обаче, ставаме свидетели и проводници на събитията — а смѣтамъ, че видѣхме и явления, които сѫ отъ общественъ и траенъ

интересъ. Ако нѣщо отъ туй, което излагаме не хареса нѣкому, нека ни прости. Ако сме нѣщо сгрѣшили, то ще е неволно и съ удоволствие ще приемемъ поправката; ако ли пъкъ самитѣ тия излагани събития не харесватъ на нѣкои, тогава той нека не се сърди намъ. И намъ би ни се искало да бѣхме видѣли въ ония решителни моменти хора съ повече благородство, съ повече нравственость. Ако такива липсваха, за това не можемъ да бѫде отговорни ние, които скромно излагаме само това, на което бѣхме лично свидетели.

Бурята приближава

ГЛАВА ПЪРВА

PRO DOMO SUA

Отъ македонски доброволецъ — въ Скопската школа. Борисъ Дранговъ. Адътъ на Кота 1248. Френски подаракъ и български сувениръ. Полутрупъ на пжть за България. Медицината се отказва отъ менъ. Осжденъ на смърть.

Преди да пристжпя къмъ изложение на фактитѣ, нека ми простятъ читателитѣ една нескромность, която смѣтамъ необходима, инакъ не бихъ си я позволилъ — да ги занимая малко съ собствената си личность — само толкова поне, колкото ще бжде нуждно, за да разбератъ какъ попаднахъ самиятъ азъ въ потока на тия дни, които искамъ да опиша.

Макаръ и годинитѣ, които преживѣхъ до днесъ, и да не сж много — едва 30 — азъ мисля, че животътъ даде, мене и на околнитѣ ми, прѣзъ тия малко години толкова много събития, колкото въ други епохи сж се случвали едва въ течението на цѣло столѣтие.

Моето детинство не бѣше розово, както и това на много подобни на менъ български синове, които сж имали „щастието“ да иматъ бащи чиновници и да сж деветь деца въ едно семейство. Оженила се едва 14 годишна, майка ми е трѣбвало да води онзи мжченъ чергарски животъ, който бѣше нераздѣленъ съ чиновничеството нѣкога, особено въ тия времена, когато политическитѣ страсти на току що освободенитѣ роби бѣха тъй силни, че всѣка самостоятелность се таксуваше едва ли не като бунтъ. Моятъ правдивъ и любящъ земята си баща е трѣбвало да я кръстосва по всички посоки — и въпрѣки това, той предпочиташе и предпочита и сега истината предъ всички облаги, които може да му донесе дори едно премълчаване. Четиридесеть и четвърта година на държавна служба, която е минала всрѣдъ бури, мѣстения и уволнявания, служба която той още съ радость и достоинство изпълнява, не сж навели неговата побѣлела глава, не сж турили никакво петно на неговото свѣтло чело! А тихата и набожна моя майка, въ сърдцето на която имаше жива вѣра въ Бога, която по нѣкога ѝ даваше чудна енергия да излиза отъ всички мжчнотии, дѣто даже не можеше да се помисли, че ще има нѣкакъвъ изходъ, — тя бѣше оная опора на баща ми, която му е давала утѣха въ най-горчивитѣ дни на живота му. И колко пжти азъ си спомнямъ, още съвсемъ

31964

малъкъ, — азъ бѣхъ петото дете — какъ тя, коленичила предъ иконата, въ нѣкой страшно труденъ за всички ни день, поради нѣкое разразило се нещастие или безнадеждно положение, се молѣше съ сълзи на очи. И какъ лицето ѝ просвѣтваше, когато тя станала ни кажеше: „Деца, това ще бѫде! Св. Богородица ни чу".

Може това да се види чудно и дори невѣроятно на мнозина, но не бѣ имало случай тя да ни каже така, и да не се изпълни предказаното, колкото и невѣроятно да бѣ на прьвъ погледъ. Тия картини и думи, безъ да щемъ, се запечатваха дълбока въ душитѣ на всички ни. А нейната грижа за децата, не само за нейнитѣ, а и на всички съседи, които тя еднакво третираше съ насъ, като ни караше всичко, което имаме за ядене да подѣляме братски съ тѣхъ, бѣше я направило обща любимка. Споменитѣ за нея и до сега живѣятъ въ много чужди сърдца. Ние рано я изгубихме. Отъ лишения и трудности нейното деликатно тѣло не изтрая, но тя здрави семена посѣя въ душитѣ ни — и ако днесъ имаме нѣщо нежно и хубаво въ себе си, то е откѫснато отъ нейната богата душевна градина, въ която имаше толкова красиви цвѣтя. . . .

И, споредъ мене, истинското щастие на човѣка не зависи толкова отъ това да срещне хубавото въ живота си, колкото отъ способностьта да вижда и възприема това хубаво. Майка ми, сама не много учена, имаше неопреодолимъ стремежъ къмъ учение — стремежъ, който сме наследили всички деца безъ изключение. И той бѣше толкова силенъ, че я въодушевяваше да намѣри енергия и умъ, да се ухитри да подържа осемь деца — четири братя и четири сестри (единъ братъ умре малъкъ) въ основно училище, гимназии, а после университетъ, съ заплатата на единъ телеграфистъ. . .

Нека ми прости нѣкой нетърпеливъ читателъ, че го занимавамъ съ тия подробностии, но тѣ сѫ твърде скѫпи възпоменания на моето детство, за да ги мина на единъ скокъ.

Въ гимназията, въ тоя новъ свѣтъ за едно дете, азъ изпадахъ подъ влияние на разни учители, както винаги бива това. Но единъ отъ тѣхъ ми остави най-трайно впечатление, което годинитѣ не сѫ намалили ни най-малко — това бѣше стариятъ учитель по география — Йонковъ. Рѣдко съмъ срещалъ човѣкъ, тъй искрено да обича предмета, който преподава не само като наука. България самата за него бѣше единъ идеалъ, който заслужаваше истинска обичь и почить. Неговитѣ уроци по география той често свързваше съ историята, събитията се преплитаха съ мѣстата, послѣднитѣ оживяваха въ величави картини на миналото; чукаритѣ разтваряха своитѣ страници, а върховетѣ шепнеха дивни легенди за

минала слава на българския родъ, далечно ехо на мощь и добруване. . . Съ притаенъ дъхъ го слушахме всички. Въ неговия часъ нѣмаше шумъ, нѣмаше немирство. Малкитѣ семена на родолюбие, посѣяни отъ моитѣ родители никнаха буйно, макаръ и незабелезано отначало подъ тая силна свѣтлина на горещо любящето своята родина сърдце на стария учитель.

Искренитѣ му думи попадаха направо въ сърдцата ни. „Какво е Швейцария предъ България! България е по гиздава и по красива отъ нея. Тя е най-красивата дѣвойка на Балкански полуостровъ, па и въ цѣла Европа. Тя е гиздава, защото не е изкуствено украсена. Ето Стара-планина, изправената до нея срамежлива Витоша и гледащитѣ на югъ братята роби — Рила и Родопитѣ! По тѣхнитѣ гърди чутовни юнаци, вашитѣ дѣди, бранъ сж правили! Тѣ тъй силно сж любили своитѣ огнища, че животътъ съ радость сж давали догдето ни единъ вражески кракъ не остана да тъпче хубавата наша земя! И вие я любете така, за да бждете достойни чада на своитѣ дѣди.“

Хубави думи, но не само думи — тѣ въ себе си носѣха нѣщо по-вече — какво, азъ не мога да го опредѣля — но това „нѣщо по-вече“ бѣ което, когато се заговори за балканската война, зазвуча въ душитѣ ни, въ гърдитѣ на неговитѣ бивши ученици тъй силно, че почти половината веднага пожелахме да се запишемъ доброволци, макаръ че той вече нѣколко години не ни преподаваше, понеже бѣхме минали въ по-горни класове. Но нашето желание не бѣ лесно да се изпълни. Той самъ бѣ твърде възрастенъ за да може да ни поведе, а и съ голи ржце не можеше да се върви никжде. Но идеята да се образува ученически легионъ отъ Русенски ученици, както бѣхме чували, че е имало въ Сръбско Българската война въ 1885 год., се яви тъй естествено, че никой дори не се сѣти съ нѣщо да противоречи. Но това не значи, че нѣмахме мжчнотии — напротивъ — тѣ бѣха много, особено отъ начало, когато не знаехме къмъ кого даже да се обърнемъ. Инстинктивно, може би, нашитѣ сърдца намѣриха най-подходящия за момента човѣкъ — единъ чужденецъ Аеръ — швейцарецъ, учитель по гимнастика, чиято душа бѣ се срастнала съ новото му отечество и най-добре разбра искреното ни желание да бждемъ полезни съ своитѣ юношески сили и животъ, ако потрѣбва. Той внимателно изслуша нашитѣ разпалени слова да загинемъ, ако трѣбва за Родината си, и ни обѣща да стори що може. На другия день вече двеста души го чакахме. Той ни посвѣтва да направимъ „юнашки легионъ“. За насъ не бѣше важно името, душитѣ ни горѣха отъ желание да се помогне, да прибавимъ и ние усилията си къмъ тия на по-възрастнитѣ наши братя,

които вече се готвѣха за мобилизация. Какъ много се гордѣехме съ дългитѣ бердани, които ни бѣха дадени да се обучаваме! Често тѣ стърчеха високо надъ запаленитѣ ни младежки глави, но това не ни смущаваше, ние ги преметахме изъ жилеститѣ рѫце съ всичката сериозность, която си дава всѣки юноша, който мисли, че му е дошло вече времето да бѫде истински възрастенъ човѣкъ.

Ние не знаехме умора, или по-право не я признавахме; потьта по челата и плюскитѣ по рѫцетѣ, ние смѣтахме като че ли сѫ нѣща съвсемъ не важни и си давахме видъ, че можемъ да се трудимъ безконечно, а може би и искрено вѣрваме на това, като приемахме почивкитѣ съ снизхождението на хора, които се съгласяватъ само да се покажатъ учтиви. Но нощемъ тѣлата ни болѣха отъ непривичнитѣ движения съ тежката пушка, а ранитѣ по рамото ни напомняха за себе си твърде чувствително всѣка сутринь.

Списъкътъ на юношеския легионъ бѣ обявено отъ Русенската община изъ улицитѣ. Ние се смѣтахме твърде горди, че се мобилизираме наравно съ своитѣ по възрастни другари, които започнаха скоро да се прибиратъ въ дружини а следъ нѣколко дена и отправиха къмъ южнитѣ ни граници. Но заедно съ тѣхното заминаване, дойде и нашето, така да го кажемъ, излизане на сцената — ние трѣбваше да поемемъ пазението на града. Но това, вмѣсто да ни възгордѣе — задачата бѣше не малко трудна и сериозна — напротивъ ни обиди, тъй много бѣха се срастнали нашитѣ млади души съ желанието да отидемъ тамъ, кѫдѣто съ кръвь и огънь щѣше да се решава сѫдбата на България. Нѣколко души по разпалени глави веднага намѣрихме господинъ Аеръ и му заявихме съвсемъ недвусмислено: или да ни води за каквото сме се събрали и учили, или ще си тръгнемъ сами... Той ни се извини, че му правили доста пречки и не му давали снаряжение: „нѣма шѝнели, пушки, цѝрвули“!

И това не бѣше лъжа. После научихъ, че дѣйствително тогава му се правили не малко припятствия и главоболия все ужъ отъ „патриоти“.

— Е щомъ нѣма, ние ще ви напустнемъ и ще си намѣримъ и сами. Не щеме да пазимъ тука хамбаритѣ съ мишки или лудитѣ кадъни[1]) и женитѣ въ града. Ние ще вървимъ тамъ, кѫдето сѫ всички наши братя сега — на фронта — тамъ ще се биемъ и мремъ; заяви му Попъ Тодоровъ Крумъ. И това не бѣха само думи — на 7.X. 1912 година сѫщиятъ тоя момъкъ бѣ вдигнатъ на ножове отъ турцитѣ, когато въ устрема си той прьвъ бѣ стигналъ Карталъ Тепе предъ Гюмюрджина и преграби тѣлото на една тѣхна картечница.

---

[1]) Въ болницата имаше постъ „при лудитѣ“, нѣкои отъ които бѣха кадънки — за тѣхъ е думата.

Сѫщото му заяви и Милко Ивановъ:[1]) — „Бабитѣ сега сѫ само тукъ, а не хора като насъ, които искатъ да мрътъ за земята си!“

Аеръ сви рамене, може би, той по-добре отъ насъ виждаше и разбираше всичко това, но бѣ безсиленъ да помогне съ нѣщо, а положението му бѣ такова, че той не можеше да прибави по-вече думи къмъ това, което ни каза вече. Но ние разсърдени, изсипахме още нѣкои фрази, може би, поостри отъ колкото би трѣбвало и се раздѣлихме. Но ние се не отказахме отъ намѣренията си. Колкото по-вече препятствия срещахме, толкова повече растеше силата на нашитѣ желания и намѣрения. И слѣдъ дълги перипетии, съ които не искамъ да отекчавамъ читателя, ние нѣколкото другари, се отзовахме въ Македоноодринското опълчение. Тамъ бѣхме приети радодушно, макаръ че контрабандното пѫтуване (върху покривитѣ на вагонитѣ, съ рискъ да ни се смачка главата при всѣки тунелъ) и обилнитѣ сажди и пàри бѣха ни направили негроподобни. А нѣкои, като моя милость имаха и сериозни мотиви да пѫтуватъ така — инкогнито“, тъй като бѣха заминали безъ сбогомъ отъ дома, поради основателния страхъ, че като съмъ билъ връщанъ веднъжъ отъ гарата, ще бѫда задържанъ и втори пѫть, понеже и безъ туй отъ семейството ни двама братя бѣха вече въ редоветѣ на войската.

Тукъ, въ Македоноодринското опълчение, получихме първитѣ кръщавания въ боя, и то отъ учитель, който можеше достойно да носи това име — генералъ Протогеровъ. Особено силно ми се е запечатала една картина отъ сражението въ Мастанла. Потиснати отъ силния турски огънъ, въ който тѣ, както винаги, не щадѣха куршумитѣ си, ние бѣхме си прилепили главитѣ до земята и сърдцата ни туптѣха бързо и стеснени бѣха гърдитѣ ни. И тъкмо тогава, предъ себе си видѣхме на една чука правъ генералъ Протогеровъ и полковникъ Везенковъ всрѣдъ куршуми, незалегнали да ни викатъ съ все сила: „Напредъ момчета!“. Това ни окрили. Ние забравихме, че за пръвъ пѫть вземаме участие въ боя, претръпнахме и се наредихме изведнъжъ при по-старитѣ си и опитни другари, не само по тѣло, ами и по куражъ. Но много още трѣбваше да черпиме поука и примеръ отъ стари комити и водачи, особено отъ генерала, който често бѣше много строгъ и взискателенъ, но пъкъ и умѣеше, когато потрѣбва да бѫде бащински внимателенъ къмъ слабия, който би ималъ нужда отъ неговата помощь. А още по-малко ни тежеше неговата строгость, защото той и къмъ себе си се отнасяше по сѫщия начинъ . . .

[1]) Прѣзъ 1916 г. въ недрата на гиздава Беласица, с. Борисово, той като ефрейторъ отъ 2 м. полкъ, почина отъ придобита болесть въ войната.

Едни отъ нашитѣ другари оставихме по бойнитѣ чукари, на които тѣ съ кръвьта си увѣковечиха имената и запълниха страници отъ историята на България, а други се завърнахме живи, ако не и много здрави. Лично азъ не можахъ да дамъ много, защото и малко имахъ, но взехъ достатъчно, даже твърде много отъ бойния си учитель:— неговия личенъ примеръ и дисциплината къмъ себе си . . . А често имахъ случай да го виждамъ. Нашата младость му служеше за поводъ да ни закача, особено въ село Панидосъ. Тамъ той често ни подмѣташе духовитости, които никога не обиждаха, но винаги расмѣйваха всички ни.

Но втората война ме намѣри на поста ми — доброволецъ, войникъ въ II македонски полкъ, 10-та рота. Страстенъ музикантъ, азъ взехъ участие въ организиране музиката му, а после бѣхъ изпратенъ заедно съ други другари, наричани на присмѣхъ „даскали", въ школата за запасни подпоручици въ Скопие. Славата на началника на школата, подполковникъ Борисъ Дранговъ, вече се носѣше въ цѣлата Македонска дивизия. За него се разправяха чудни работи: неговиятъ духъ, патриотична душа, геройски дѣла — всичко се преплиташе въ нѣкаква хубава легенда, къмъ която изжаднѣлитѣ за своя слава македонски сърдца се прилепяха съ сила и дълбоко кѫтаха въ душитѣ си като скѫпъ споменъ на величава минало — отломъкъ отъ грамади, които сѫ чудили нѣкога свѣта . . .

Омайни, като пѣсни на родна майка, се предаваха неговитѣ думи отъ уста на уста. Ние всички ги слушахме край огньоветѣ, въ окопитѣ. За мене тѣ бѣха сънь, който не мислѣхъ дори, че може да се реализира. Но сѫдбата ме прати при него. На гарата — въ родния си градъ Скопие Борисъ Дранговъ посрещна първитѣ си бѫдащи школници за току що основаното училище. И тѣ бѣха отъ Македонската дивизия! Той се изправи предъ насъ — високъ, едъръ, съ голѣмо чело и блѣскащи привѣтливо засмѣни очи, които мѣняваха цвѣта си и се вълнуваха като море при всѣка смѣна на мисъльта; очи, които като че ли проникваха въ самото сърдце на човѣка и пиеха направо отъ тамъ, но и даваха, какъ много даваха тия очи! . . . Какъ окриляше, какъ стрѣскаше съ единъ погледъ само! Неговата стойка, говоръ и погледъ ни плени още отъ първия моментъ. Прѣвъ пѫть чувахъ човѣкъ да говори така чистосърдечно, дълбоко, проникващо въ душитѣ! Знаехъ дѣлата му, сега чухъ и словата му, и това ме направи истински щастливъ. Това не бѣха мъртви слова, не, задъ тѣхъ, задъ всѣка негова дума се чувстваше живиятъ человѣкъ, който нѣма две мисли, който едно говори и сѫщото върши, говори и прави — когото дори смъртьта не би спрѣла да изпълни думата си!

„Юнаци ще минете надъ студения Вардаръ, презъ свободното дивно и мощно Скопие съ високо вдигнати глави. Нѣка нашитѣ братя и сестри видятъ какви синове е родила нашата хубава и гиздава Македония! — така завърши той. Моето родно мѣсто бѣ далечъ отъ планинитѣ на Македония — прашния Плѣвенъ — и никой отъ нашия родъ, чисто Копривщенски, нѣма нѣщо сродно съ Македония, но сѫдбата нѣкога бѣ ме свързала съ нейнитѣ дѣйци, а Дранговъ ме накара да забравя, че не съмъ се родилъ въ нѣкое отъ прихлупенитѣ села на тая дивна страна, кѫдѣто отъ вѣкове се сѣятъ кости, поливани обилно съ кръвь . . .

Нашитѣ души, като че ли се влѣха въ една широка безпредѣлно любяща земята си велика душа, която ни гледаше презъ тия незабравими очи . . . Колкото и да пиша за него, все ще е малко. Мъртви сѫ думитѣ му, когато ги повтаряме ние малкитѣ хора, но когато обикновенитѣ, банални думи минѣха презъ устата му, тѣ оживѣваха, тѣ носѣха частица отъ неговата сила, даваха дѣлъ отъ неговата мощь, отъ неговата безпрѣдѣлна вѣра и любовь и галванизираха дори мъртавцитѣ за новъ животъ.

Би трѣбвало цѣла книга, за да се изброи това, що той ни учи, какво ни даде и какъ умрѣ — но азъ съмъ твърде слабъ за това — пъкъ и цѣльта ми е не е тъкмо тази. Но едно трѣбва да кажа: ний бѣхме 900 души школници, отъ разни срѣди, съ разни убеждения, но той успѣ въ скоро врѣме да ни направи да се чувстваме и разсъждаваме като да бѣхме една душа въ много тѣла. Съ живитѣ слова, които ни предаваше въ другарски беседи, той успѣ да издигне всички надъ партийнитѣ имъ убеждения и схващания и ги караше да се прилепятъ при него. Душата му обхващаше другитѣ души като родни свои дѣца и всѣки, безъ да ще, отвръщаше съ сѫщата привързаность. Той даваше безъ мѣрка всичко, което имаше и знания — тъй много, неизчерпаеми дори ни се виждаха тѣ — и характеръ, и стойка, и примѣръ — а срѣщо всичко това тъй щедро поднасяно, той взимаше само едно — сърцата ни. И той ги имаше. Той дори не ги искаше, ние сами доброволно му ги поднасяхме всрѣдъ оня захласъ, когато душитѣ ни, подпалени отъ неговата, се въземаха къмъ ония страшно високи идеали на себеотричанието, за които никога по-рано отъ никого не бѣхме чували така да ни говори. А имаше нѣщо по-вече въ думитѣ му — всички чувствахме, че той не само го говори, но и върши.

Той допринесе да се укрепи моята душа. Следъ възпитанието отъ родителитѣ ми, думитѣ на учителя ми Ионковъ, примѣра на генералъ Протогеровъ, азъ чувствувахъ че се намирамъ предъ едно стѫпало по-високо, и че една силна и мощна **рѫка** ми е подадена отъ великанъ духовенъ, за да ме

приближи къмъ човѣческата Голгота, къмъ която се отива само съ изранени крака и саможертвувало се сърдце . . .

Неговитѣ максими, съ които ни обучаваше и ни въздѣйствуваше всѣки день, бѣха кратки и ясни. Може би, тѣ не бѣха и негови, но той бѣше, който имъ даваше живота. Нима боитѣ и четкитѣ си художникътъ не купува, а пейсажа всѣки вижда, и все пакъ художникътъ е който твори своята безсмъртна картина! А Дранговъ бѣ именно такъвъ художникъ, който работѣше не по мъртви платна, а върху живитѣ сърдца и души . . .

„Да се мрѣ братко,“
„Трѣбва да се мрѣ“

се поздравлявахме всѣкога намѣсто „добъръ день“.

„Умри, другаря спаси!“
„Две смърти нѣма — безъ една не може!“
„Мотика и лопата — последна заплата!“

. . . .

Деветстотинъ души, стоплени отъ живо слово се превърнаха въ скоро време въ безстрашни юнаци съ желѣзни воли, за които всичкитѣ идеали бѣха отстѫпили некѫде назадъ, за да се очертае едничкиятъ, най-голѣмия, най-великия — дългътъ къмъ Родината. Като нѣкакви пилци, отгледани съ грижливата рѫка на духовенъ баща отлитнахме по всичкитѣ фронтове ние, бѫдащитѣ запасни офицери. На много мѣста синоветѣ на майка България бѣха подтиквани въ последния си устремъ, всредъ огънъ и адъ отъ искри и лѫчи, които Дранговъ бѣ посѣлъ въ душитѣ и които кѫде по-вече, кѫде по-малко, бѣха дали плодъ. И гласътъ му презъ далечината, всрѣдъ пукота на най-страшнитѣ орѫдия, всрѣдъ огнения дъждъ отъ снаряди, винаги надвишаваше всичко, чуваше се, нѣщо по вече — гърмѣше и заглушаваше всички останали:

„Самъ умри, другаря си спаси!“

И не можеше и да бѫде друго яче, въ всѣко сърдце бѣ останало по едно ехо на негова голѣма душа и отъ тамъ именно се разнасяше онзи гласъ, който надвиваше всички останали . . .

И мнозина, въ изпълнение на неговия завѣтъ, легнаха по Македонскитѣ чукари и планини, по равнинитѣ на Добруджа и Ромѫния, но всички, вѣрвамъ, паднаха съ съзнание на изпълненъ дългъ, съ очи втрѣнчени въ далечината, гдѣто виждаха да пламти осѫществяващия се идеалъ.

Ние жалихме по другаритѣ си, но когато падна той — нашиятъ орелъ — тъй както самия той мечтаеше — въ защита на Родината си — не намѣрихме сълзи да го оплачемъ — за голѣмитѣ скърби сълзитѣ сѫ винаги недостатъчни. А има и лица, които може да бѫдатъ оплаквани само отъ цѣли народи

— единиятъ отъ тѣхъ е Борисъ Дранговъ. И само единъ българинъ го е предшествувалъ въ тоя пѫть — Христо Ботевъ. Слава на двамата и миръ на душитѣ имъ!

. . . .

Назначенъ бѣхъ въ 6 пѣхотенъ полкъ. Тукъ изведнъжъ попаднахъ въ една срѣда, гдето ми дадоха пълна свобода на действие. Командира на полка, подполковникъ Поповъ (а следъ това и Пауновъ) бѣха добри и като хора и като началници. Ротния ми командиръ, Стою Спасовъ, младъ, енергиченъ офицеръ бѣше човѣкъ съ широки за годинитѣ си разбирания, отличенъ другаръ и справедливъ началникъ, нѣщо, което привърза до тамъ подчиненитѣ му, че тѣ и до днесъ, макаръ и отдавна напустнали службата си, го титуливатъ при срещитѣ „ротни“. Въ тия първи стѫпки на служба въ полка (бѣхме изпратени като взодни командири,) доброто и тактично отнасяне на офицеритѣ съслуживци: Борисъ Димитровъ, Михайловъ и Писаревъ ми помогнаха доста да се ориентирамъ въ службата ѝ действителностьта, която азъ познавахъ до сега само като войникъ. Тѣхното сърдечно държане ни сближи въ истинска дружба, която не веднъжъ се манифестира и въ самитѣ боеве, които следваха едни следъ други по равнинитѣ на Ромъния. Много пѫти смъртьта минаваше край сами менъ и азъ сѣщахъ нейното ледено дихание, но пакъ ме отминаваше, може би, защото още не ми бѣ дошло времето, макаръ че мнозина ме обвиняваха по нѣкога, че просто съмъ си го „търсилъ“. А тѣ не можеха, може би, да разбератъ, че когато човѣкъ узнае, че „две смърти нѣма, а безъ една не може“ — много отъ опасноститѣ изчезватъ сами по себе.

Но нашиятъ полкъ бѣ изпратенъ отъ северъ на югъ, на единъ отъ най-застрашенитѣ пунктове, кѫдето трѣбваше да отстоява срѣщу сериозни противници завоюванитѣ си въ миналото побѣдни спомени, които му оспорваха съ ярость синоветѣ на мъглива Англия, префинена Франция и знойна Африка. Оставили далечнитѣ си отечества, тѣ бѣха дошли да смазватъ децата на малка България, която се стремѣше къмъ това, което тѣ отдавна сами бѣха направили: — обединение на народностьта си.

Но коравитѣ шопи, които не бѣха преклонили глави предъ турскитѣ паши нѣкога, но бѣха ги накарали тѣ да учатъ български, оспорваха и тукъ съ достойнство първенството. Чужденцитѣ трѣбваше да видятъ, че и въ лошо облечения и оскѫдноснабдения български войникъ, подъ окърпената му шинела и омазана куртка, тупа едно сърдце, простодушно и невежо, може би, което незнае много, но все пакъ помни винаги достатъчно — какъ трѣбва да брани земята си — и земята на свойтѣ дѣди. И тѣ я оспорваха стѫпка по стѫпка. Независимо отъ неприятелското материялно надмощие, духътъ на

нашия войникъ устояваше безъ много тъкмения, безъ подбрани думи; — той и когато умираше, умираше просто, както бѣ и живѣлъ просто. Невзискателенъ въ живота, той го напущаше съ сѫщата примиреность, като че ли бѣ нѣкой източенъ философъ, който знае сѫдбата си отнапредъ. Две воли се сблъскаха — бѣхъ свидетелъ — и не е самозаблуждение мисля, ако констатирамъ единъ фактъ: при равни материялни и численни условия, българина всѣкога би презъзмогналъ противнка си. Но за жалость, тия условия той не винаги ги имаше и когато ги имаше, не винаги рационално и на време биваха употрѣбявани. И често нещастниятъ войникъ трѣбваше съ собствената си кръвь да изкупва невежеството или небрежието на свои началници . . .

И ето, въ едно отъ тия стълкновения се реши цѣлата ми бѫдаща сѫдба — това бѣ боя на 16-й май 1917 г. около тъй дълго оспорваната кота 1248, северно отъ Битоля. Не съмъ историкъ и рамкитѣ, които съмъ си опредѣлилъ, сѫ твърде тѣсни, за да обхванатъ каква да е часть отъ тия геройски усилия, които нашата дивизия и особено полкътъ извършиха тогава — ще помена само това, което лично ме засѣга и то само въ най-крайния моментъ на моята служба.

Въ тоя нещастенъ за нашия полкъ день, френцитѣ бѣха успѣли да се промъкнатъ дори до полковитѣ подръжки. Кои бѣха причина за това — нѣка други ги кажатъ, азъ не съмъ сѫдникъ на чужди грѣхове, но трѣбва да констатирамъ, че съ това моята часть, картечния взводъ, бѣ поставена въ крайно лошо положение. Войната е сѫдбата на войнишкитѣ качества, но има моменти въ който борбата престава да е самоотбрана за животъ; когато човѣкъ мисли че нѣма никакъвъ изходъ и му остава само по-скѫпо да изживѣе последнитѣ си минути, по скѫпо за противника, разбира се. Въ настѫпилата паника на бойната линия, френцитѣ се явиха въ флангъ и тилъ. Всредъ онзи адъ отъ желѣзо и тичаща по полето смъртъ въ разни форми, бойнитѣ еденици се разбъркаха и тукъ тамъ само се очертаха отдѣлни групи, подобни на малки скалисти островчета, въ които приииждащитѣ вълни на противника се блъскаха, спираха, налитаха отново и заливаха по нѣкога, но вече само върху трупове . . .

Тия вълни достигнаха и насъ. Двама френски офицери ни крещеха да се предадемъ. Но като ехо по-силно отъ всичкия тоя ужасъ и трѣсъкъ, който се носѣше тогава около ни, като мощенъ викъ отъ дъното на душата се изтръгна гласъ съ думитѣ напомняни ни тъй често отъ Дранговъ: „По добре горда смърть, нежели безчестно робство! Умри, другаря спаси!“

И на виковетѣ на французитѣ, които ни бѣха оградили, да се предадемъ — отговорихме съ бомби. Но и тѣ ни отвърнаха не по малко люто. И следъ нѣколко мига ние образу-

вахме кървави групи, въ които войницитѣ ми около мене се сражаваха вече съ кирки и лопати. . .

Нѣкакъвъ ударъ въ гърдитѣ, свѣткавица въ главата, която ме потресе цѣлъ — и азъ се сложихъ бавно, като подкосенъ, между труповетѣ на достойнитѣ ми войници. Топла кръвь течеше по лицето ми. Азъ още не бѣхъ изгубилъ окончателно съзнание. Видѣхъ какъ френци се впуснаха отъ горе ми, окъсаха погонитѣ ми — може би да се похвалятъ съ подвига си — и поискаха да ме доубиятъ. И странно — капризъ на сждбата, може би, но и печална действителность, — единъ зуавъ, африкански войникъ не позволи усмъртяването ми! Въ неговитѣ черни гърди тупаше, изглежда, по милостиво сърдце, отколкото въ тия на културнитѣ европейци, които бързо опипаха и джобоветѣ ми, като прибраха всичко „pour souvenir“. . . Зуавътъ ме покри съ шинела си и превърза ранената ми глава съ собствения си бинтъ. Азъ го гледахъ като въ полусънъ. Но борбата, която продължаваше около ми, ме опомни. Изведнъжъ ужасъ изпълни сърдцето ми. Картината на робството, на позорното робство, изпъкна ясно и азъ забравихъ раната си, потръпналъ ужасенъ, потърсихъ съ погледъ револвера си. Съ каква бързина и радость издебнахъ момента и налапахъ цевьта му . , . Уви, слабото цъкане на ударника само ми намомни, че куршумитѣ до единъ бѣха изстреляни. Азъ го хвърлихъ, но не се отчаяхъ. Спомнихъ си, че въ ржкава надъ китката си бѣхъ зашилъ за всѣки случай отрова и започнаха да го късамъ съ ярость, при което си счупихъ единъ зжбъ. Но въ това време българскитѣ шрапнели започнаха да сѣятъ мѣстото и оловния дъждъ не ме пощади — контузенъ силно отъ нѣколко куршуми, азъ съмъ падналъ наново въ несвѣсть. Надъ и около нашитѣ трупове е станала геройската контраатака, въ която добри другари сж ме познали и отмъкнали въ нашитѣ линии — и отъ тамъ ме препратили назадъ. Мойто държане въ боеветѣ, включително и въ последния, когото описахъ на бърже, бѣше дало, вѣрвамъ, достатъчно данни на началството да види въ моето лице вѣренъ ученикъ на Дранговъ: — съ височайша заповѣдь № 48 по действующата армия ме произведоха въ чинъ подпоручикъ за бойни отличия. Това азъ разбахъ много по-късно: болкитѣ и ужаса, които ми причиняваше раната, почти не ми даваха възможность да виждамъ, помня, или схвана разумно това, което ми се говореше.

Отъ 20 май до 3 юни, подъ грижитѣ на лѣкаритѣ Рачо Ангеловъ, Ст. Даскаловъ и Д-ръ Гешовъ, азъ съмъ преживѣвалъ тежки дни, борба между смъртьта и живота. Куршумътъ останалъ въ мозъкътъ ми, изтеклата кръвь и другитѣ по-малки рани и безъ това изтощиха тѣлото ми; кризитѣ и буйстванията въ които съмъ падалъ, сж правили надеждитѣ

за оздравѣването ми проблематични. Но все пакъ препратенъ въ София подъ грижитѣ на първитѣ и най-добри лѣкари въ столицата: Д-ръ Карамихайловъ, Д-ръ Ораховецъ, Д-ръ Ивановъ, Д-ръ Пасковъ, Д-ръ Цановъ, д-ръ Кожухаровъ и др. азъ прекарахъ много и трудни дни. Съ рѣдко себеотрицание и обичь тия лѣкари, виждащи моето тежко положение, понасяха моето буйство и търпеливо и настойчиво прилагаха знанията и опитноститѣ си, за да облекчатъ поне отъ малко болката ми. Безъ тѣхнитѣ грижи азъ бихъ умрѣлъ, може би, още въ първитѣ дни следъ тежкия пѫть. Парализиранъ, измѫченъ, отслабналъ, скачащъ само въ тежки страшни кризи и припадащъ когато болкитѣ ми се усилваха, азъ прекарахъ въ несвѣсь и полусъзнание доста време.

Понеже куршумътъ бѣше се загнѣздилъ близо надъ малкия мозъкъ и правеше отварянето на черепа и операцията невъзможна, Д-ръ Карамихайловъ ме изпрати на носилка въ 16-а М. В. болница, „хотелъ Парижъ". Тукъ въ болницата, проснатъ на леглото, азъ още не бѣхъ разбралъ окончателната си сѫдба. Може би, ако горчивата дѣйствителность изпъкнѣше изведнъжъ предъ очитѣ ми съ всичката си голота, много бѣше възможно отчаянието да затъмни душата ми и да посѣгнѣхъ на живота си — животъ на полутрупъ, на който всѣки моментъ можеше да бѫде и последенъ. Но навѣрно това подобре отъ мене разбираха докторитѣ на болницата, *Горановъ*, и *Ненковъ*, които направиха всичко, за да чувствамъ по-малко тежината на положението си. И най-малкото удобство или лѣкарство, което имъ вдъхваше нѣкаква надежда, че ще може да ми помогне — тѣ бързаха да го приложатъ. Д-ритѣ *Бараковъ*, *Бочаровъ*, *Чавовъ*, *Руменовъ*, *Юруковъ*, *Кушевъ*, *Каролевъ*. *Данаджиевъ*, *професоръ Станишевъ*, *Г. Трифоновъ* и др. тѣхни колеги, заинтересувани отъ грижитѣ имъ и особностьта на раната ми, идваха, преглеждаха ме съ голѣмо внимание и даваха съвѣти и упѫтвания, колкото знанията имъ стигаха — но винаги проявяваха внимание, което ме трогва сега, още по-вече, че азъ тогава бѣхъ прекомѣрно нервенъ, болезнено чувствителенъ къмъ всѣко движение и всѣки прегледъ ме измѫчваше и дразнеше много. Но тѣхнитѣ съвѣти, упътвания, внимателни грижи не можеха да останатъ безъ последствие. Бавно макаръ — много бавно въ сравнение съ голѣмото ми желание да ходя, азъ можахъ да се превдигна най-после следъ цѣла година лѣкуване и съ помощьта на две патерици да се тътра насамъ-натамъ. . .

Наистина, ако нѣкой би искалъ да измисли по-голѣмо наказание за единъ подвиженъ като менъ човѣкъ, който кръстосваше километри безъ да се измори, едва ли би могълъ: — да бѫде вкамененъ почти цѣла година! Но затова пъкъ, когато получихъ и най малката възможность да се движа — какъ щедро и дори необмислено се ползвахъ отъ нея!

Мене ми се струваше, че наново се родихъ и въпреки строгитѣ предупреждения на лѣкаритѣ, че раната ми отъ тръскането или движението може да се влоши, а и напомнянията на много по-строгия господарь — самия куршумъ, който често ме хвърляше неочаквано въ криза въ най-различни времена и мѣста, понѣкога едва не свършваща съ нѣкое по-голѣмо нещастие — въпреки всичко това, казвамъ, мойтѣ патерици кръстосваха всички Софийски улици почти въ всѣко време, когато кризата не ме приковаваше на легло. А това се случваше много по-вече, отъ колкото се искаше менъ. Но моята жажда за движение бѣ тъй силна, че тя често надвиваше гласа на благоразумието и съветитѣ на грижливитѣ лѣкари. Тѣзи последнитѣ, безъ да се отчайватъ отъ моето непослушание или грубости даже, дължими на напрегнатото нервно състояние въ което се намирахъ безъ да ща, употрѣбяваха бащински похвати, за да ми помагатъ при поправяне здравето, което искренно желаехъ и вѣрвахъ, че може да получа, макаръ че по нѣкога безнадеждното състояние на ржката и крака да ми навѣваха тжга и песимизъмъ предъ мисъльта да остана една вещь, сакатъ, никому непотрѣбенъ двадесеть и две годишенъ момъкъ, току що почналъ своя животъ. Колко скръбно е да се започва една младость съ инвалидство. . .

Но животътъ, енергията, която бликаше въ душата ми, не искаше да знае, сякашъ, за дошлото почти въ негодность тѣло. Като че ли нѣкакъвъ вулканъ тътнеше въ душата ми и тъкмо, може би, защото негодното вече тѣло не можеше да издържи напора му — енергийтѣ ставаха по неудържими и се проявяваха съ необуздани по-нѣкога постжпки, които често ми докарваха много страдания — и физически и душевни. Навѣрно птицитѣ, на които буритѣ сж пречупили крилата, иматъ мжки подобни на моитѣ. . . Тѣ не сж си отминали и до днесъ. . .

Варна

ЗАРЯ

ГЛАВА ВТОРА

СОФИЯ ВЪ ПОСЛѢДНИТѢ МѢСЕЦИ НА ВОЙНАТА

Герои и — „герои". „Баламитѣ нека да се биятъ". Веселби, суарета, матинета, танци . . . съ благотворителна цель. Птицитѣ отъ фронта. Тжги и неволи. Военни успѣхи, тържествени изявления и нерадостна дѣйствителность. Чашата се пълни. Кондоминиумъ. Чужденци въ своята си страна и чужденцитѣ въ чуждата. Загрижени идватъ — отчаяни си отиватъ.

А въ туй време, последнитѣ месеци на войната, София представляваше странна картина. Кръстосващъ отново улицитѣ ѝ, мене ми стори, че съмъ изпадналъ въ съвсемъ непознатъ градъ, който имаше много малко общо съ оная хрисима столица, която оставихъ преди три години, заминаващъ съ македонския полкъ. Мойтѣ патерици и достатъчно ордени, които кичеха гърдитѣ ми, вдъхваха неволно уважение и довѣрие почти на всички, а, може би, защото и азъ самиятъ по натура съмъ човѣкъ, който лесно се сближава затова и чувахъ много интимни работи. Съ това не искамъ да кажа, че всичко и всѣкиго понасямъ — напротивъ — въ това отношение още много ми не достига и остава да се желае, но въ всѣки случай хората, особено войницитѣ и подофицеритѣ, мнозина отъ които ме знаеха, се срещаха съ менъ като съ старъ познатъ. Офицерскитѣ погони, които бѣхъ получилъ преди другаритѣ си, имъ даваха поводъ да бждатъ още по-любезни, защото никой не ми завиждаше — напротивъ — всички сърадваха. А подофицеритѣ и войницитѣ отъ частитѣ, съ които въ миналото бѣхме служили заедно при срещитѣ се радваха, като тѣ самитѣ да бѣха произведени.

Политическото положение на България въ това време бѣше тежко. Следъ безуспѣшнитѣ атаки на германцитѣ и деятелната намѣса на американскитѣ войници, изгледитѣ за победа се много отдалечиха, да не кажемъ, че бѣха се изгубили съвсемъ. Нѣщо по-вече, максимумътъ отъ напрежението на силитѣ въ всички съюзници, като че ли бѣ изживѣнъ напълно; въ количеството прибавки не можеше да има, а комбинациитѣ на силитѣ, колкото и да бѣха гениални изглеждаше, че не можеха да дадатъ това което го нѣмаше — силата, която решително ще натегне везнитѣ на побѣдата. Липсваха какви да сж изгледи и задоволителни перспективи на бждащитѣ събития. Германскитѣ подволници, колкото и да бѣха себеотрицателни, скоро намѣриха своитѣ достойни врагове, които ги погнаха по всичкитѣ кжтове на моретата, устройвайки имъ на всѣкжде най-разнородни примки. Изобщо умората вече бѣ започнала да се чувства въ всички слоеве на воюва-

щитѣ и бѣ стигнала до тамъ, че никой дори не говореше за дни и месеци: когато Хинденбургъ казваше, че победата ще бѫде спечелена отъ тоя, който издържи последния четвъртъ часъ, генералъ Фошъ, като ехо отговаряше, че победата ще бѫде грабната отъ тоя, който изтрае последната минута . . .

Българската армия изцѣло взето нѣмаше причини да се оплаква. Нейното положение не бѣ завидно, но въ всѣки случай тя достойно устоя на заетитѣ позиции и поетитѣ задължения. Не сѫщото можеха да кажатъ за себе си нашитѣ съюзници. А това допринесе достатъчно на Радославова режимъ да изгуби и тая малка популярность, която бѣ му останала. Трудното време на една тъй напрѣднала война, естествено би изхабило твърде скоро всѣко управление, дори и когато то е напълно справедливо и законно въ всички свои постѫпки. А съ това едва ли би могло да се похвали нѣкое българско правителство, а още по-вече това на Радославовъ. Но не трѣбва да се забравя, че и много отъ това, което при други случай би се мълкомъ пренесло, сега, при тия напрѣгнати нерви, при тия нещастия и лишения, които шетаха изъ всички кѫтове на България, се отразяваше по-болезнено отъ другъ пѫть и ставаше причина за негодувания. Днитѣ на чакането сѫ винаги подълги отъ всички други, а вече трета година какъ деца чакаха своитѣ бащи, майкитѣ — своитѣ синове, които не само се не връщаха, но нѣмаше и изгледъ, че скоро ще си дойдатъ. А много отъ тия, които бѣха дали вече своитѣ близки въ жертва на Отечеството, не бѣха получили въ замѣна на скѫпитѣ имъ спомени, освенъ една перспектива на неизвестно или мизерно бѫдаще. Култътъ на умрѣлитѣ герои, почитьта на народнитѣ светци, бранящи съ живитѣ си тѣла сигурностьта на другитѣ, бѣ като че ли още непозната въ България. Предстоеше тепърва да се работи за това. Празнината сѫществуваше въ всѣко скърбящо сърдце или гърди, а нѣмаше съ какво да се запълни. Религията бѣ отдавна останала само едни плащани обряди; свещеничеството съвсемъ малко надвишаваше по уровенъ паството си. Интелигенцията бѣ влѣзла всецѣло въ редоветѣ на армията, а на тая, останала като администрация, липсваха много качества за да бѫде безпристрасенъ спѫтникъ и помагачъ на измѫчения си народъ. Особенно това важи за администрацията въ новитѣ земи, гдето бѣха назначени за пристави, околийски началници, акцизни стражари хора, на които мѣстото съвсѣмъ не бѣше тамъ. По-вечето отъ тѣхъ бѣха отишли не като въ освободени, а като въ завладѣни страни и правеха всичко за да постигнатъ цѣльта си: лично забогатяване. Да се говори при тия условия за нѣкакво управление, е най-малко, голѣма смелость. Затова пъкъ споредъ менъ, това бѣха хората, които причиниха най-голѣмитѣ вреди на България, много по-голѣми

отъ всичкитѣ неприятели, взети вкупомъ. Еднитѣ раняваха тѣлата, които все пакъ скоро заздравеха, но другитѣ оскърбяваха и измѫчваха душитѣ, а това много трудно се забравя. Безпорно че и между тѣхъ имаше честни хора, но тѣ бѣха капка въ море. Па и тѣхното присѫствие тамъ бѣ, като че ли, само да подчертае по силно отрицателнитѣ черти на тѣхнитѣ недостойни другари и съ това направи режима още по тежъкъ. Нѣкои отъ тия „освободени“ хора не се колебаеха да твърдатъ, че сега сѫ по силно заробени, отколкото сѫ били преди, подъ чуждото управление. . . Въ полицията и тила на армията бѣха настанени мнозина близки роднини на силнитѣ на деня. Това не би се чувствувало тъй много и не би биело на очи, ако мнозинството отъ тѣхъ откупуваше своето стоение на сигурно мѣсто съ преданость и изпълнителность къмъ възложената имъ работа. Но съ това можеха да се похвалятъ малцина. Напротивъ, небрежностьта и безсъветностьта, като че ли бѣха станали тъй обикновенни, та не струваше и да се криятъ даже предъ чуждитѣ хора, които висѣха по нѣкога съ дни предъ нѣкой малъкъ и празенъ „началникъ“, който премѣташе цѣль день петь-шесть книжки съ надутъ видъ и съ това се мѫчеше да оправдае сѫществуването си въ тила, кѫдето всички бѣха „най-необходими“, кѫдето помощникътъ си довеждаше помощникъ, а последниятъ измъкваше отъ редоветѣ — помощниче, все по-стериотипния мотивъ: „крайно необходимъ за службата“ . . .

А въ туй време търговци и тилови герои, съ и безъ форма (последната служеше само за по-сгодна маска, да се прекриватъ сдѣлкитѣ все „за отечеството“) кръстосваха страната и по хиляди начини се изхитряваха да трупатъ „бѣли пари за черни дни“, обиращи най-безсъвестно както героитѣ на фронта, така и тѣхнитѣ оставени тукъ деца. Маса артикули криеха и изнасяха периодически на пазаря, тайно или явно, но винаги съ все растящи и растящи цени. Запрѣщенията и нормировкитѣ, може би, имаха много добри намѣрения и бѣха правени съ напълно приемливи цѣли, обаче резултатитѣ имъ биваха почти винаги отрицателни: една несигурность въ пазаря, която търговцитѣ винаги използваха като сгоденъ претекстъ да измъкнатъ нѣкой и други левъ отъ джоба на консуматора. Като се прибавятъ тукъ и съюзницитѣ, които съвсемъ не по съюзнически влачеха и изнасяха каквото имъ попаднеше подъ рѫка за ядене и играта на забраняване и разрешаване вносове и износи, къмъ която много често се прибѣгваше — всичко това внасяше смутъ, недоволство, несигурность за сутрешния день и опастность невидима, но осѣзателно чувствуваща се да виси въ въздуха: — призракътъ на единъ всенароденъ гладъ.

На фронта търпѣха оскѫдицата, като мислѣха, че тѣхнитѣ близки поне сѫ по дорбѣ; народътъ, останалъ въ стра-

ната се утѣшаваше, че тѣхнитѣ лишения сж въ полза на тѣхнитѣ синове и бащи, които иматъ поне по-добра храна и други условия въ окопитѣ. Но идващитѣ въ отпускъ войници намѣриха неочаквани картини. — Тѣхнитѣ близки бѣха измъчвани и онеправдавани често безъ всѣкакви причини отъ разни „силни мира сего“ и разни комитети; въ селата се ширеше сжщата тая немотия, както и на фронта; положението имъ тукъ бѣ по-лошо или поне толкова лошо за болшинството, колкото и за тѣхъ тамъ, въ окопитѣ. Затова пъкъ нѣкои по-богати и особено бързо забогателитѣ, които войникътъ бѣ оставилъ да се преструватъ на немощни и слабосилни дриплювци, сега ги намираше вече тежки търговци и важни доставчици, които живѣеха въ разкошъ и изобилие, за което другитѣ не можеха и да мечтаятъ.

А картината на София поразяваше всички, които идваха отъ фронта. Несъмнено дългото стоене всрѣдъ неудобства, полета и полуразрушени села, прави толкова по-силно впечатлението отъ единъ градъ, но все пакъ имаше и черти, които и при друго време биха хвърлили на очи. София пиянствуваше, ликуваше, гуляеше, София бѣ се почти самозабравила, Театри, оркестри, музики, салони, танци, „файфъ оклоци“. „венециански вечери“, феерични нощи, прелестни утра, пладнинки съ особени програми, кабарета и бирарии, всичко това функционираше съ пълна пара. Като че ли Софиянцитѣ празднуваха собственото си избавление отъ грозната картина на войната. Може би, тѣ биха и окончателно забравили за сжществуването ѝ, ако нѣкой отъ тѣхъ не се ползваха тъй щедро отъ изгодитѣ ѝ, а на другитѣ не имъ напомняха всѣкидневнитѣ официялни комюникета, и страхътъ за близкитѣ, че, тамъ долу на югъ нѣкжде, се, лѣе кръвь. . .

Но и тия комюникета, четени отъ охолници при утренното кафе или вечерната бира, биха били забравени, ако столицата не се наводняваше периодически отъ странни лица, нескопосано облечени, често брадясали, плахи фигури, които се скитаха като че ли безъ цѣль въ шумна София, нѣкакъ гузни сякашъ, полусънени всредъ шумния животъ, който се стелеше предъ тѣхъ, почти недостжпенъ по цени и сжщо тъй чуждъ по съдържание. Тъкмо тия плахи фигури бѣха възвеличаванитѣ въ всички книжни описания „героитѣ на фронта“ — и тъкмо тия „герои на фронта“ изглеждаха въ София, въ сърдцето на тая земя, за която тѣ слагаха живота си, най-ненужднитѣ хора! Нѣщо по-вече — присжтстваха на веселбитѣ на едно общество съвършено ново, непознато имъ отъ по-рано, единъ конгломератъ отъ самозабравили се интелигентни обществени парвенюта и бързозабогатели търговци, които, до вчера държали перото въ нѣкоя канцелария като малки писарушки (мастиленитѣ петна още

личеха по пръститѣ имъ!) — разбрали „кѫде зимуватъ рацитѣ“ — бъзо бѣха изпълзели по жизнената стълба до найвисокитѣ стѫпала и тамъ, пилѣещи шепи набърже спечеленитѣ въ тъмнината банкноти, завоюваха си мѣста и уважение преди всичко предъ келнеритѣ, а следъ туй и предъ останалото „общество“. Не че липсваха и честни хора, но тѣ бѣха на мѣстата си, било на фронта, било нѣкѫде на служба, та нѣмаха нито време, нито средства да бѫдатъ между тия „избраници“. А последнитѣ, окуражени отъ свободата, която имъ очертаваха пръсканитѣ щедро банкноти и почти убедени (ако не вѫтрешно, поне на видъ), че България още диша само благодарение на тѣхнитѣ „грижи и услуги“, които правятъ на народа; — тия парвенюта се мѣркаха изъ всички локали, изъ всички салони, винаги добре облечени, винаги добрѣ осведомени за хода на „висшата политика“ — и съ още по-добрѣ напълнени джобове отъ разни „честни„ доставки или отъ „ачикъ далавери“, и бѣха станали открити циници. Тѣ не се стесняваха ни най малко да заявяватъ гласно, че — „баламитѣ сѫ на фронта, а умнитѣ тукъ въ София!“

Представете си какво бѣше душевното състояние на единъ фронтовакъ, който виждаше и чуваше това. Но то не бѣше всичко. Фронтовакътъ започваше своята Одисея още отъ първитѣ гари, когато най-после следъ стотици препятствия, надежди и трепети дали ще бѫде щастливъ да види семейството си преди да го осакатятъ или да падне убитъ, даваха му дълго очакваната отпуска. Зелъ на заемъ обикновено по здравички дрехи, зеръ срамуваха се и тѣ да отиватъ всредъ хората съ мазни парцали, той се предаваше доброволно и безпомощно въ рѫцетѣ на всичкия ж. п. персоналъ и бюфетчии. И започваха — еднитѣ да го нахокватъ, другитѣ — да го скубятъ още на първитѣ гари, като че ли идеше не отъ окопа, а бѣ ходилъ нѣкѫде по тежки кярове и печалби. . . И ето ги често полубоси и окѫсани да се събиратъ на групи, да се свиратъ въ нѣкоя тъмна механа за да си „дръпнатъ“ по нѣщо всрѣдъ спомени за тежкитѣ близки дни и разпитвания за отдавна не виждани познати. А кръчмаритѣ, забравили че сѫ българи, че иматъ на срѣща си отрудени бѣдни хора, петимни за човѣшки обноски, имъ поднасяха невъзможни смѣси, на цени, отъ които и самитѣ маси и стени биха се зачервили! Грамадната еднолевова заплата на войника не стигаше да покрие цената дори на една свѣстна ракиена чашка! Нѣмаше кой да го опѫти, да му окаже внимание, да се погрижи за неговото човѣшко прекарване всрѣдъ една столица, гдето десетки хиляди намираха време и мѣсто да гуляятъ и се веселятъ. Официалнитѣ лица, особено по-дребнитѣ, му „услужваха“ съ такъвъ видъ и „внимание“, че предпочиташе втори пѫть да помине безъ тѣхъ. Набързо вадеше

той мазни банкноти, завързани грижливо въ дрипава кърпичка, купуваше нѣщичко, обикновено нѣкой шаренъ „ерзацъ“, да отнесе на своитѣ домашни на село, почти винаги на тройна цена и следъ това се шляеше не милъ не драгъ по улицитѣ, до като дойдеше време да го натъпчатъ въ конскитѣ вагони на нѣкой препълненъ войнишки тренъ. Стояли съ месеци, или даже по цѣла година въ галерии и окопи, гдето едно кандило замѣняше всѣка свѣтлина, а музика бѣха виението на тежкитѣ снаряди, чийто пукотъ тресѣше земята и ронеше пръстьта надъ главата му — той тукъ въ София съ очудване гледаше тия необуздани картини, гдето волно се ширѣха всички страсти, купуваха се хубави жени, лѣеше се изобилно вино и повидимому нѣмаше дори споменъ отъ никаква скръбь или нещастие . . . Чуждъ градъ, въ който самиятъ той, фронтовакътъ, сякашъ бѣше най-чуждъ! И хора чужди алчни, които гледаха само паритѣ му да придобиятъ, не искаха и да знаятъ нищо по-вече. Сами деца на лъжата и измамата, тѣ смѣтаха че всичко въ тоя свѣтъ е лъжа, че всички които идатъ отъ тамъ, отъ фронта, иматъ значение само до толкова, до колкото носятъ по нѣщо въ кесиитѣ си. . . И не се стѣсняваха да имъ хвърлятъ цинично въ очитѣ, при всѣки удобенъ или неудобенъ случай станалата вече популярна максима: „Баламитѣ сѫ на фронта!“

Съ смутена душа излизаше фронтовакътъ отъ София. Съ себе си той носѣше и отъ тамъ много скръбь поради нѣкои несправедливости и мѫки незаслужени, но все го крепѣше нѣкаква надежда, че ще му помине като иде между другитѣ — хората, — останали задъ него въ градоветѣ. Но вмѣсто братя, които ще го признаятъ като творецъ на една голѣма поема — народното спасение — той се виждаше заобиколенъ отъ безразлични или даже презрителни погледи и биваше третиранъ като ненужденъ, досаденъ, неканенъ гостенинъ. . . .

Картинитѣ, които го чакаха на село не бѣха по-добри: лошо отнасяне съ семейството му, твърде често онеправдано отъ разни силни на деня и разни глупави комитети. . . . Той идваше ако не радостенъ, поне надѣващъ се за радость, — и си отиваше съ покрусена душа. А когато на фронта попаднаха по-късно и хора, които до тогава бѣха прекарали хубаво войната въ тила — па и други партизани пошепнаха, че стига толкова — тѣхнитѣ думи намѣриха веднага ехо въ натежнелитѣ души на войника и запалиха оня купнежъ за по-скорото му възвръщане по домоветѣ, който по-късно нѣмаше да избира никакви пѫтища за осѫществяването си, щѣше да се стреми урболешката къмъ своята цѣль и щѣше да докара хилядната тълпа на разбунтувани братя войници до сами София. . .

Не е моята цель да описвамъ всичкитѣ причини, ксито докараха работата до тамъ, че огъналиятъ се фронтъ да се обърне кржгомъ и да търси врагове́тѣ си въ София — но набелезвамъ тия, които може би, по сжщество сж по незначителни, но поради многократностьта на тѣхното отпечатване въ войнишкитѣ души, станаха, споредъ менъ, една отъ главнитѣ причини много семена на бурени да намѣрятъ почва и сили да се вгнѣздатъ въ тъй доброто сърдце на нашия войникъ. Колкото и примамливи да сж думитѣ на враговетѣ народни, тѣ никога не биха влияели тъй разрушително, ако почвата за тѣхъ не бѣ подготвена отъ стотици всѣкидневни примери отъ самата нерадостна действителность, която говореше едновременно съ хиляди гласове и подкрепяше престжпнитѣ агитации, че едни тегло теглятъ, а други царски животъ живѣятъ и бѣли пари за черни дни кжтатъ. . . Не зная, може би, ще ми кажатъ, че е пресилено моето заключение, но азъ поемамъ отговорностьта да кажа, че *тилътъ развали фронта, защото отне въ очитѣ на войницитѣ смисъла на защитата му и разколеба душитѣ имъ*. Съ това не твърдя, че причинитѣ сж изключително тия, но тѣ бѣха основнитѣ, при които и другитѣ добиха по-голѣма сила; тѣ бѣха нивата, сгодната почва, въ която пръснатитѣ вредни бурени буйно се разрастнаха . . .

Броенитѣ дни на отпускаритѣ лесно се минаваха. Тежкия животъ въ окопитѣ се виждаше още по-тежкъ; мрачината въ галерията, следъ софийското електричество и шумни локали, още по-непривѣтлива. А споменътъ, че хиляди тамъ си живѣятъ като човѣци и правятъ своя „кефъ" и се веселятъ, тъкмо когато той всѣки моментъ можеше да падне разкжсанъ или убитъ, раздвояваха душата му, вмъкваха съмнението въ справедливостьта на сждбата, усилваха недоволството. Та нему ли е само сждено да се бие? Нѣма ли да има край? Защо тия хиляди-хиляди хора въ София могатъ да иматъ условия на животъ, какъвто той и въ мирно време не бѣ виждалъ — ние ли сме грѣшнитѣ? Ето какъ се измѣняваше постепенно психологията на българския войникъ и не забелѣзано покарваха ония семена, които по-късно щѣха да се разрастнатъ въ бурни плѣвели. А не трѣбва да се забравя, че и по душа българина си е малко завистливичекъ; удобствата на останалитѣ въ тила, които често бѣха най-обикновенитѣ, предъ очитѣ му изпъкваха още по-подчертани, по желателни. Но, може би, за това бѣха виновни и голѣмитѣ лишения на окопитѣ и галерийтѣ. Пъкъ и това отиване отъ комендантство на коменданство, отъ етапъ на етапъ, формалности твърде често прекалени, а въ очитѣ на несвикналия на редъ българинъ, почти излишни главоболия, видътъ на съюзницитѣ ни германци и австрийци та дори и турци, които

винаги се подреждаха, ако не образцово, то въ всѣки случаи много по-добре отъ насъ — всичко това допринасяше да расте недоволството. Селянинътъ войникъ започна да вижда въ всички чиновници и тиловаци хитъръ „гражданьоръ"; въ ротитѣ тия „гражданьори" бѣха намалени до минимумъ, като бѣха се измъкнали достатъчно подъ разни предлози въ тила назадъ и по щабоветѣ. Гражданитѣ и безъ туй сравнително селската маса не бѣха много. По силата на нѣщата, като по образовани, тѣ трѣбваше да заематъ и разни длъжности вънъ отъ огнената линия, но, несъмнено, че имаше фаворизации и домогвания, които биеха на очи и затъмняваха необходимостьта на известни постѫпки, като хвърляха често и върху най-справедливитѣ случаи, сѣнката на произвола. Подозрителенъ по натура, българскиятъ селянинъ, подтикванъ тукъ-тамъ и отъ недоволници по разни причини, започна смътно да чувства, като че ли е изигранъ, както винаги до сега отъ хитритѣ граждани, че него сѫ го втикнали въ единъ огънь, въ който и други би трѣбвало да бѫдатъ. Отъ подозрителностьта до увѣреностьта въ наивнитѣ души има само една крачка, а отъ тамъ и глухата омраза на селото къмъ града, която като много-глава змия бѣ отгледана въ много пазви едновременно, за да се покаже изведнъжъ тогава, когато вече нищо не ще е въ състояние да ѝ противостои.

На насъ, българитѣ, ни липсва усѣтътъ на финнитѣ, малкитѣ нѣща. Ние се чудимъ винаги на голѣмитѣ работи, на свѣткавицата, която удря, но пропущаме да видимъ събиращитѣ се облаци; на голѣмитѣ нещастия и катастрофи, а не можемъ, па и не искаме да разберемъ, че всички тѣ започватъ отъ малкитѣ причини! Когато единъ человѣкъ си бѣ жертвувалъ толкова пѫти живота и имаше съзнанието, че бѣ свършилъ ужъ важна работа за тая земя и следъ като попаднѣше въ това родно Отечество, намираше тамъ само хора, които гледаха личнитѣ си частни интереси, а на самия него гледаха като на чужденецъ или простодушникъ, който е ималъ глупостьта да се хване на едно хоро, отъ което не знае кога и какъ ще се пустне; когато сѫщиятъ този божемъ „герой" го навикваха и третираха най-безсъвестно тъй често по гари, коменданства и вагони за коне и волове — тоя човѣкъ, който при едно топло посрешане и изтъкване значението (съ дѣла а не само съ думи!) негово и на неговата важна работа тамъ на фронта — би се върналъ двойно по храбъръ и окураженъ — сега си отиваше въ окопа почти винаги съ скръбь, съ мѫка по оставеното, съ затаена злоба срѣщу ония щастливци, които бѣха знаяли да се „вредятъ". . . Несъмнено никоя армия не може безъ тилъ, но ако българската армия нѣкога иска да бѫде уреденъ нейния тиль, трѣбва,

споредъ менъ, той да бѫде сложенъ на сѫщитѣ спартански начала, каквито има и фронта, инакъ завистливото българско око, партизанския български бѣсъ винаги ще намѣрятъ и подготвятъ почва за разгроми.

Това не сѫ само мои впечатления, или по-право това сѫ и мои наблюдения потвръждаващи горчивитѣ думи на тия фронтовци, които охотно се срѣщаха съ менъ и свободно размѣняха тѫгитѣ си, защото вѣрваха въ моята искреность.

— Ехъ живѣятъ си тукъ хората въ София. а ний мремъ тамъ! — ми казваха съ въздишка почти всички, като че ли бѣха се надумали. И последната стотинка ни обиратъ тукъ безъ бой „на ножъ"... — усмивкитѣ имъ бѣха тѫжни и тѣхнитѣ лица мрачни, недобри сѣнки играеха по тѣхъ. А въ туй време животътъ около насъ се носѣше съ пълна сила. Красиви шарени женски фигури, облечени по последня мода разнасяха облаци парфюми на около си и бързаха, като комети последвани съ опашки отъ празни и добре избръснати младежи, които предъ комисиитѣ по много начини бѣха се изхитрили да минатъ за „негодни", или за „крайно необходими" въ известни служби. Тълпа гъмжение, автомобили и файтони се надпреваряха; важни фигури, охранени лица, лъснати, добре облечени, солидни господа си размѣняха усмивки, погледи, поздрави. весели махания съ видъ на щастливци... Всичко това войнишкото око подъ навесенитѣ вежди гледаше отъ начало плахо, съ недоумѣние, после съ лошо прекрита злоба. За всѣки, който що годе можеше да вижда бѣ ясно, че облацитѣ се събиратъ, че и самата буря не е далечъ. Но тъкмо като че ли това нѣмаше кой да види или помисли!*) Музикитѣ, веселбитѣ (често ужъ „въ полза на сираци и ранени" — и въ честь на нещастницитѣ, хората, на тила намираха — претекстъ да се „веселятъ" — и съ това наливаха масло въ огъня!) се отекваха много болезнено въ душитѣ на тия, които отиваха да слушатъ страшнитѣ музики на голѣмитѣ снаряди... а може би и последнята пѣсень, тихата собствена лебедова пѣсень, която щеше да имъ нашепне смъртьта...

А и тамъ на фронта, като че ли се правѣше отъ всичко най-малко това, което трѣбваше да донесе успокоение въ войницитѣ и подпомогне тѣхнитѣ скръбни и измѫчени души да понасятъ по-лесно лишенията. Многото ранени и усиленото разрастване на тиловитѣ служби, заедно съ разтѣганието, до невъзможность бихъ рекълъ, на българскитѣ линии, имаха за резултатъ една постоянна напрѣгнатость на всички войски едновременно, малъкъ шансъ за почивка или смѣна, която понѣкога и поради липса на нуждния обозенъ или

*) Безпорно имаше българки и българи които неуморно работеха за раненитѣ и фронта. Ще помѣнемъ: г-житѣ Каравелова, Сѫбка Атанасова Малинова, Сарафова, Генералъ Лолова, Д-ръ Данева, Генералъ Белова, г-ца Величка Савова, Генералъ Добревска, проф. Цоцева и др.

товаренъ добитъкъ ставаше почти невъзможна. Като се прибави при това и агресивностьта на противника, която се увеличаваше всѣкидневно поради широкитѣ запаси, отъ които той свободно черпеше, ще се разбере до нѣкѫде оня духъ, който изобщо преобладаваше въ по-слабитѣ души на измѫченитѣ ни войници, които отъ 1912 година кръстосваха Балканския полуостровъ по всички посоки — гледаха минаретата на Св. София и се кѫпаха въ Мряморното море, за да тичатъ после около хребитѣ на Пиротъ, прескачаха Дунава, мрѣха по Добруджа и Ромѫния, кървавѣха сега струитѣ на Вардара и чукитѣ на Македония, безъ да знаятъ кога ще се свърши туй кърваво хоро, което тѣ съ такава охота и радость започнаха нѣкога и краятъ на което се не виждаше никакъ. . .

Споменитѣ на миналото, на преминатитѣ незгоди, на ботушитѣ оставили своитѣ негодни подметки още при Царибродъ на границата; тѣснитѣ шинели, направени като за деца, които не можеха се облечатъ; кожухчетата и сланината които идваха по Петровъ-день, се допълваха отъ впечатленията на сегашното: дрипитѣ въ които бѣха се обърнали дрехитѣ имъ и царевичния, напуканъ, прокисналъ хлѣбъ който имъ оранваше устата. Но всичко това не би имъ се видело тъй лошо, ако около тѣхъ не шетаха войницитѣ на съюзницитѣ ни, почти винаги облечени грижливо, обръснати, комфортно настанени. Българина и въ своята земя и на самия фронтъ бѣше пакъ като че ли чужденецъ — сиречъ за него все нѣмаше или все недостигаше. . . А и носталгията, бѣше впила своитѣ стръвни пръсти въ мекото му сърдце, което следъ толкова години искренно жалѣше по оставената и горѣшо любима отъ нашия селянинъ земя, челядъ и имотъ. Страшнитѣ невиждани орѫдия, които все по-вече се засиляха; числото на враговетѣ, които се увеличиха съ още единъ за могѫществото на когото въ България се носѣха фантастични сведения — Америка[1]); известията отъ тила и неуредицитѣ вѫтре въ страната, които докараха, или поскоро усилиха немотията и труднноститѣ присѫщи и съпровождащи всѣка продължителна война — ето онзи фонъ, който обкрѫжаваше въображението, пълнѣше приведенитѣ глави на нашитѣ фронтаджий и стелѣше сѣнка по тѣхнитѣ простодушни, загорѣли лица. А идващитѣ отъ София отпускари, тѣхнитѣ впечатления, сподѣляни всрѣдъ гърмежа и скуката на нижещитѣ се безъ всѣка промѣна дни, разнищвани и тълкувани по хиляди начини, внасяха все по-вече

[1]) Завърналиятъ се отъ Германия, гдѣто бѣ заминалъ за лѣкувание, следъ тежко раняване, мой по-голѣмъ братъ, ми говорѣше за голѣмото впечатление и безнадежностьта, настѫпила и въ самата Германия следъ намѣсата и на Америка въ войната.)

съмнения, по-вече тжга, негодувание, злоба, зависть . . . къмъ ония щастливитѣ, хитритѣ, измѣницитѣ!

Отъ стжпало на стжпало войнишката душа слизаше отъ голѣмия устрѣмъ на високъ патриотизъмъ къмъ низинитѣ на едно негодувание, което бучеше въ душитѣ подобно на подземенъ вулканъ. Слухове се раждаха, носѣха, растѣха, като невидими змии или като падащи снѣжни громади . . . обикаляха, впримчваха, затрупваха душитѣ съ черния воалъ на завистьта. Погледитѣ бѣха вече невесили, огриженитѣ лица — сведени. Нѣкаква незнайна птица, като че ли *ръшнеше* изъ наивнитѣ сърдца на нашитѣ войници и пиеше всѣка радость отъ тѣхъ, тѣ бѣха станали недовѣрчиви, подозрителни, странѣха отъ офицеритѣ си и шушнеха твърде често, по често отъ всѣкога. . . Тия шушкания винаги замлъкваха при приближаване на началнически стжпки. Но по-късно тѣ минаха въ мърморения, за да станатъ скоро открити роптания, особено отъ хора, току що върнали се отъ шумнитѣ и весели улици на София всрѣдъ опасноститѣ и мръсотиитѣ на окопа и галерийтѣ. . .

— Стига вече! Хората си живѣятъ тамъ, а ний се мжчимъ и мремъ като говеда. . .

По улицитѣ срѣщахъ мои войници. Тѣ сърдечно ми стискаха ржцетѣ и бързаха да сподѣлятъ опасенията си и се пооплачатъ като предъ вѣренъ другарь.

— Безъ офицери останахме — избиха много. Духътъ е падналъ съвсемъ. Нѣма почивка, нѣма смѣна, нѣма дрехи, нѣма хлѣбъ . . . Не ще се биемъ по-вече. Ще си дойдемъ, па ако ще циганинъ царь да става — и границата една педя отъ моятъ прагъ да мине. . . Не се търпи, разберете вече! Иди, ако имашъ приятели голѣмци, кажи имъ догде е време, че после нищо не може ни върна назадъ, като хвърлимъ пушки и си тръгнемъ за дома. . .

Говорещитѣ бѣха мои съученици и близки познати. Често интелигентни хора, при това войници на които гърдитѣ кичеха не единъ орденъ за храбрость, па нѣкои и азъ самия бѣхъ видѣлъ какъ юнашки се биеха. Тѣхнитѣ думи бѣха искренни. Азъ чувствахъ това, но що можехъ да сторя? Напусто имъ казвахъ, че България е вързана съ своитѣ съюзници и не може да прави каквото иска. Тѣ кратко и мрачно възразяваха:

— Ще видимъ дали не може, като хвърлимъ пушкитѣ на фронта.

— Но това не е разумно.

— А разумно ли е да се разпъва народа на кръсть? Разумно ли е съюзницитѣ да не сж лишени отъ нищо? Разумно ли е предъ гладуващия, съ оранени уста отъ лоши мамалига нашъ войникъ, нѣмскиятъ да яде шоколадъ, а

сладки и бѣлъ хлѣбъ правенъ може би съ българско жито? Само тѣ ли иматъ тилъ и началници и правителство, което се грижи? Разумно ли е да ходимъ по позицията съ налъми и одрани като цигани, въ дрипи?. Я погледни, — сочеха ми тѣ често опърпанитѣ си дрѣхи.

Каква тѫга пълнеше сърдцето ми, когато виждахъ, че голѣма часть отъ тѣхнитѣ думи сѫ справедливи, че наистина небрежностьта или безгрижието вече бѣха преминали всѣка допустима граница и ставаха престѫпление. Нѣкои опитни злокобни пръсти оперираха искусно на завистливото сърдчице на българина и манипулираха съ успѣхъ — забелезваше се вече и злоба къмъ самитѣ ни съюзници. Изобщо ясно бѣ, че вече е дотѣгнало, че тая тѫга ще мине въ ярость, която ще се излѣе върху нѣкоя нещастна глава, отъ което ще пострада пакъ цѣла България. . .

И като вѣнецъ на всичко, последната капка която, прелѣ пълната чаша, дойде кондоминиума на Добруджа. Слѣдъ толкова тържественни изявления, че гдѣто стѫпи Българина е негово, истръгнатата така неочаквано земя, която се смѣташе отъ вѣкове като несъмнено българска, като че ли лиши окончателно войната отъ всѣка смисъль.

Сподавенъ викъ отъ негодувание се изтръгна отъ всички български гърди и не едни юмруци се свиха ядно. Всѣки резонъ се виждаше слабъ. И безъ туй подозрителенъ, българинътъ помисли, че вече има доказателства за измѣна и ярость изпълни душата му. Всичката кръвь, която до сега бѣ проляна, като че ли викаше и стенѣше презъ устата на всѣки живъ герой. Неволно на всѣкого се налагаше и носеше отъ уста на уста въпроса: Защо бѣха всички тия напраздни жертви? Страшно тъменъ облакъ легна на всички български души. Тамъ подъ него вече се чуваха гърмели и проклятия, стиснати зѫби и черни свѣткавици на злоба и умраза, които все по опредѣлено взимаха своята насока. И тъкмо тогава на югъ се мѣркаха примамливитѣ обѣщания на Уилсона, а на северъ — въ българската столица българскиятъ царь раздаваше за последенъ пѫть картитѣ на една игра, която вече явно личеше, че бѣше изгубена, — на 21 VI — кабинета на Радославовъ бѣ смѣненъ.

Новиятъ кабинетъ на г-нъ Малиновъ дойде на власть, придруженъ съ много въздишки на облекчение и още по-вече надежди, особено на фронтовацитѣ, надежди че мирътъ ще дойде почти веднага. Въ тѣхнитѣ прости и измѫчени души дългоочакванитѣ събития се решаваха съ телеграфическа бързина. Тѣ и сами си съчиняваха слухове, които действителностьта после опровергаваше, но тѣ винаги замѣняваха съ нови: — тъй силно бѣ желанието имъ за миръ. А тъкмо той не идеше. Днитѣ минаваха. Неприятельтъ усилваше ата-

китѣ, и за този, който очаква миръ само, а не война вече—сражението почна да му се струва чудовищна несъобразителность. Смѣненитѣ отъ топлитѣ тилови длъжности „мамини синове" и изпратени по фронтоветѣ разни привилагировани партизански лица, бѣше, може би, една справедлива мѣрка, но вече много закъсняла за да има положителенъ ефектъ. А отъ друга страна тѣ донесоха съ себе си толкова развала въ готовата почти почва, че вредата бѣше грамадна при една съмнителна полза, още по-вече че пакъ отъ фронта бѣха измъкнати нови хора, за да ги замѣстятъ. Въ всѣки случай въ армията имаше едно напрѣгнато очакване. Главната квартира, която минаваше за демократическа и новия демократически кабинетъ, всички мислѣха, ще бѫдатъ въ пълна хармония и нѣма да иматъ никакви търкания; мирътъ скоро ще се сключи и всички ще идатъ по домоветѣ си.

Не е по силитѣ ми, нито въ границитѣ на поставената ми задача да зачеквамъ историческия ходъ на събитията и политическитѣ отношения предъ и следъ смѣната на Малиновия кабинетъ — азъ нахвърлямъ само най-необходимитѣ факти и войнишки, чисто субективни впечатления, които образуваха рамката на събитията, които се развиха по-късно и които сѫ именно предметъ на книгата — размирнитѣ дни. Задъ тѣзи тъй първични причини, както азъ ги рисувамъ, може би е имало, и необходимо е даже това — други подълбоки, свързани съ странични фактори и отношения. Нѣка за тѣхъ говорятъ политицитѣ и държавницитѣ. Само непосредственитѣ, субективнитѣ, но повтаряни отъ хиляди войнишки уста, почти еднообразни впечатления — прави или криви — намиратъ мѣсто въ тия редове.

Въ тия трудни, страшно трудни дни за Родината, министерството на вѫтрешнитѣ работи бѣ взето отъ енергичния българинъ *Михаилъ Такевъ.**) Едно име, което историята на на България бѣ отбелѣзала въ своитѣ страници още отъ юношескитѣ му години. Широка любвеобилна душа, която даваше съ две рѫце, посрѣщаше винаги засмѣна, отстѫпваше всѣкога съ достойнство, противоречеше безъ да обижда и се бореше безъ да ненавижда — ето образа на този джентълменъ, чиято непривична за нашата дѣйствителность фигура и цилиндъръ бѣше станала пословична въ миналото и съ когото сѫдбата ни постави заедно въ най-труднитѣ времена на едно национално нещастие.

Още въ първитѣ дни, съ присѫщата му енергия, той започна бърза и решителна реорганизация на администрацията. Той схващаше, че гангрената тамъ бѣше напреднала;

---

*) Главенъ секретарь му стана почетния добъръ гражданинъ Дрѣнски.

че време за лѣкуване имаше малко и хирургическиятъ му ножъ се мѣркаше смѣло и безпогрѣшно. Бързаше прекомѣрно, защото съ своятъ истински усѣтъ, той вече чувствуваше, че събитията, бѫдащето, нейзвестностьта на една фаталность, на навързанитѣ въ миналото действия, причини и последствия, ще го изпревари. Той разбираше сѣкашъ, че лавината е започнала да пада, че усилията могатъ да станатъ дори безмислени, че възпиращитѣ могатъ да се намѣрятъ съ претрошенн ребра подъ нея, но той като истински войникъ, непомисли за крачка назадъ. Неговитѣ колеги смѣтаха отъ начало, че има много преувеличено въ неговитѣ схващания, за да се видятъ после опровергани отъ събитията. . . .

За столиченъ градоначалникъ бѣ назначенъ майоръ Стефановъ, бившъ такъвъ въ Русе и добъръ приятель на братъ ми. Кротъкъ по характеръ, той взе новата си работа съ съзнание на тежката задача и съ голѣмо желание да бѫде тъкмо на мѣстото си, полезенъ на всички. Едва що поелъ поста си, ние се срѣщнахме на улицата, и той веднага ме покани да го споходя въ градоначалството. Това сторихъ на следния день. Прие ме много радодушно и първото му питание бѣ за срѣдния ми братъ Илия, съ когото тѣ бѣха добри приятели.

— Где е Илия? Какъ остави той така в. „Камбана"?

— Въ Русия

— Живъ ли е?

— Да . . . до сега, да

— Кѫде е сега?

— Въ Москва — И за да предупреда въпроситѣ му, разправихъ каквото и намъ бѣ извѣстно: че бѣ заминалъ презъ 1915 г., месецъ май съ двама български авиатори, доброволецъ въ руската армия, сражавалъ бѣ се храбро[1]). Стигналъ чинъ полковникъ и тежко раненъ въ краката и кръста отъ гранатно парче, щѣлъ да замине за лѣкуване въ Пятигорскъ.[2])

— Ахъ Илия, Илия! — въздъхна той. — Колко би билъ полезенъ ти днесъ на България да си тукъ! Не можеше да търпи продажната политика на нѣкои свои другари, затуй и избѣга той — зная го азъ. Обичаше си той руситѣ. . . Добро перо имаше, и той започна да си спомня красиви дни отъ общи преживѣвания съ братъ ми. И колкото по-вече

---

[1]) Едно писмо по късно отъ неговата жена ни съобщаваше трагичната му сѫдба—жененъ за дъщерята на единъ дивизионенъ генералъ той бѣ убитъ въ Пятигорскъ заедно съ други българи — офицери. Миръ на духътъ му. Той бѣ кореспондентъ на американски вестници и съредакторъ на „Камбана" доста време, но преди войната я напустна.

[2]) Сѫщия като доброволецъ презъ 1912 г. командиръ на рота въ Солунската дружина М. О. Опълчение се отличи при Шаръ Кьой, а после втори пѫть и при Султанъ тепе гдето бѣ и сериозно раненъ.

спомѣни идеха, толкова по-тежко му ставаше и той чувстваше неговата необходимость и нуждата отъ помощьта му. Виждахъ, че искренно бѣ го обичалъ. После разговорътъ мина върху менъ. Описахъ му на кратко живота си, днитѣ и събитията, които бѣха направили отъ едно пъргаво момче ученикъ — тоя полутрупъ съ двета патерици подъ мисци, който стоѣше предъ него, безъ да може да си мърда единъ кракъ и ржка. Той се възхити отъ всичко, може би и споменитѣ за неговия приятель и мой братъ помогнаха да се сближимъ много скоро. И тъкмо това ми даде възможность да си поговоря по искренно съ него и му кажа, това, което ми тежеше на душата, което тъй много другари войници бѣха ми ми повѣрили, и което азъ не знаехъ съ кого да сподѣля и не само сподѣля, а направя и това, което бѣше необходимо да се предоврати една катастрофа. Той изслуша всичко много внимателно.

— И ти като твоя братъ си много прямъ и откровенъ, каза ми той.

— Ами защо ще сме братя, ако нѣма да си приличаме, засмѣхъ се азъ.

— Да знаешъ какъ се радвамъ, каза ми той, че си тъй на близо въ болницата и ще можешъ да ми идвашъ на гости! Следъ обѣдъ съмъ винаги по свободенъ. Менъ ще ми е драго, па и ще замѣстишъ Илия, тъй бѣхъ се свикналъ азъ съ него". . .

Но и ние скоро си свикнахме единъ се другъ! Наистина, азъ бѣхъ младъ подпоручикъ, а той майоръ, но изглежда, че разликата въ годинитѣ не влияеше. Тукъ и азъ прекарвахъ доста самотно. Освѣнъ съ най-голѣмия си братъ — тоже майоръ, който следъ тежко раняване бѣ оставенъ на служба въ София — азъ почти нѣмахъ другари: тѣ бѣха на фронта. Тъй че тая искрена негова дружба ми много допадна, още по-вече, че околнитѣ бѣха хора съ характери малко различни отъ моя: — интересуваха се отъ спекули и други въпроси, които не ме привличаха, а пъкъ и почти на всѣки трима четвъртиятъ бѣше таенъ или явенъ военнъ детективъ, съ когото не можеше да имамъ нищо общо, още по-вече, че мнозина безъ стѣснение доносничеха даже срещу другаритѣ си, за въ полза на Отечеството. . . Ако бѣха говорили поне истината, а тѣ тъй често подъ влияние на караници или лична злоба отмжщаваха съ измислици и клевети! Тоя моралъ никога не ми бѣ по характеръ, никога не можахъ да го разбера, още по-малко харесамъ, затова се и държахъ на страни отъ околнитѣ си.

Бѣха се минали нѣколко дни отъ какъ бѣ образуванъ новиятъ кабинетъ, когато кретащъ изъ улицитѣ съ моитѣ патерици, близо при джамията, азъ се срещнахъ съ единъ

войникъ, който се спрѣ неподвижно срещу мене, вгледа се въ лицето ми мълчаливо, съ затаено желание да го позная. Неговото обрасло изгорѣло отъ слънцето лице не ми говореше почти нищо, то бѣ тъй общо въ всички герои, които идеха отдолу! Но очитѣ му ми напомняха нѣщо познато, близко. —

— Кой сте? попитахъ го. Той се назова. Това бѣше близъкъ мой другарь отъ детинство, интелигентенъ и храбъръ момъкъ. Силно му стиснахъ ржката. Другаритѣ му се отдѣлиха, отидоха да търсятъ столичното комендантство, а той дойде заедно съ менъ въ болницата.

Едва що бѣхме затворили вратата следъ себе си неговата изжаднела да чуе другарска дума душа се отпусна, искаше му се да сподѣли тъй много сподавени мжки, неправди, терзания, страхове — нали бѣхме най-близки другари!

— Андро, Андро, лошо иде за България! Тежкитѣ условия, глада, мизерията и партизанщината, ето кое ще докара катастрофата. Всички вѣрвахме, че щомъ дойде Малиновъ веднага ще сключи миръ, но изглежда напраздно сме се надѣвали. Ама момчетата ще си дойдатъ и сами!

— Чудни сте — възразихъ му — нима вие мислите, че да се сключи миръ е достатъчно една телеграма на Малинова и то когато България е цѣла опасана съ нѣмски войски, които въ 24 часа може да не оставатъ помѣнъ отъ самото българско управление безъ даже нѣкой да подозира?. Ами че всичко тукъ въ насъ е въ ржцетѣ имъ!

— Въ ржцетѣ ли имъ е или въ краката, незная, но зная, че това, което ти казвамъ е истината. Ако мирътъ се не сключи отъ тукъ, ще го сключатъ момчетата отъ тамъ, пъкъ тогава да му мислятъ тия приятели въ София. Ти си офицеръ и туй не би трѣбвало да ти го говоря, но ние сме другари отъ деца, затова си позволявамъ. Слушай ме, не ти говоря праздни думи, а чистата истина. Иди при тия голѣмци, при които щешъ, само да могатъ разбра и се вразумятъ, и имъ разправи, че положението на фронта е лошо. Нѣка не слушатъ какво имъ се пѣе официално. Ще научатъ истината, но ще бжде късно. Ще имъ свѣтне изъ ясно, но гърмътъ като ги удари ще бжде късно. Не могатъ вече нищо оправи! Нѣка разбератъ, че момчетата долу сж и гладни и недоволни. Царевичниятъ хлѣбъ е ужасенъ и общо е решението — той сниши гласа си и се огледа неволно — нашето войнишко решение, да не стоимъ на фронта по-вече отъ 15 септември, па каквото ще да става; ако ще циганинъ за царь да идва, ние ще се върнемъ!

Отъ повторението на тая типична народна фраза, която азъ вече чувахъ не за пръвъ пжть, разбирахъ, че и той повтаря това, което се носѣше отъ уста на уста на фронта, и което

следователно, бѣ действителното настроение на измжчената ни армия. Тя преживѣваше, изглежда, истински трудни дни на лишения и при това нравствено терзана отъ политическа несполука — кондоминимума — и отъ липса на изгледъ за свѣтло бждаще, което да даде смисълъ на върховнитѣ усилия и самопожертвания, които нашитѣ братя правеха всѣки день, отбелезвайки съ стотици трупове всѣки напънь на чужденцитѣ да ни стжпчатъ или превзематъ позициитѣ ни.

Описахъ му до колкото можехъ и знаехъ самъ мжчното положение на самото правителство и отношенията на съюзницитѣ. Той не изтрая и ме прекъсна — и на тѣхъ ще имъ стане тѣсно! Ние да се биемъ, тѣ да вfocusиматъ Добруджа — да прощаватъ! Ще имъ преседне. За тая Добруджа, тѣ войната ше изгубятъ, хубаво да помнятъ. Ние за нея се бихме. — Тѣ толкова земя иматъ, та покритата съ наша кръвь ли Добруджа искатъ? Нѣка! Помни ми думата, та като стане да видишъ, че народътъ ни нѣма да имъ прости тия политически игри. Тѣ зарадъ малкото ще изгубятъ и голѣмото. Тѣ се полакомиха или послушаха глупави политици, но не познаватъ българина. Тѣ му бъркатъ въ душата и го бутатъ точно по сърдцето. Нѣка никой имъ не е кривъ. Ще съжаляватъ после. Може и ние да не видимъ хаиръ, но и тѣ има много да се хапятъ на едно мѣсто по деветь пжти . . .

— Слушай, остави тия работи. Разсжждавай по-спокойно, вижъ, разбери обстановката, влезъ въ положението и на самитѣ германци.

— Слушай братъ, може всичко туй, което ми говоришъ, да е много умно и справедливо тукъ, на зелената маса и въ политическитѣ кржгове, ама разберете, че тамъ долу измжчениятъ народъ — войска оголѣла и изгладнѣла, но още имаща сили да държи пушка въ ржка— друго яче мисли по тия въпроси! И ще видите, че тя ще наложи своето — вие тука съгласни ли сте, не сте ли — ваша работа!

— Ехъ ние тукъ . . . та кои сме ние тукъ? Не сме ли все българи, бе човѣкъ?

— Азъ не говоря за тебъ — ти си все сжщия народенъ — нашъ както си те знаемъ, но азъ казвамъ за тия . . . (той употрѣби тежка дума) които рахатуватъ и гуляятъ изъ София и понеже имъ е добре и сж на безопасно, не искатъ и да знаятъ за нашитѣ мжки тамъ долу.

— Малцина сж такива, и не сж тѣ, които решаватъ — възразихъ му—напротивъ всички останали разбиратъ тежката отговорность на времето си и всѣки споредъ силитѣ си се труди да направи каквото може.

— Труди ли се или не, бждащето ще покаже. То ще ти докаже и това дали азъ ти говоря истината или приказки.

ти приказвамъ. Но знай, че както отиватъ работитѣ, скоро ще пѣемъ пакъ „съюзници разбойници“.

— Но това ще доведе враговетѣ до София.

— Не вѣрвамъ — по-скоро ние ще дойдемъ до София. Та що най-после нѣка дойдатъ — нека и думбазитѣ се пострѣснатъ малко, тѣ забравиха въ коя страна живѣятъ. . . Ами че какъ?

— Не говори така, ти си поне интелегентенъ човѣкъ и рабирашъ по-добре. . .

— А бе за разбиране, разбирамъ; затова и ние по-интелигентнитѣ — „даскалитѣ“ ужъ се събирахме и рѣшихме по между си като дойдемъ тукъ, да направимъ последни усилия, да предупредимъ внимателно, безъ разбира се да издадемъ нѣщо, че до 15. IX. войницитѣ ще стоятъ, но при условие, че ще имъ се пратятъ дрехи, обуща, храна. И найважното: — миръ да се сключи! Има още време до септември. Но не направятъ ли това до 15-и — на 16-ий ни чакайте около София — това си го знайте“.

Говорихме още дълго. Привождамъ почти дословно разговора, въ който азъ самиятъ тогава вѣрвахъ малко, но когото после действителностьта оправда напълно. Другарътъ ми бѣше искренно, храбро, при това много интелигентно момче. Спомнямъ си какъ, следъ като се нахранихме, отиващи на залѣзъ слънце къмъ градината, той гледащъ го, неволно въздъхна: — Ехъ знаешъ ли какъвъ барабаненъ огънъ биятъ сега на нашата позиция французитѣ . . . Колко, колко разкъсани го виждатъ за последенъ пѫть, пъкъ ние нà, ходимъ си — и музиката свири и толкова шаренъ свѣтъ е около насъ!“

Това не бѣ декламация, а истинска тѫга, изтръгната отъ дъното на сърдцето му мѫжка. По ѫглитѣ на очитѣ му се събраха сълзи, когато ми казваше това. И пакъ заговори за болкитѣ на другаритѣ тамъ, за тѣхнитѣ страдания, които тъй отъ дълго траятъ и надъ които изглежда, нѣма кой да се смили. . . Съ безискусни думи той нахвърляше картини и раскрива случки, които късаха сърдцето на човѣка. Тѣ бѣха само малки късчета отъ една действителность, която наистина трѣбва да е била и продължаваше да бѫде ужасна. Нѣкои нѣща бѣха просто невѣроятни — все пакъ той ме увѣряваше, че тѣ не сѫ единствени, а типични случки, които ми описва. По късно и азъ, па и мнозина като менъ навѣрно, имаха случай да се убедятъ, че той нищо не бѣше преувеличилъ. . .

Когато бѣхме отново въ болницата, азъ го запитахъ по определено, какъ се отнасятъ офицеритѣ къмъ тѣхното желание и решение да напустнатъ фронта.

— Нѣкои отъ по-малкитѣ, „народнитѣ хора", както ги наричаме, — знаятъ за всичко това. Па и да искаме съвсемъ да скриемъ отъ тѣхъ ни е невъзможно, но и тѣ се преструватъ, че нишо не знаятъ или не разбиратъ. А и говори се всичко условно, макаръ и много простичко, но все пакъ прекрито. „Не щемъ да играемъ" — значи не щемъ да се биемъ. „Хвърлете кавалитѣ" — значи хвърлете пушкитѣ, а „колко хлѣба?" — значи колко дена? Наистина човѣкъ може да се досѣти, но нѣма и кой да се досѣща татъкъ, понеже всички знаятъ, а отъ „ушитѣ" на щабоветѣ или „главнитѣ" се пазимъ като отъ огънь и винаги въ зоръ такъвъ разговоръ може да се обърне на майтапъ.

Скоро той замина за родното си мѣсто, за да прекара остатъка отъ броенитѣ си дни, като взема дума отъ менъ, че ще направя всичко щото това, което ми е казано, безъ да изложа нѣкого, да бѫде чуто отъ кѫдето трѣбва и се направи нуждното за да не дойде непоправимото.

Библиотека Варна

БИБЛИОТЕКА
ВАРНА

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

МОЙТѢ ОПИТИ

При началникъ Гарнизона Генералъ Ценовъ. „Идете си почи-нете". При градоначалника. Последното предизвикателство. Голѣмитѣ гости на малка България. Последния резервъ на съюзницитѣ

Когато му обещавахъ нему и на десятки други подобни като него, азъ нѣмахъ никакъвъ опредѣленъ планъ какво и какъ ще започна, но винаги съмъ ималъ твърдата вѣра, че такъвъ ще ми се подскаже отъ самата обстановка. Не че не съобразявахъ — напротивъ, проектитѣ никнеха съ десятки въ моя раненъ мозъкъ, но всички тѣ имаха малки или голѣми недостатъци, а нѣкои бѣха просто неизпълними при дадената обстановка. Поради енергичния си характеръ, азъ не можехъ да отлагамъ проектитѣ за дълго — пъкъ мислѣхъ, че нѣмамъ и право да забавямъ. Макаръ че срокътъ бѣше фиксиранъ — 15 септември, и до тогава имаше още много дни, но все пакъ не бѣше ми неизвестно какъ мудно вървѣха работитѣ въ насъ и се изпълняваха всѣкакви нареждания и при най-добра воля. Ето защо азъ на другия день вече още отъ заминаването на другаря ми, който ми направи най-силно впечатление, понеже бѣхъ и по-близо по душа и познанство съ него — започнахъ да търся сгоденъ моментъ да реализирамъ единъ поне отъ проектитѣ.

На 21/VII. 1918 год., ако помня точно, ставаше погребението на митрополита Партения. Близо до църквата св. Кралъ, чакащъ погребението, бѣ се изправилъ началникътъ на гарнизона генералъ Ценовъ и даваше нареждане по изпълнението на церемонията. Кандилкайки се на двѣтѣ си патерици, азъ се запѫтихъ кѫде него. Бѣхъ му представенъ по-рано при единъ случай отъ моя роднина генералъ Радойковъ затова пристѫпихъ смело. Па и да го непознавахъ — не бѣше това, което щѣше да ме спрѣ, щомъ веднъжъ бѣхъ решилъ, че трѣбва да говоря съ него.

Приближихъ се и отдадохъ честь както можехъ, или по-право както ми позволиха патерицитѣ. Побѣлелиятъ генералъ ме изгледа строго. Но азъ го знаехъ като справедливъ и внимателенъ началникъ, та се приближихъ свободно.

— Позволете ми да Ви доложа, г-нъ Генералъ. — Тукъ Ви намирамъ, тукъ моля да ме изслушате.

Генерала се огледа на около и ми каза:

— Какво има подпоручикъ Лулчевъ? — Свободни сте да говорите.

— Г-нъ Генералъ, казахъ му азъ тихо, срещнахъ вчера мой другарь отъ фронта, войникъ, и той ме замоли да предамъ, че момчетата сж гладни, боси, голи, и ако не се сключи скоро миръ тѣ ще си дойдатъ сами на 15 септемврий. Не бихъ дошелъ, ако не знаехъ, че сте добъръ началникъ, ще ме изслушате и разберете и нѣма да ме накажете за тая ми смѣлость да говоря така за нашата армия, но това е самата действителность. Въ името на всичко мило що имаме, въ името на всички паднали братя, моля Ви г-нъ Генералъ, обърнете внимание на думитѣ ми. Вземете мѣрки да се помогне на войницитѣ ни, инакъ лошо иде за Родината! Тѣ си иматъ и условенъ езикъ — казахъ му го. — Сведенията ми сж най-положителни!"

Генерала наклонилъ глава ме изслуша спокойно. Той въздъхна и ме погледна право въ очитѣ. Единъ побѣлелъ генералъ и единъ младъ подпоручикъ надничаха сѣкашъ презъ раменетѣ си въ далечината и неизвестностьта, подтиквани и двамата отъ една и сжща грижа — тая за Родината. Единъ загасващъ животъ съ много спомени и красиви дни отъ слава на армия и Родина — и другъ, едва що започнатъ, всредъ кървави пѣсни на неумолимата война, питахме сѣкашъ мълкомъ за бждащето на еднакво любимата ни земя, смутени отъ грозната преспектива. Но види се въ душата на генерала заговори хладния разсъдъкъ, впечатлението отъ моитѣ искрени думи, достатъчно странни и неочаквани за единъ офицеръ, отстжпиха предъ други съображения и той като се приближи до мене съ загриженъ тонъ ме посъвѣтва:

— Вървете си Лулчевъ! Легнете си въ болницата. Вие имате нужда отъ почивка. Не се измжчвайте да ходите съ тия патерици!" Той ме потупа по гърба съ бащински жестъ. Азъ наведохъ глава. Въ душата ми буря се вдигна. Значи менъ ми не вѣрваха, смѣтаха ме може би, че фантазирамъ или бълнувамъ; кризитѣ, тежката рана въ мозъка бѣ лишила отъ кредитъ думитѣ ми дори тогава, когато тѣ бѣха най искренни. . . Менъ ми се струваше, че виждамъ какъ Родината ми се дави, че викамъ тия които трѣбва да я спасяватъ, но тѣ не чуватъ зовътъ ми, не вѣрватъ на думитѣ ми. Ако не бѣше явното нежелание да ме обиди, азъ навѣрно бихъ се възмутилъ и наговорилъ нѣщо по-дръзко. Но неговиятъ бащински тонъ ме смири и потисна голѣма тжга. Съ наведена глава, сломенъ отъ скръбъ, нищо не виждащъ, нищо не чуващъ, се заклатихъ на патерицитѣ си. Дълго съмъ ходилъ изъ града. Инстинктивно може би, като птиче гонено отъ буря, бѣхъ се отзовалъ при голѣмия си братъ. Казахъ му всичко.

— Трѣбваше да го напишешъ всичко това въ таенъ рапортъ, защото утре, когато стане, пакъ ще търсятъ изви-

нение нѣкакво... Голѣмитѣ често страдатъ отъ слѣпота, но никога не се признаватъ въ това. Въ всѣки случай не тжгувай! Той може би е далъ видъ, че не обрѫща сериозно внимание на думитѣ ти, но сигурно това е било по тактически съображения. Той не е вчерашенъ офицеръ и навѣрно ще си направи това, което смѣта за необходимо. Той е сериозенъ човѣкъ и не можеше да постѫпи другояче. Спокоенъ бѫди, ти си направилъ, което е трѣбвало. Не се тревожи по-вече. Пъкъ и не е само той. Може да се опита после и предъ нѣкои други — ще видимъ". Тѣзи думи ме поуспокоиха [1])

Следъ обѣдъ на сѫщия день азъ вече търсехъ градоначалника Стефановъ. Не успѣлъ при началникъ гарнизона, при военното началство, азъ бѣхъ намислилъ да търся другъ пѫть, но да изкарамъ задачата, която бѣхъ поелъ и по войнишки решилъ да изпълня съ всичкото чистосърдечие и устрѣмъ, които сѫ ми били винаги присѫщи. Говорихме доста. Азъ го помолихъ да каже всичко това на Такевъ. когото до тогава познавахъ само по име. Тогава и научихъ за проектираното идване на Германския Кайзеръ, Австрийския императоръ, Баварския кралъ. . .

. . . Въ своя захласъ на тържествата, София се канеше сякашъ да хвърли последно предизвикателство на измѫченитѣ души на фронтовацитѣ, които треперѣха отъ нетърпение. — Мирътъ изглеждаше вече като нѣкаква фантастична приказка, която никога нѣма да се осѫществи, отъ която хората на пищнитѣ тържества най-малко имаха нужда. . .

Не зная колко тогавашното правителство бѣ пожелало тия „скѫпи" посѣщения на „високи" гости; дали то бѣ дало съгласието си или не бѣха се и сѣтили да му го искатъ — не зная и не е моя работа да търся и разпитвамъ. На всичкитѣ тогавашни събития азъ бѣхъ единъ външенъ зрителъ, който гледаше и участвуваше тъй както всички, поне видимому, защото въ менъ остана, па и много пѫти следъ това се потвърди мисъльта, че подобни тържества по-скоро при-

---

[1]) На 1. VI т. 1925 година посѣтихъ побѣлелиятъ генералъ въ домътъ му и заговорихме отъ ново за станалата по между ни срѣща. По тоя поводъ той ми каза: „Спомнямъ си тази сцена. Азъ знаехъ всичко и бѣхъ вече далъ нареждание да се вcase взематъ мѣрки за защитата на София. (?!).

Всички подробности сѫ още въ архивата на комендантството. Ние знаехме достатъчно по заловенитѣ писма отъ затвора, писани до войницитѣ на фронта. Тѣзи писма ги хващаше тѣхенъ човѣкъ земледѣлецъ, който стана после народенъ представитель. Той бѣше тогава въ обществената безопасность. Ние знаехме тогава всичко почти, ами нѣмаше какъ да ви се каже истината". Спомнихъ му и за неговиятъ любимъ синъ. Очитѣ му се налѣха съ сълзи, които той бѣлоглавия, твърдя войникъ искаше да скрие отъ менъ .— „Живѣемъ сами — самъ съ жена си, безъ да имаме каква да е радость въ живота, безъ да има кой да ни навѣсти и утѣши. Синъ ми да изкара всички войни, за да дойде край София да го убиятъ българи". . .

личатъ на заучени театрални представления, давани съ строго определена цѣль, но винаги сѫ една самоизмама:— за актьоритѣ — мислятъ, че играта имъ е приета като истински животъ; за публиката — съ мисъльта, че сѫ я повикали само да гледа и се възхищава, безъ да плати разноскитѣ на всичкитѣ тия церемонии. . . И най-страшното, е че такива представления съ височайши актьори се откупуватъ винаги съ найскѫпата цена — човѣшката кръвь. . . И ако мнозина простодушни, безъ значение за политическия животъ на страната, хорица можеха да бѫдатъ подведени въ цѣлитѣ на тия „височайши внимания", когато въ столицата на една страна, която споредъ Бисмарка не е струвала нито кръвьта на единъ померански войникъ, се заизреждаха единъ кайзеръ, единъ императоръ и двама крале — политическитѣ личности, тия хитреци — сѫщо тъй обществени актьори, си даваха доста ясна смѣтка; разбираха скѫпата честь, никваха задъ външнитѣ форми въ тѣхното съдържание и разбираха много. . . Голѣмата честь на малката Българийка говореше преди всичко за слабия уязвимъ пунктъ на общия фронтъ, когото идѣха да подкрепятъ съ последнитѣ си резерви — своитѣ държавни глави — тъй като друго не бѣ имъ останало вече. Тѣ хвърляха на везнитѣ това което имаха — и то не бѣ твърде много! При това трѣбва да признаемъ, че го хвърлиха по най-несполучливия начинъ, по най-неудобната за случая форма. Следъ кондоминиума на Добруджа всѣка манифестация на приятелство само подчертаваше фалшивостьта и усилваше недовѣрието въ българскитѣ сърдца — тѣ по-скоро виждаха въ всичко това една неделикатность, да не кажемъ нахалство: да идешъ на госте въ изиграниятъ и обранъ съдружникъ! Външната пъкъ блѣскава форма на посрѣщането, която може би да не бѣше кой знае колко голѣма въ очитѣ на свикналитѣ кайзери и императори — макаръ че Фердинандъ бѣше майсторъ да устройва срѣщи и бѣше дресиралъ хората си за това — все пакъ на българитѣ се стори прекомѣрна, на широката публика — излишна, а на чакащитѣ на фронта — една провокация, която ги караше да губятъ все по-вече всѣкакво благоразумие и търпение.

Въ въздуха се чувствуваше нѣкаква натегнатость; радость нѣмаше, като че ли всичко това бѣше порѫчано. Голѣмата тълпа зрители — платени зрители на чиновническа София, която всѣкога е готова да образува шпалири и да гарнира тротоаритѣ съ зяпачи, стига да има разпореждания да я освободятъ отъ канцеларийтѣ ѝ — тая тълпа не можеше да служи за мѣрило на нищо. Тя бѣ оная постоянна декорация и основа, на която се развиха всички политически и обществени събития и тогава и отъ после и която охолно рѫкоплѣскаше на всички голѣмци и министри; усмихваше се, когато тѣ се ус-

михваха, или взимаше сериозенъ видъ, когато тѣ ставаха такива. Тая многобройно-многоглава чиновническа тълпа е споредъ мене, онзи фалшивъ тонъ въ нашия общественъ животъ, оня умственъ — не пролетариятъ — а паразитъ, който, когато и да е, ще докара провалянето на страната. Не обвинявамъ гърбицата въ случая — азъ само соча присѫтствието й на тия, които редятъ обществения животъ, които сѫ я предизвикали и които й даватъ още условия да живѣе и се развива. Безхарактерностьта на българина въ нѣкои случаи особено проличава, но въ чиновническитѣ среди тя става типична — и за жалость особено въ по-младитѣ, които смѣтатъ че всѣко убеждение е добро, всѣки жестъ, всѣки пѫть е справедливъ, щомъ води къмъ цѣльта. А тая цѣль бѣше тъкмо противоположна на оная, която бѣхме учили нѣкога въ училището, когото отстоявахме на фронта:

— Другаря си бутни — но мѣстото му земи!

Два противоположни морала — тоя на човѣкъ, който помагаше на своя братъ да бранятъ общата Родина — и моралътъ на вълкътъ, който ядѣше и грабѣше отъ кѫдето може и му падне! Съ туй не искамъ да кажа, че чиновничеството е изцѣло такова, не, има между тѣхъ труженци, мѫченици и дори бихъ рекълъ — свѣтци. Но тѣ кротки, мълчаливи, залутани въ своята работа, непретенциозни, които сѫ тъй внимателми къмъ всички, ненадничатъ въ чуждитѣ души, но и съ своята не позволяватъ да се гаврятъ. За жалость, отъ день на день тия народни синове и творци редѣятъ; общото течение на живота ги блъска безжалостно, терзае ги всѣкидневно и тѣ нападани отъ хиляди страни отъ вълци — колеги, се ронятъ всѣкидневно, като мощни канари подъ непрестаннитѣ удари на вълнитѣ....

Ето тоя народъ кичеше тротоаритѣ и пълнеше улицитѣ, тоя народъ, изпразднилъ канцелариитѣ въ работо време, викаше онова заржчано „ура“, което огласяваше въ тия дни София. Но и въ сами неговото сърце нѣмаше оня огънь и ентусиазъмъ, онова увлечение, което като караше нѣкога очитѣ да блѣскатъ, изпълваше душитѣ съ свѣтли блѣнове за щастливо бѫдеще... Тия пресилени тържества бихъ рекълъ, бѣха изтръгнати по-скоро, отколкото дадени — и тѣ не можеха да минатъ безъ отзвукъ. Въпрѣки обилния дъждъ отъ ордени, съ които се позалъгаха доста сърца (но до оня истински отруденъ простъ народъ и тѣ не стигнаха!) негодуването бѣ значително нарастнало и народа по единъ или други начинъ реагира почти веднага.

Варна

Градско общинска библиотека

ПЕТА ГЛАВА.

СЛЕДЪ „НАРОДА" — И НАРОДА НА УЛИЦАТА.

„Хлѣбъ, или мѫжетѣ ни!". Такевъ всредъ тълпата. Войската. Единъ чифтъ патерици се намѣсватъ. Митовичъ и циганитѣ. Обновяване администрацията. Послѣднитѣ опити да се накара България да не вѣрва на очитѣ си. Нерадостни картини, писма и извѣстия.

Едва що бѣхме изпратили последния отъ високитѣ и скѫпи гости — и софийскиятъ народъ поиска смѣтка, или по право поиска да си каже и другитѣ желания освенъ това, което искаха отъ него — „урата" за тържественото посрещане. Несъмнено, подъ това народно движение, както и при всѣко друго, се преплитаха нишки, дърпани отъ разни рѫце и съ разни цели, въ всѣки случай всѣкога трѣбва да предполагаме, че покрай субективнитѣ желания на личностьта и колективитета—партии,—винаги има и едни обективни условия, които правятъ възможно реализирането на известни планове. А такива условия, споредъ мене, па вѣрвамь и споредъ всѣки, който гледаше съ очитѣ си и слушаше съ ушитѣ си, имаше предостатъчно. Една голѣма тълпа бѣ се събрала като нѣкой мѫтенъ потокъ, стекалъ се неочаквано въ нѣкое дере — по улица Леге. Навикнала отъ нѣколко дни да се събира въ честь на голѣмитѣ гости, тя отъ начало, може би, се бѣ събрала пакъ по навикъ, а бѣ само хитро използувана. А може би и гладътъ и недоволството, съединени въ сърдцата толкова дни, бѣха се надушили безмълвно, бѣха се сговорили и ето ги неочаквано да пълнятъ улицитѣ предъ Кметството и Дирекцията на прехраната съ силни викове:

„Дайте ни мѫжетѣ или хлѣбъ!"

Нещемъ вече царевица! . . .

Нѣка ми простятъ тия, които ще засегнатъ редоветѣ ми, но азъ трѣбва да кажа мисъльта си — нѣщо гнило има въ България—и още го има. На фронта се ядѣше много лошъ хлѣбъ — въ столицата сѫщо — и това тъкмо въ земледѣлска България! Назначенитѣ дирекции и други инстанции вмѣсто да подобрятъ положеиието— прибавиха само при сѫществующата война—още една: книжна война изтъкана отъ наредби, които никой не изпълняваше, отъ заповѣди които траеха само три дена, както всѣко чудо . . . Личноститѣ въ такъвъ случай не може да бѫдатъ криви, както неможеше да бѫде виновенъ и най-гениалния полководецъ, ако нѣмаше достатъчно армия да реализира плановетѣ му. Само тамъ кѫдето

полководецътъ и армията образуватъ хармоничното — цѣло — тамъ може да има успѣхъ. А тъкмо такова целна, систематична и успѣшна работа не е имало никога въ насъ по-много и много причини, които сега нѣма да излагамъ, но факта си бѣ фактъ — имаше единъ голѣмъ и тежъкъ апаратъ — Дирекция на прехраната — и една прехрана, която оставаше много още да се желае.

Хлѣбътъ ставаше все по-лошъ, купонната система караше хората да се тълпятъ; липсата проличаваше още повече, а контрабандата цъвтѣше. За всички, които имаха пари — за тѣхъ нѣмаше никакви лишения. Всички комитети и търговци бѣха си изработили два аршина съ които мерѣха и добре си поминуваха — но не бѣ така и съ тия върху гърба на които тѣ трѣбваше да се прилагатъ. . .

Както и да бѣ, тълпата за която ми е думата, бѣше организирана и доста гласовита. Нейнитѣ викове се разнасяха далечъ. Невиннитѣ деца, които бѣха наредени отпредъ, съ своитѣ ясни гласове, викащи да имъ върнатъ бащитѣ, внасиха трагична нота въ душата на всѣкиго. Женитѣ преобладаваха и тѣхнитѣ крѣсъци, минаващи въ пронизателни извиквания дразнѣха доста. Повиканата на бързо войска ги блокира отъ двѣтѣ страни съ картечници и започна скоро съ удари отъ прикладитѣ да ги разпръска. Виковетѣ се усилиха още по-вече. Личеше си че на войницитѣ липсваше опитность. — Тѣ действаха по-вече съ брутална сила отъ колкото бѣше необходимо и получаваха въ резултатъ сгъстяване на тълпата и по-вече крѣсъци. Дойде и приставътъ Митовичъ. Опитенъ полицай, видѣлъ много на своето време при най-разнообразни режими и условия, той се опита съ присѫщата си мекота и добрина да увещева, но видимъ резултатъ нѣмаше. Раздразнена, може би, отъ нетактичното държане на войската, тълпата упорстваше. Но и войницитѣ вече губѣха търпение. За менъ бѣше ясно, че при такова състояние и на двѣтѣ страни — до жертвитѣ има само една крачка. А и безъ туй бѣха падали доста българи и бѣ се ляло доста българска кръвь, за да има нужда отъ още, и въ самата София. Ето защо азъ смѣтнахъ, че е мой дългъ да се намѣся и направя всичко да се предотврати сблъскването. Приближихъ се бързо до войницитѣ и имъ заповѣдахъ смѣло да се дръпнатъ на страни, което тѣ веднага сториха. Нѣколкото време, което бѣхъ употрѣбилъ за наблюдение не бѣ минало напраздно. Въ тълпата азъ забелѣзахъ нѣколко циганки, които най-отчаяно крещѣха, като при това тѣ най-малко имаха поводъ: — тѣхнитѣ мѫже си бѣха тукъ — ваксаджии. Ето защо азъ се прицѣлихъ първомъ къмъ една тѣхна група, която познавахъ добре, понеже бѣха идвали да миятъ подоветѣ на болницата заедно съ мѫжетѣ си — следователно

бѣхъ напълно сигуренъ, че тѣ нѣмаше и защо да викатъ.

— Ти какво искашъ! — извикахъ на една — мѫжа си или хлѣбъ? Твоя мѫжъ поне е ваксаджия. Нали двама михте пода на стаитѣ въ болницата „хотелъ Парижъ“. Извикахъ веднага стражари и имъ заповѣдахъ да арестуватъ и нея и мѫжътъ ѝ, който бѣше сѫщо недалечъ. Намѣрихъ и втора такава и нея прибрахъ по сѫщия пѫть. Митовичъ пипаше похватно на другия край на тълпата по сѫщия начинъ, когато увещанията не помагаха. И чудно, като че ли отдръпналитѣ се далечъ войници бѣха поуспокоили хората и нашето смѣло шетане между редоветѣ ѝ бѣше ги хипнотизирало до тамъ, че тѣ не проявяваха вече никакво значително съпротивление. Тъкмо въ тоя моментъ се зададе министеръ Такевъ и мина средъ тълпата. Както винаги прекрасно спретнатъ, съ цилиндеръ на глава, той изгледа внимателно и спокойно и тълпата, и менъ, и Митовичъ и си отмина къмъ министерството на Вътрешнитѣ работи безъ да каже нито дума. Това негово появяване внесе известно успокоение. Неговия равномѣренъ ходъ и вниманието, съ което изгледа всички, прико़ваха погледитѣ имъ и тѣ, може би въ смътна нѣкаква надежда, го съпроводиха мълчаливо съ очи. И чакъ когато той се закри, името му бѣ шепнато отъ много уста доста време. Въ тая внезапно настѫпила тишина се показа и директора на прехраната генералъ Протогеровъ на балкона. Това като че ли бѣше общъ сигналъ да си спомнятъ защо бѣха дошли. Изведнъжъ виковетѣ: — „хлѣбъ или мѫжетѣ ни“! — зазвучахъ изново. Той ги изгледа мълчаливо, после обърна гърба и си влезе. А тълпата се вълнуваше като нѣкакъвъ скритъ вулканъ който тътне, една обикновена планина, която всѣки моментъ може да се разрасте въ огнедишаща. Тоя сборъ отъ хора се люлѣеше отъ една или друга подхвърлени думи, налиташе като галванизиранъ отъ невидими и тайнствени токове; настръхнали, хора сами не знаещи на какво сѫ способни или какво ще направятъ въ следующия моментъ. И тъкмо това е ужасното въ тълпитѣ, че тѣхнитѣ сърдца не сѫ тѣхни, че тѣхнитѣ умове не сѫ тѣхни — надъ всѣка една отъ тѣхъ се носятъ воалитѣ на смъртьта и огненото дихание на революцията. . . Но затова пъкъ волята на тълпата се галванизира отъ отдѣлни само вълни и при голѣмата маса, която тя има, това може да даде и много бързи резултати, но сѫщо така бърже може да бѫде и парализирано. Човѣшкитѣ вълни сѫ като морскитѣ вълни — тѣ могатъ да бѫдатъ парализирани съ масло — и разрушени съ сила — но и за едното и другото трѣбва разумна воля. , . Това си мислихъ после — не, разбира се, тогава, когато хиляди очи гледаха метащия се измежду редоветѣ имъ съ две патерици офицеръ, съ окичени гърди отъ ордени, който смѣло махаше патерица,

сочеше, заповѣдваше . , . и никой не се сѣщаше да го пита кой го е оторизиралъ да прави това. И много пѫти по-после имахъ случай да се уверя, че и най-смѣлата постѫпка, щомъ е въ името на нѣщо за общо добро, за доброто на самитѣ тия, които се противятъ, това инстинктивно се разбира — вѫтрешно, и въпреки видимата съпротива, по добрата воля надвива. И този пѫтъ сполучихме. Войската, застанала отдалечъ съ насочени на срѣща пушки и картечници, много по страшна, отъ колкото кога се бѣ смѣсила и изгубила всрѣдъ тълпата, влияеше сега, много по внушително съ самиятъ си видъ и готовность за дѣйствие, върху най-чувствителното мѣсто на една тълпа — въображеиието. Защото колкото тѣлото и презирането на физическитѣ болки се усилва и нечувствителностьта къмъ тѣхъ става просто невѣроятна въ хората на една тълпа, толкова по-вече въображението се разюздва и деформира отъ всичко видено и чуто, като го преувеличава до неимовѣрность.

Както и да е — тълпата бѣше пръсната и, макаръ и бавно, се разотиде безъ каквито и да е жертви, ако не смѣтаме арестуванитѣ цигани, които казахъ да пустнатъ следъ нѣкой часъ. Митовичъ бѣ сталъ само потъ отъ голѣмитѣ усилия, които бѣ употребилъ. Бършейки се и задъханъ, той ми говорѣше съ свойственото си добродушие:

— Какво ще ги биемъ — Господинъ Подпоручикъ, подучени сѫ тия хора. Не сѫ криви тѣ!„

Войската станала безцѣлна се прибра на бърже и си замина за казармитѣ. . .

Днитѣ се потекоха пакъ — като че придошла рѣка бѣ се прибрала отъ ново въ своето нормално легло. Само изсъхналитѣ клонища зеленина, висящи тукъ тамъ и аркитѣ при Лъвовия мостъ напомняха на идващитѣ фронтаджии за ония тържества, които бѣха преминали тукъ. Софийската пубиика отново си заплува по течението на спекулитѣ; оркестритѣ възобновиха усилията си, а вихренитѣ танци ставаха все по оживени — като че ли се правеше всичко, за да не се види скорошното потѫване на кораба. Но изглежда, че политицитѣ разбираха или чувстваха тая опасность — тѣ бѣха плъзнали изъ България да увещаватъ народа. . . да не вѣрва на очитѣ си, но на думитѣ имъ! А това бѣше сизифова работа. И наистина трѣбвашв да бѫдешъ цѣлъ магьосникъ на словото, за да можешъ да накарашъ хората да забравятъ вчерашния день, днешнитѣ незгоди и нерадостното бѫдаще. Но види се, че имаше още наивни души и министритѣ, като опитни рибари, хвърляха своитѣ мрежи, съ искрено желание да донесатъ нѣкакво облекчение — ако не на тия, които ловеха, то поне за себе си. Но най-трудната работа изглежда бѣ се паднала на Такева. Той обикаляше България и опра-

вяше полицията, мжчеше се да подбере хора и постави всѣкиго на мѣстото му. А тъкмо това бѣше най-мжчното. Ако и въ мирно време въ стражарския кадъръ попадаха хора, които често бѣха кандидати за затвора — толкова по мжчно бѣ да се прави изборъ, когато всичко годно и свестно бѣ избито, ранено, или се сражаваше на фронта. Той, сигурно не си правѣше илюзии. Той разбираше, че тилътъ бѣ, който най-много руши фронта и се обърна да иска хора за администратори отъ всички партий. Но и неговитѣ усилия, както и много други въ България, се парализираха отъ ония специфични, нераздѣлни отъ българина условия, които никога не сж му давали възможность да има свободно царство по-вече отъ 50 години. . .

Когато посѣтихъ градоначалника, той ме посрѣщна радостно съ ласкавитѣ думи на министеръ Такевъ, който разпитвалъ за мене и доброто впечатление, което му направило моето намѣсване да се избѣгнатъ жертвитѣ. Доброто държанието на Митовичъ, голѣмитѣ ордени, които сж му дадени, избѣгнатото кървопролитие и новия обичай, който той бѣ въвелъ прървъ пжтъ, да гледа стражата къмъ тълпата, а не къмъ Кайзера, който минава — нѣщо което бѣ предизвикало оживѣни коментарий изъ кафенетата и „обществото“ — всичко това бѣше го настроило доста оптимистично и моята обикновена пѣсень — че на фронта се мжчатъ и трѣбва да се бърза съ мира — му звучеше тоя пжть като нѣкакъвъ нежеланъ дисонансъ.

Той ми разправяше за своитѣ проекти да отвори стражарско училище, а азъ потривахъ отъ нетърпение ржце, като го питахъ неспокойно, нѣма ли нѣкой начинъ да се направи нѣщо за ония тамъ долу. . . Може би, наивно да се струва сега, че азъ отъ единъ градоначалникъ искахъ да ми помогне за тая голѣма задача — но самата тая мисъль бѣ ми се вбила като идея фиксъ въ мозъка, а бждащитѣ страдания иа Родината къмъ която фанатично бѣхъ привързанъ, ми се рисуваха така реално, че нѣмахъ просто спокойствие. И всѣки изтекълъ день ми отнемаше частица сѣкашъ отъ душевното равновѣсие, което и безъ туй не бѣше голѣмо при тая тежка рана въ мозъка.

Писмата отъ фронта идеха редовно. Като нѣкакъвъ припѣвъ на мрачна пѣсень, тѣ пригласяха все едно и сжщо и то се вбиваше все по силно въ главата ми, терзаеше ме: — катастрофа иде, нѣкакво чудовище, тренъ нѣкакъвъ, който не се вижда, но е тръгналъ вече и идеше, ще мине и смаже всичко. . . И напусто сж били мжки, потъ и кръвь. . .

Гости сжщо се редѣха. Тѣ разпитваха, клатеха глава и гледаха подозрително. Когато се отпускаха да говорятъ, думитѣ имъ, безискуствени, бѣха типични — всѣкога една и

сѫща картина съ малки вариаций, но ако не ужасна, почти винаги безнадеждна.

Но и правителството взимаше своитѣ мѣрки. Една отъ тѣхъ бѣ отиването на нѣкои министри и държавни лица на самия фронтъ да говорятъ непосредствено на самитѣ войници — една героична мѣрка — почти сѫщата, както и посѣщеиието на кайзера и императора въ София: — последнитѣ резерви, следъ като бѣха изчерпани всички други! Думитѣ вече се не вѣрваха, чакаха се тия, които щѣха да говорятъ по красноречиво отъ всичко — дѣлата. Но илюзий имаше винаги, и преди и следъ това, и азъ бѣхъ единиятъ, който сѫщо давахъ известна стойность на тия ходения и говорения по фронта.

[library stamp]

ГЛАВА ШЕСТА

НОВЪ ГОСТЕНИНЪ ОТЪ ФРОНТА

Непоколебимото рѣшение. Кучетата, които вкарватъ вълка въ кошарата. Високитѣ гости софийски на фронта. Началството устройва събрания на заговорницитѣ безъ да подозира. Банкети и хвалби. Късно ще бжде! . .

Стефанъ Ивановъ не ми донесе нѣщо изключително, но като подофицеръ отъ щаба на полка, другарь отъ детинство и съученикъ въ гимназията, той имаше възможность да знае по-вече работи и по свободно да ги сподѣли. Менъ все ми се искаше да чуя, че боитѣ на картината не сж толкова сгъстени, че положението не е тъй лошо, както нѣкои недоволници го описваха. Но той само потвърди говореното. Нѣщо повече, той ми даде достатъчно подробности, за да разбера, че не сж само войницитѣ, които ще тръгнатъ на 15 септември за София. . .

Той бѣше видѣлъ, на идване насамъ, по гаритѣ многото вагони съ нужднитѣ за войницитѣ вещи, които се отправяха на долу, но се тревожеше отъ мисъльта, че не ще успѣятъ да стигнатъ на време. Отъ гара на гара тия вагони съ необходими вещи се спирани, пресѣдявали, забутвани по линии, или забравяни отъ началници на етапи, тъкмо тогава, когато на фронта ги чакаха съ нетърпение и бѣха петимни за тѣхъ.

— Правителството изглежда да е взело вече мѣрки, каза ми той, но тия тиловаци, съ своето „явашъ-явашъ" — не се смущаватъ отъ нищо — ще провалятъ всички добри намѣрения. Ще изпустнемъ фронта, защото агитацията е вече много силна. Всички работятъ само за това, а никой не иска да крѣпи или да говори за задържане, па и не смѣе. — Така е напекло тамъ, че е ужасъ. Приказватъ си условно и предъ самитѣ офицери, та разбиратъ ли ги или не, не зная — а може би и да ги разбиратъ, но се правятъ, че нищо не сж схванали, защото атмосферата тамъ е такава.

Зипитахъ го за влиянието на народнитѣ представители, които бѣха идвали на фронта да ободряватъ войницитѣ и които, споредъ тѣхнитѣ писания по вестницитѣ достигнали въ това значителни успѣхи и имали отлични резултати.

Другарътъ ми се позасмѣ. — Комедий бѣха това — нищо по-вече.

Тѣ разправятъ едната половина отъ историята, а другата нито подозиратъ. . . Преди да дойдатъ, както знаешъ, всичко се известява по телефона и нарежда по команда. Поизбраха по-непокорнитѣ и неблагонадежднитѣ на една страна,

изобщо тия, които нѣмаше да се замислятъ да кажатъ истината въ очитѣ на гоститѣ; съблѣкоха ги по долни дрѣхи и ги натикаха въ едно дере на близо. Взеха имъ и ботушитѣ, и курткитѣ, и шинелитѣ и отъ тѣхъ комбинираха що годе свѣстно облѣкло за „благонадежднитѣ", защото както знаешъ, закъсацията тамъ на фронта е голѣма. Водятъ тъй натъкменитѣ войници предъ гоститѣ, разбира се предварително добре дресирани и добре „подготвени" какъ и какво ще отговарятъ. — И тѣ като овци — войнишка работа — каквото имъ кажатъ господата, викатъ само: — „тъй вѣрно" — и „съвсемъ не" — споредъ командата. — Ония си отиватъ съ вѣрата, че сж приказвали ужъ съ „героитѣ на фронта"... А другитѣ въ това време, наметнали се въ дерето съ платнищата, свили глава до глава, ужъ играятъ комаръ (който както знаешъ е формално забраненъ, а се играе отъ генерала до барабанчика всѣки день) — а въ сжщность си правятъ събрания и гласятъ свои планове, где ще се съберaтъ, като напустнатъ фронта, за кжде ще тръгнатъ, или четатъ тайно пренесени забранени вестници и писма, минали безъ цензура. Та ако търсишъ, началството само имъ създаде съ тия посещения най-удобенъ случай да си направятъ интимни събрания, по-героичнитѣ, отборъ юнацитѣ между войницитѣ; инакъ мжчно можеха се събра така на купъ, безъ да предизвикатъ явно подозрение. Далечъ отъ всѣко началство, все между свои, безъ „овцитѣ" както наричатъ тѣ по кроткитѣ и умѣренитѣ, тѣ сж могли на всѣкжде прекрасно да се споразумѣятъ. Разбира се, следъ като се свърши „прегледа" отъ важнитѣ политици — дава се по единъ добъръ обѣдъ (помислихъ си неволно — сжщо като въ София съ „скжпитѣ" гости!) и следъ туй „важнитѣ лица" се връщатъ въ София напълно убѣдени, че работа сж свършили! А сж я свършили точно тъй, както ти я разправямъ. Но на кого да кажешъ истината? Па и смѣешъ ли? — Ще те убиятъ за едната хубость. Не знаешъ и кой офицеръ е отъ къмъ тѣхна страна, зеръ има вече и такива, които ходятъ и на тѣхнитѣ събрания ужъ да следатъ кой играе комаръ... Пъкъ и тегло е, на босо сме вече по позициитѣ. Съ налъми ни каратъ да ходиме — у коя армия на свѣта го има това? Турцитѣ че сж турци — и тѣ баре ги виждаме сега — сж сто пжти по добрѣ отъ насъ.

До гуша е стигнало на всички, та много се предаватъ. Ще видишъ взелъ бакитѣ ужъ отива да ги мие, а не се и връща вече, ни бака, ни него — предалъ се! Тъй си и викатъ единъ другъ, като се сдумватъ да се предаватъ — Хайде каже — ще миемъ ли бакитѣ тази вечерь? И всѣки день все липсва по нѣкой и други... И той завърши почти съ все сжщата молба, повтаряна толкова пжти само на менъ,

а и кой знае още на колко други: — Кажи комуто трѣбва, вѣрвамъ имашъ познати тукъ — нѣка вематъ мѣрки да се нахранятъ и обуятъ момчетата, да имъ се даде малко почивка, че сѫ уморени! . .

. . . Почивка, че сѫ уморени! — да бѣднитѣ, а тѣ не знаеха, че даването почивка не зависѣше вече отъ насъ, които бѣхме изчерпали всички сили, които въпрѣки всѣко благоразумие бѣхме хвърлили всичката своя войска направо на огнената линия и сега нѣмахме никакъвъ резервъ, който можеше да смѣни и облекчи юнацитѣ, прогнили и мухлясали по влажнитѣ окопи и галерий. . . А съюзницитѣ, и сами притиснати отъ събитията, си правеха оглухци когато имъ се искаше уговорената помощь.

Азъ обѣщахъ, че ще сторя всичко по силитѣ си и той що годе успокоенъ, продължи.

— Лошо впечатление прави и забавянето на мира. Ние всички вѣрвахме, че щомъ дойде ново правителство, ще дойде и мирътъ. А то какво излезе! — Тукъ нови гости и тържества, а за миръ нито дума. . . Духътъ на войницитѣ пада всѣкидневно. Просто нѣма съ какво да обнадеждишъ хората. По буйнитѣ офицери паднаха убити, други ранени — останаха малко. Дойдоха и млади, неопитни, други пъкъ страхливи — отъ галерията не смѣятъ да шавнатъ, нѣматъ никакъвъ авторитетъ. И понеже тѣ сѫ по-вече, тѣ устройватъ шикании на малцината храбри и любими офицери и по тоя начинъ сближаватъ послѣднитѣ още по тѣсно съ войницитѣ, които добре разбиратъ какъвъ вѣтъръ вѣе. Нашиятъ войникъ, знаешъ поне това, ужъ е простъ, но много лесно се ориентира въ мнението на „началството“ и лесно се натъкмява или бързо се съобразява съ него. Но изобщо нѣмаме си офицери . . . не останаха . . . на линийтѣ искамъ да кажа, а въ тила, вижъ, тамъ е друго. Лично азъ въ щаба съмъ добре, но другаритѣ ми сѫ лошо. А още по-лошо е, че всички весели отиватъ въ отпускъ, а все омислени и загрижени се връщатъ. И тукъ нѣщо изглежда не ги е зарадвало много. Вижъ стори що можешъ!“

Все тая сѫщата молба! — А що можехъ да сторя азъ, единъ подпоручикъ съ две патерици, въ голѣмата и шумна София при толкова голѣмци и силни на деня? И все пакъ не можахъ да откажа — срамъ ме бѣше и като офицеръ предъ молбата на подофицера, и като другарь предъ другаря да избѣгамъ отъ тоя дългъ, който ми се сочеше за изпълнение. Излѣзохме изъ града, Той продължи да сподѣля тѫгитѣ си — Подивѣхме тамъ. Всичко вече се свърши. Германцитѣ продаватъ и ни скубятъ. А тѣ всичко иматъ винаги — и бани и бира и хлѣбъ — а нали и тѣ ужъ сѫ войници като насъ? . . .

Говореше ми той още много работи, които вѣрвамъ и множина сами да сѫ говорили тогава, или да сѫ ги чували да имъ се говорятъ. Изнасямъ ги, защото мисля, че характеризиратъ достатъчно оная действителность, която се влошаваше всѣки день все по-вече, безъ да расте съотвѣтно и грижата за нейното премахване.

На другия день азъ бѣхъ пакъ при своятъ приятель, градоначалника, и му пѣехъ подробноститѣ на старата пѣсень, която той вече толкова пѫти бѣ чувалъ отъ менъ... а и само отъ менъ ли?

Той ме посъвѣтва да се срещна съ министръ Такевъ лично и го увѣдомя за това, което мисля, че е важно. На моето възражение, че не го познавамъ или че може прекрасно да ме запита що ми влиза всичко това въ работа, той ми каза: — Малко го знаешъ, и затова и така говоришъ. Колкото за това, че не те познава — лъжешъ се — той ме пита вече за името ти и доста работи знае за тебъ, за да не си му съвсемъ чуждъ, когато се явишъ при него. Не се срами, а върви. Какъвъ българинъ си? Предъ куршумитѣ не се стѣснявашъ, а тукъ се колебаешъ!

Азъ все още се двоумѣхъ.

— Той е патриотъ човѣкъ и вие лесно ще се разберете, настояваше Стефановъ — най-гостоприемниятъ българинъ, който съмъ виждалъ! Не се стѣснявай ни най-малко, иди и ще се увѣришъ, че напразно само си се бавилъ, та не си отишелъ по-рано. Па и незабравяй, че ако работата е така важна, както ми я представяшъ, не може да си пренебрѣгвашъ изпълнението на дълга. Не се срами — благородна е задачата ти и никой по-добре отъ тебъ нѣма да я свърши!

Стефановъ продължаваше да настоява. За него Такевъ бѣ най мощната фигура и той го обичаше съвсемъ искренно, не само като партизанинъ, а и като човѣкъ — пъкъ аслѫ той по натура не можеше да мрази нѣкого: — неговото щедро сърдце бѣше твърде богато и незлобиво, за да има мѣсто въ него за дребни смѣтки и ненависть къмъ когото и да е. Мисъльта, че може би и самата деликатность на задачата и неудобството единъ чиновникъ, макаръ и приятель да говори на министра, ме накара почти да дамъ съгласието си, като казахъ че ще си помисля и ще му кажа кога ще отида при Такевъ. И той ми обѣща да подготви работата тъй, че да нѣма нужда отъ толкова предговори.

Когато казахъ на другаря си фронтаджия какво съмъ направилъ, той се много зарадва — Върви, окуражи ме и той — дано само за момчетата дойде миръ!

Азъ тогава бѣхъ младъ и неопитенъ. За менъ държавната машина бѣше наистина твърде сложна, но все пакъ азъ още не знаехъ нейния тежъкъ ходъ и хилядитѣ преплетени

лостове, които я движатъ. Въ менъ имаше вѣрата, че министрътъ е свободенъ въ своитѣ постѫпки въ опредѣленъ крѫгъ, и, че въпрѣки мѫчнотиитѣ отъ страна на съюзницитѣ, особено затруднени съ идването на гоститѣ въ София, все пакъ може да бѫде направено твърде много да се не стигне до катастрофата. . .

На другия день още моитѣ патерици захлопаха по стѫпалата на Вѫтрешното министерство. Но министра не бѣше се още върналъ отъ провинцията; стражарътъ увѣри, че ще се върне утрѣ, а колкото за приемане, ще ме приеме, понеже той никого и не връщалъ. Моятъ фронтаджия ме чакаше съ нетърпение. Когато му казахъ, че нѣма министра, той веднага помисли, че трѣбва да ме окуражи:

— Нищо бе, утре ще идешъ. Седемь пѫти падни — седемь пѫти стани — опитай се пакъ — нали така ви учеше Борисъ Дранговъ!

Следъ пладне бѣхъ пакъ при Стефановъ, който ми каза, че Такевъ изобщо напоследъкъ пѫтува твърде много, защото иска да има непосредствено впечатление отъ душевното състояние на народа и да чуе недоволствата и болкитѣ отъ самитѣ потърпевши, тъй като тѣ не винаги може да достигатъ до горе както си сѫ въ действителность. Много грижи и трудъ му поглъща администрацията. Много гнило има въ нея, а сега тъкмо е потрѣбно тя да бѫде на най-голѣма височина. Мимоходомъ той ми разправи и своитѣ мѫчнотий, които не бѣха малки въ такъвъ голѣмъ градъ, още по-вече, когато тамъ се кръстосваха толкова много съюзнически власти, които имаха свои подчинени и клиенти, а въ нощьта всичкитѣ котки изглеждаха винаги черни. . .

ВАРНА

ГЛАВА СЕДМА

ПЪРВАТА СРЕЩА СЪ МИНИСТРЪ ТАКЕВЪ

България има още синове. Човѣкъ, който разбира сърдцата на хората и пленява душитѣ. Министра, който забрави партията си, но помнеше винаги България. Послѣднитѣ усилия. Визититѣ се връщатъ. Веселата София става безумна. „Ти можешъ да бждешъ много полезенъ на фронта“!. Рапортъ и заминаване Рухването.

Радвахъ се, че ще се запозная съ него, а отъ друга страна ме смущаваше мисъльта, че още отъ първия пжть ще му говоря за тия неприятни работи. Но нека чуе истината, казахъ си, пъкъ ако тя не е добра или приятна, за това вината не е моя, но може да стане негова, ако не я знае, или ако не вземе мѣрки!

Още на вратата стражарътъ ме посрещна съ известието, че министрътъ е тукъ и ме попита за името ми за да му доложи. Казахъ му. Следъ малко той излезе: — Министрътъ заповѣда да влезете! — той отвори вратитѣ, за да ми даде възможность да се промъкна съ патерицитѣ. Кабинетътъ бѣше тогава на първия етажъ, точно срѣщу входа, а не както сега.

Влѣзохъ. Патерицитѣ не тракиха по дебелиятъ килимъ и азъ леко се приближихъ.

Такевъ седѣще предъ натрупаната съ книги маса. Щомъ го приближихъ, той стана правъ. Като сега си спомоямъ тая наша първа среща, елегантната му фигура въ която всичко бѣло, безукоризнено блѣщеше, а жакетътъ и лаченитѣ му чепици даваха му видъ като че ли ще отива на нѣкоя вечеринка. Прошарилитѣ му коси бѣха грижливо заресани. Веждите му извитѣ съ хубави проницателни очи подъ тѣхъ. Отъ цѣлата му стройна снага лъхаше привѣтливость, а внимателниятъ му взоръ те заставяше да мислишъ по-дълбоко и да говоришъ по искренно. Мълчаливиятъ му видъ импонираше, но първитѣ думи още те предразполагаха и караха да забравишъ, че за првъвъ пжть го виждашъ. Неговата сериозность вдъхваше веднага довѣрие. Мекотата, която той повидимому проявяваше, не бѣше мекушавость, — всѣкога непредпазливитѣ пръсти можеха да напипатъ подъ меката външна покривка една стоманена воля, която не се колебаеше да бжде решителна въ важнитѣ моменти отъ живота. Това бѣха моитѣ първи впечатления — и всички останали срещи въ последствие измѣниха или притуриха твърде малко къмъ тѣхъ.

Той прекрачи срещу менъ и като ме приближи, подаде ми ржка.

— Зная Ви, каза ми той, преди да успѣя да започна азъ, зная Ви, подпоручикъ Лулчевъ. Стефановъ ми говорй за Васъ, а и азъ самъ Ви видѣхъ предъ Дирекцията на прехраната. Благодаря Ви, че въ тия дни, и при това състояние, въ което се намирате, все охотно помагате съ каквото можете на Родината си. Съ какво мога сега да Ви услужа пъкъ азъ?

— Господинъ Министре, казахъ тогава, — лично менъ — съ нищо, но на България, на нашата земя за която паднаха толкова хиляди наши братя — съ много. Ще бжде прямъ, но ще Ви моля да ме не питате кой ми е казалъ това, или да търсите да наказвате хората, които сж ми се довѣрили. Моля да ме извините, ако моята войнишка дума е малко груба, но затова не се съмнявайте, че тя е правдива и искренна. Ще Ви говоря право и кжсо, тъй сме учени отъ нашия незабравимъ учитель Борисъ Дранговъ.

Идвамъ отъ болницата. И вчера Ви търсихъ, но Ви нѣмаше. Ще Ви отнема малко време, за да чуете една истина. Вземете мѣрки и помогнете на момчетата на фронта и заедно съ това спасете земята ни отъ бждащи нещастия!

Не е истина това, що се пише изъ вестницитѣ относително фронта. Това е само залъгване отъ хора настанени на топли мѣста, които описватъ своето положение, а не онова на голѣмото мнозинство въ окопитѣ, подъ огъня, кждето тѣ не смѣятъ и да пристжпятъ. Момчетата сж гладни, боси и уморени. Ако не се сключи скоро миръ, тѣ ще напустнатъ фронта и ще дойдатъ тукъ и само Богъ знае що може да стане по-нататъкъ.

Разправихъ му и подробноститѣ, действията на агитаторитѣ, какъ непрактичното началство само̀, при импровизиранитѣ прегледи на софийскитѣ гости, е устроило на найвироглавитѣ войници изгодно събрание; за бѣдствията, за трудноститѣ и лишенията на самитѣ фронтажий. . . Изобщо гледахъ нищо да не пропустна отъ това, което толкова другари съ молба бѣха ми говорили.

Презъ всичкото време Такевъ слушаше правъ, като ме гледаще втренчето въ очитѣ. Следъ свършването, като да бѣ приелъ официаленъ рапортъ — тъй по войнишки бѣ взелъ стойка — той ме покани да седна. Изглежда, че не бѣха се изличили още старитѣ навици; войнишко сърдце тупаше още въ гърдитѣ му, макаръ, че толкова време го раздѣляше отъ юнкерскитѣ му години и отъ бойнитѣ полета на Сливница. Понеже моето седание съ патерици и парализиранъ кракъ и ржка, като да бѣхъ неподвиженъ желѣзенъ автоматъ, не бѣ лека работа, той лично ми помогна да се намѣстя по удобно и следъ това чакъ седна и той. Тоя неговъ

жестъ се отпечата дълбоко въ моята юношеска душа. Може би, моятъ видъ му напомни неговитѣ младежки буйни години; може би, по сърдце да почувства нѣщо сродно, а окиченитѣ ми съ ордени гърди да му напомниха неволно неговитѣ подвизи въ сръбско-българската война, възкресиха навѣрно цѣлъ душевенъ миръ, тъй присѫщъ на една младежка възрасть, когато душата ламти, опивана съ високи и безкористни идеали къмъ висинето, безъ да иска да знае дали сега или нѣкога то ще бѫде достигнато. . .

Неговото отношение ми се стори братски мило, а това му помогна да влезе направо въ моето безхитросно сърдце. Безъ да ще, той ми спомни за двамата ми бивши началници, генералъ Протогеровъ и полковникъ Борисъ Дрангковъ; хора, които винаги бѣха строги, много искаха. но знаеха какво и много даваха, тъкмо отъ това, което душата е имала нужда — и то винаги безрезервно.

Чакахъ да чуя думитѣ му и се надѣвахъ, че тѣ щѣха да се схождатъ съ тия на нѣкогашнитѣ ми военни учители, тъй ми се искаше да бѫдатъ поне, за да се не наруши онзи образъ, който сега бѣхъ успѣлъ да си създамъ въ въображението.

— Лулчевъ, каза ми той — благодаря Ви, че бѣхте прямъ и искренъ! Родната земя има тежки дни да преживѣва. Но съ общи усилия, съ усилията на цѣль народъ, ние ще ги превъзмогнемъ. Тежко е на фронта, гладуватъ момчетата — и сѫ голи — зная, но вече имъ изпращаме това, което можемъ. Вѣрвамъ, че скоро тѣ ще иматъ всичко задоволително и ще бѫдатъ все тия горди орли на България и ако благоразумието надвие, то Родината следъ толкова мѫки и терзания, ще постигне идеалитѣ си. Ние ще се стараемъ да бѫдемъ полезни на нашитѣ юнаци до колкото можемъ, до колкото силитѣ и срѣдствата ни позволяватъ, тѣмъ и на тѣхнитѣ близки тукъ. Бѫдете сигурни, че тѣ ще почувстватъ рѫката на новото правителство. Азъ Ви моля, помолете Вашитѣ приятели, убедете ги да стоятъ на мѣстата си, защото инакъ ще е лошо за България, значи и за тѣхъ самитѣ. Пишете имъ и говорете имъ! Вий сте добъръ българинъ, това личи и по гърдитѣ Ви, които сѫ окичени съ толкова ордени! Работете въ този духъ и ще имате моята пълна подкрепа“.

И той завърши съ единъ хубавъ апелъ, пъленъ съ жаръ и любовъ къмъ Родната земя. Видѣхъ въ неговото лице съединение образа на политика и войника, щастливо съчетание, което му даваше една значителна отлика отъ другитѣ хора. Но това, което придаваше особенна ценность на това съчетание, то бѣ любеобилното сърдце, което говореше направо на душата, което не правеше никаква разлика между свои партизани и чужди, което имаше чувство за цѣлия на-

родъ, нѣщо, което караше мнозина, които споредъ себе си и ограничеността си не можеха да го разбератъ — да говорятъ, че той демагогствалъ: — всѣки по себе си сѫдеше! Партизанитѣ му се радваха и го своеха, но чувстваха, че той съ разбиранията си на държавникъ излиза отъ рамкитѣ на самата партия и принадлежи на цѣлия си народъ — и за него цѣлия работи той — нѣщо, което не винаги на всички се харесваше. Но него не го смущаваха неудобренията и руганията, както не го трогваха и хвалбитѣ, къмъ които той се отнасяше еднакво равнодушно. До край той си остана вѣренъ на себе си и на своя народъ, комуто се бѣ отдалъ безрезервно и за чийто идеали умрѣ най-послѣ отъ рѫката на убийца. Преди тридесетина години още сѫдбата бѣ му пратила други, но куршума предназначенъ за него срещна сърдцето на щастливеца Алеко, и той по една случайность остана живъ — въ нашитѣ трудни и тежки времена не може да си намѣри другъ вѣренъ другарь, другъ нѣкой „Щастливецъ" — и тоя пѫть костелявата рѫка на смъртьта сграби това топло любящо сърде. . .

Да ми прости читательтъ, че избѣгахъ въ своитѣ спомени напредъ. . . Но да се върна—предъ менъ бѣ живиятъ още Такевъ, който имаше да отбележи тепърва съ дѣлата си страницитѣ на нашата близка политическа история. Той ме разпитваше най-грижливо за миналиятъ ми животъ и слушаше съ най голѣмо внимание. Твърде опитенъ човѣкъ, той разгръщаше гънкитѣ на душата ми съ една леснота, но по всичко личеше не и съ напраздно любопиство — напротивъ, изглежда той ги проучваше съ най-голѣма сериозность, за да даде сигурно и най-правилно напѫтване на всички сили, които всѣки човѣкъ крие въ себе си.

Когато се свърши разговорътъ ни, той ме изпрати до самата врата съ думитѣ: „Лулчевъ, моитѣ врати тукъ и въ дома ми, винаги сѫ отворени за Васъ. Винаги ще бѫда на разположението Ви и ще имате всичката ми подкрепа за всѣко дѣло, което Вие смѣтате, че трѣбва да бѫде подържано. Ще заповѣдамъ на стражара да Ви пуща и Вий влизайте при менъ винаги безъ предварителенъ докладъ. Азъ ще се разпореда да не Ви правятъ спънки за това. За сега до виждане и бѫдете ми гость винаги, щомъ имате нужда отъ менъ, или нѣкой има нужда отъ моята подкрепа!

— Благодаря Ви, господинъ Министре, ще гледамъ да не злоупотрѣбявамъ съ довѣрието и гостоприемството, което ми давате.

Той ми стисна силно рѫката и отвори вратата. Патерицитѣ затракаха по стѫпалата и азъ напустнахъ министерството. Да си кажа право, отивахъ си съ развеселена душа. Струваше ми се, че въ лицето на Такевъ намѣрихъ новия

Дранговъ. Като че ли всички мои учители въ миналото бѣха ме подготвяли и учили за това време, което осѣщахъ, идѣше; когато заедно съ Такевъ щѣше да се приложи и разреши на практика една малка задача въ живота. Подъ влияние на тия мисли азъ бѣхъ радостенъ, като да бѣхъ спечелилъ милиони. Отзивчивостьта на сърдцето, доброто радодушно посрещание, бѣ ми дало такова душевно задоволство, каквото не бѣхъ ималъ отдавна. Но най-важното бѣ, че въ менъ се роди вѣра въ тоя човѣкъ, че ще може да направи нѣщо добро — и надежда, че може да се помогне на нещастнитѣ братя долу, поне колкото стигаха силитѣ — а смѣтамъ, че тѣ не бѣха малко: — нали той бѣ най-голѣмото длъжностно лице въ страната — министръ на вѫтрешнитѣ работи! Радвахъ се и заради това, че истината както си бѣше, достигна до ушитѣ на управляющитѣ и че неудобствата и нещастията за момчетата на фронта ще се намалятъ значително, ако не премахнатъ съвсѣмъ.

Другарьтъ ми, който ме намѣри после въ болницата, се радваше заедно съ менъ — като да бѣхме деца. Ние почти вѣрвахме въ този моментъ, сякашъ, въ магическата мощь на държавнитѣ мѫже, та чувствахме, че доста улекна на душитѣ ни. Сѫщия день следъ обѣдъ подѣляхъ впечатленията си за Такевъ съ градоначалника. Той искрено се радваше, че тъй ми е допадналъ министра.

— Такевъ има нѣщо въ себе си, което смъква прегради и открива душитѣ — каза ми той и ми разправи доста отъ живота му въ миналото — факти, които за съжаление азъ не мога да изнеса въ тая книга, но които заслужаватъ да бѫдатъ проучвани отъ нашитѣ партизани и следвани отъ истинскитѣ родолюбци — и тогава може би нашата действителность би била много по-друга. . .

Минахме и върху положението на фронта. То очевидно ставаше все по тежко, а София като че ли на пукъ въ нѣкакъвъ унесъ и забрава — все по весела!

Престолонаследникътъ, сегашниятъ царь Борисъ III, замина за Германия и Австрия. За тамъ следъ или предъ него — не си спомнямъ добре, бѣ вече отишелъ да връща визититѣ и царь Фердинандъ. На пребиването на Царя въ главната квартира се погледна съ недобро око отъ политическитѣ мѫже. Когато едни твърдѣха като положително, че е заминалъ да търси или изиска помощь отъ съюзницитѣ, за да се подобри положението на нашитѣ войски, а сѫщо получи нѣкои отстѫпки въ Добуджа или уравни значителни недоразумения, които бѣха вече изникнали между наши команди и съюзническитѣ, — други злобно подмѣтаха, че той се е измѫкналъ благополучно и нѣма и да се върне. Тия и други подобни слухове, често достатъчно невѣроятни, цирку-

лираха, както въ Софийското общество, така и долу между бойцитѣ. И както винаги, въ тѣхнитѣ редове тѣ получаваха нови окраски, още по фантастични и невъзможни — но почесто съ явна тенденция да разрушатъ и това малко довѣрие и надежда, което бѣше останало въ войнишкитѣ души.

Заинтересувани партизани, кѫде потайно, кѫде явно — споредъ обстоятелствата, но винаги достатъчно настойчиво пръскаха нелепи историй и слухове за Царя и престолонаследника, които по всѣка вѣроятность стояха твърде далечъ отъ дѣйствителностьта, но затова пъкъ попадаха право въ сърдцата, порядъчно измѫчени отъ тѫги и неволи на миналото.

Борбата изглежда вече надскачаше мѣрната точка — правителството — и рушеше, както винаги почти, оня стълбъ, упората на които всѣкога търсятъ и къмъ който апелиратъ народа като цѣло. Тогава, когато се напрѣгаха всички сили да се устои — небрѣжни и алчни люди грабеха и използваха тоя народъ, а други малко разумни, но достачъчно озлобени и заслѣпени, бутаха подпоритѣ на една сграда, която щеше да се събори върху главитѣ имъ. . . И отъ какви дреболий се градѣха обвинения и доказателства. . .

Спомнямъ си какъ единъ политикъ отъ опозицията негодуваше разпалено предъ менъ, когато му казахъ. че въпреки всичко фронтътъ ще се задържи още дни.

— Ще се държи зеръ! Когато трѣбва да правимъ предложение за миръ, ние височайши особи посрѣщаме! Нѣма кой да слуша, но ще си счупимъ главата! На Фердинанда трѣбва по смѣло да се говори — време е да престанатъ тия диви церемоний и пръскане луди пари! — Слушахъ, а не ми се вѣрваше на ушитѣ — какъ много бѣха се разбързали тия приятели, които толкова време не бързаха, които чакаха като благоволение да ги посѣтятъ сѫщитѣ тия височайши гости и мълчеха като риби, а сега бѣха станали такива смѣли въ езикъ и слово. . . Всредъ такива противоположни слухове, приказки, обвинения — и веселби — ахъ колко много веселби имаше въ София — измина августъ и настѫпи септемврий. Нѣкѫде въ нѣкои отъ днитѣ на този месецъ, въ невиденото бѫдаще, бѣше очертано вече отъ сѫдбата нещастието на родината ни. . .

Често мисля за мистерийтѣ на бѫднитѣ, идящи дни, които носятъ въ своитѣ пазви всички събития и добри и лоши — но ние нѣмаме очи да ги видимъ, а само проницателнитѣ умове гадаятъ въ тѣхъ. . .

На фронта, неприятельтъ като усѣщаше, а може би и положително като знаеше безнадеждното положение и натегналитѣ души на нашитѣ войници, засили атакитѣ си като засипваше окопитѣ, всѣка педя отъ тѣхъ, съ обиленъ дъждъ отъ снаряди, които рушеха и съсипваха, караха да ври земята

и сриваха цѣли хълмове съ своя барабаненъ огънь. А нашитѣ нещастници трѣбваше да отбиватъ всичко това почти съ голитѣ си уморени гърди — снарядитѣ се песгѣха. Германцитѣ, не устояха на своитѣ ангажименти да пратятъ подподкрепление. — Напразно нашата главна квартира протестираше.

Рѣдки гости идваха сега отъ фронта, като закъснѣли прелѣтни птици носѣха тия нерадостни вести, вести за за огненъ адъ, който не спира и който всѣки день, всѣки залѣзъ слънце отнася стотици вѣрни синове — и всѣки неговъ изгрѣвъ освѣтява стотици други застинали вѣрни сърдца, престанали да тупатъ. . . Всички чакаха отъ часъ на часъ миръ — и щастието на домашното огнище. Последнитѣ жертви на чакащия — на последнитѣ дни отъ войната пълнѣха сърдцата съ отчаянието — като че умиращи отъ жажда нещастници бѣха пѫтували цѣла година въ пустиня, за да умратъ до брѣга на рѣката, която можеше да ги оживи: Тъй силно вѣрваха тѣ, че мирътъ е близко и само малко дни ги отдѣлятъ отъ него. . .

И огъваше се тънката линия на нашия фронтъ — но никому дори се не искаше да мисли за страшнитѣ послѣдици ако не издържеха — тъй ужасна би била катастофата на цѣла армия, която нѣма никакъвъ резервъ — никакъвъ добитъкъ за да помѣсти обози си. . .

И когато на фронта трепереше земята отъ буботенето на адскитѣ снаряди, въ София стъклата на прозорцитѣ се тръскаха. . . отъ оркестритѣ, които весѣлеха забравилитѣ кога и кѫде живѣятъ — и жаднитѣ да пръскатъ и изпитатъ сладостьта на мазни банкноти, добити по тъмни пѫтища, отъ които димеше сякашъ още кръвьта. . .

Въ единъ отъ началнитѣ дни на августа видѣхъ случайно бившия си полкови командиръ полковникъ Пауновъ въ болницата. Той се много зарадва, говорихме доста и той не скри своето безпокойство за положението: — „Ехъ да можехте да оздравѣете и да идете долу на фронта. . . Съ Вашитѣ разбирания Вие можете да бѫдете много полезенъ сега, когато всичко е посърнало. Рота ще Ви дадемъ да командвате сигурно: защото има голѣма нужда отъ офицери!“

Безъ да знае, той попадна на една мисъль, която ме терзаше отдавна, особено пъкъ отъ какъ бѣхъ казалъ на министра всичко, което имаше да се казва. Менъ се искаше да дамъ нѣщо по-вече отъ едни приказки. Знаехъ, че въ I-ва и V-та дивизия имамъ достатъчно познати хора, и, че ако отидехъ на фронта, макаръ и съ патерици, било съ словото само, било като влѣза въ строя непосрѣдствено, съ личния си примеръ на себеотрицание, можехъ да по-

могна що годе. Самото ми отиване и явяване доброволно тамъ, отгдето всички искаха да се измъкнатъ — мислѣхъ все ще подейства насърдчително на момчетата наоколо.

Понеже въ менъ решението значеше почти винаги действуване, азъ написахъ следния рапортъ до началника на болницата, клонъ хотелъ Парижъ, за да не ме считатъ бѣгалецъ, или се безпокоятъ напраздно:

— „Донасямъ Ви, г-нъ Майоръ, че стеклитѣ се обстоятелства и дълга къмъ Родината, ме зовътъ на фронта. Азъ отивамъ да изпълня последния си войнишки дългъ къмъ Родината".

Наистина патерицитѣ, нервнитѣ кризи и силнитѣ болки ми пречеха значително, но азъ мислѣхъ, че силниятъ духъ ще побѣди всичко. Набързо събрахъ моя войнишки багажъ, качихъ се на трамвая и отидохъ на гарата. Колко радостно и леко е на сърдцето, когато се взема едно решение и се отговори на много и много въпроси, които сѫ мѫчели до тогава душата! Менъ по-рано ми се струваше, че като говорехъ на тоя или оня за мѫжитѣ на фронта, като че ли правехъ не тъкмо това, което бѣ необходимо — все като че ли пропускахъ нѣщо, забравилъ бѣхъ нѣщо най-главно. Тъкмо сега разбрахъ, че това най-важно, най-сѫществено е намѣрено: — мѣстото ми въ тия страшни моменти е тамъ между тѣхъ мѫченицитѣ, а не въ веселяща се София! И душата ми като че ли бѣ получила голѣми криле, та летѣше въ радостни мечти къмъ фронта, рисуваше ми хиляди картини, хиляди начини по които азъ можехъ да бѫда полезенъ на мойтѣ братя тамъ долу. . . Ала на тия мечти туриха много бързъ и неочакванъ край. Отказаха да ми завѣрятъ билета на гарата! Но резбира се, това не бѣ препятствието, което би спрѣло човѣкъ решилъ да върви — и азъ се качихъ на трена и безъ завѣрка. . . Но нѣкѫде отъ средъ пѫть се опитаха да ме върнатъ насила, получилъ съмъ криза и въ безсъзнание съмъ билъ докаранъ обратно — единъ пѫть отъ който нищо не помня. Наистина азъ дойдохъ на себе си по едно време, но нищо не разбиращъ, мислехъ, че пѫтувамъ още за фронта, когато вече ме върнаха и бѣхъ недалече отъ София.[1])

Това връщане ми се отрази болезнено — менъ бѣ ме просто срамъ да се покажа на улицата — тежеше ми на душата, че можехъ да бѫда полезенъ — и не ми приемаха помощьта. А нѣщо, което ме почти отчайваше бѣше здра-

---

[1]) По поводъ на това заминаване вестницитѣ („Препорецъ" и др.) отъ 26.VIII 1918 г. писаха ласкави отзиви за менъ и другаритѣ ми инвалиди, които като достойни българи, бѣхме забравили недѫзитѣ си и бѣхме тръгнали за фронта. (Гледай приложение № 2).

вето ми, което при тоя опитъ да отида на фронта и последвалитѣ го терзания, бързо и неочаквано се влоши.

Но началника ми д-ръ Бараковъ се отнесе много грижливо съ менъ въ тия моменти: — „Всѣко зло за добро — утѣшаваше ме той — защо да се ядосвате! По широко сърдце!“ И той дълго време се не отдѣляше отъ леглото ми, тъй като кризитѣ се повтаряха доста често и азъ плачехъ като дълбоко въ душата наскърбено дете. . .

А въ туй време, това което отдавна се чакаше стана.

[library stamp]

ГЛАВА ОСМА

ФРОНТЪТЪ СЕ ОГЪНА И ОБЪРНА ГЪРБЪ НА ВРАГА!

София невѣрва. Темпа на събитията се ускорява. Превзимане Главната Квартира. Неволни гости на София. Стамболийски при Царя. Държавнитѣ мѫже срѣщу разбунтуванитѣ части. Опитъ за премирие. Школницитѣ тръгватъ за отбрана на границата. Отхвърлената молба. Бракуванъ! . . Ставамъ шефъ на собствената си команда!

Нѣщо прилично на кошмаръ, невѣроятенъ сънь, макаръ и отдавна чаканъ, като че ли нѣкой грѫмна и рани смъртно България, но тя безъ да знае това живѣеше още. . . Първата вѣсть, която достигна при менъ, като голѣма тайна, разбира се, предавана отъ ухо на ухо съ бързината на свѣткавица, бѣше и най-рационалното лѣкарство, което ме постави веднага на крака. Азъ забравихъ всичко и следъ нѣколко минути само, патерицитѣ ми хлопаха по стѫпалата на градоначалството. Заварихъ Стефановъ, подпрѣлъ глава на двѣтѣ си рѫце, дълбоко замисленъ, силно развълнуванъ.

— Кѫде се губи толкова дни? — упрѣкна ме той!

Разправихъ му одисеята си. — Добре че не си достигналъ на фронта! Всичко е свършено. . . Напусто толкова жертви! Ще дойдатъ сърби и французи да ни управляватъ. . , И той клатеше глава съвършенно обезнадеженъ.

— Ами защо официалнитѣ комюникета казватъ съвсемъ друго? — запитахъ наивно азъ.

— Какво да правятъ. Лъжатъ народа си, па и кога ли сѫ му казвали самата истина? . . "

Ние се гледахме мълчаливо и двама съ наскърбени души, безъ да можемъ да намѣримъ думи за утѣшение или надежда. . .

Събитията тръгнаха съ главоломна бързина. Като нѣкоя лавина откъртила се отъ единъ връхъ, войницитѣ отъ фронта пишеха бързо страница следъ страница на една печална история. Но азъ, който знаехъ всичкитѣ тѣхни страдания и дългитѣ тежки дни прекарани всредъ неописуема мѫка съ рѣдко хладнокръвие и себеотрицание, не ми даваше сърдце да ги проклинямъ. Менъ бѣ еднакво мѫчно и за тѣхъ самитѣ, за това че не успѣха да издържатъ — и за нашата бѣдна многострадална Родина, на която идеха още толкова скръбни дни и се нанасяха рани вече отъ собственитѣ ѝ синове. . . О майко, майко моя, земя на която хиляди наши прадѣди сѫ расли и сѫ те бранили съ кръвьта си — колко пѫти вече те облива кръвьта на собственитѣ ти чада? . .

Разшаваха се всички, много скоро тѣ забравиха това, което до вчера наричаха невъзможно, че отъ господари бѣха се обърнали на слуги: други вече дирижираше събитията — другъ, на който бѣше омръзнало да чака — затова и тѣ тъй бързо следваха едно следъ друго. . . На 23 септемврий царь Фердинандъ се върна отъ Скопие прегърбенъ и остарѣлъ на видъ съ нѣколко години. На 24 септември на бързо бѣ свиканъ короненъ съветъ, едно колело бѣ се завъртѣло долу на фронта, и нуждата бѣше ги накарала да забравятъ да се питатъ: „какъ ще погледнатъ съюзницитѣ ни на това или на онова?" Па и ако тия съюзници бѣха гледали и ако бѣха имъ се отворили очитѣ на време, нѣмаше струва ми се работата да стига до тамъ. Въ всѣки случай, бѣха настанали страшни дни, решаваше сега не Негово Величество въ София, а Негово Величество фронтътъ, една хилядоглава армия, която бѣ напустнала доброволно или насилствено позицийтѣ си и идеше като една голѣма вълна насамъ. Кѫде щеше да се спрѣ и щеше ли изобщо да се спира; върху какво щеше да се излѣе; отстѫпващи войници ли сѫ тѣ или вече дезорганизирана тълпа — ето въпроситѣ на който никой съ сигурность не можеше да даде отговоръ.

На 24 септемврий събитията вече се очертаваха по-определено, но въ никой случай не по-радостно. Войницитѣ несъмнено бѣха се разбунтували, бѣха достигнали до околноститѣ на Кюстендилъ, следъ което нахлули въ самиятъ градъ и главната квартира, офицеритѣ отъ която бѣха се разбѣгали по всички посоки. Едни преоблечени, други укрити, бѣха напустнали важнитѣ си и отговорни мѣста и за единъ моментъ сложния апаратъ, главната квартира, бѣше станалъ ненуженъ . . . като нѣкоя глава, която бѣше неразумно измѫчвала тѣлото. И ето живо тѣло, състоящо се отъ хиляди човѣци, които бѣха се излагали на смърть и огънь толкова време, се нахвърлиха съ ожесточение на това мѣсто, отгдето излизаха заповѣдитѣ, за реализирането на които се бѣ лѣло толкова кръвь. . . Всѣка стая, всѣко удобство или разкошна мебелъ дразнѣха войницитѣ, припомнящи имъ неволно тѣхнитѣ незгоди долу на фронта. И тѣ нападаха и рушеха. Само малцина офицери отъ главната квартира устояха на височината на положението си, другитѣ бѣха се държали подолу отъ всѣка критика. Така говорѣха слуховетѣ, живитѣ слухове — първитѣ пѫтници отъ фронта, които се прибираха всѣки день съ кола, автомобили и камиони все по-вече въ София. На 25 септемврий вече главната квартира на българската армия не сѫществуваше, но това се узна едва на другия день. Положението въ София бѣше страшно натегнато. Всички се гледаха като чужди, като че ли се страхуваха единъ отъ другъ или не си довѣряваха нѣщо. Въ поли-

тическия животъ започна да се осѣща нужда отъ нова величина и на 25 септември бѣха помилвани и пустнати отъ затвора Стамболийски, Генадиевъ и други замѣсени въ Деклозиеровата афера. Нещастието, което се виеше въ въздуха, грамадната и страхотна вълна, която се трупаше като гръмоносенъ облакъ вече не далачъ отъ София, накара мнозина да си спомнятъ, че не сж тѣ едничкитѣ фактори, че има едно жизнено колело, което безспирно се върти, и което прилага онзи голѣмъ законъ за който нѣкога ни говори Спасителя: „Съ каквато мѣрка мѣришъ, съ такава ще ти се възмѣри!“.

Стамболийски още съ излизането си отъ затвора отиде въ двореца и стоя тамъ 5½ до 7½, фактъ, който не можеше да бжде укритъ и който, въпрѣки утѣшителнитѣ официални комюникета и бюлетини за положението на армията — (цѣла София знаеше за пробива на фронта и даже въ много по преувеличенъ видъ) внесе много тревоги и предположения. А въ това време политическиятъ свѣтъ се намираше въ страшно голѣмо движение. Една тежка ржка бѣ се сложила на всички лостове на държавната машина и тя бѣ започнала да функционира съ непривична ней бързина. Важенъ министерски съвѣтъ бѣ решилъ на 25 с. м. да заминатъ министръ Ляпчевъ, генералъ Луковъ, С. Радевъ и американския пълном. министеръ г-нъ Мърфи да искатъ миръ въ Солунъ. Последниятъ, г-нъ Мърфи, бѣше единъ истински приятель на България и всички надежди се слагаха въ зависимость отъ неговото искренно желание да помогне на нещастния храбъръ народъ, който стоеше вече надвесенъ надъ една пропасть. Всички схващаха, че задачата на тая делегация бѣше извънредно трудна — не толкова поради мжчнотийтѣ, които щѣше да има съ противницитѣ, колкото отъ това, че трѣбваше да минава презъ самия лагеръ на разбунтуванитѣ войници и не знаеше какъ ще погледнатъ на нея а сжщо презъ мѣстата владѣни до скоро отъ българитѣ. гдето злобата на довчерашния робъ бѣ голѣма. При това и неприятелски аероплани преследваха нашитѣ отстжпващи войски отгоре съ своитѣ бомби, срещу които тѣ бѣха съвършено безпомощни. Несъмнено, че автомобилитѣ на комисията биха били добра видима цѣль на тия аероплани. Знаеше се още, че нѣкои мостове сж били хвърлени отъ наши ариергарди въ въздуха. Съ една дума, подобно пжтуване бѣше единъ истински подвигъ за храбърци; които можеха да очакватъ всичкитѣ опасности и перипетий на единъ бой, безъ обаче сами да иматъ нѣкакво друго оржжие, освенъ по едно юнашко сърдце въ гърдитѣ си, решено да направи всичко възможно, за да облекчи минутитѣ на една страшна агония. Бждащето никога не бѣше така неопредѣлено и безнадеждно, както когато

комисията тръгваше, въпрѣки всички възможни неприятности и опасности, които тя не знаеше съ сигурность, дори дали може да преодолѣе, или ще изгуби живота си преди да приближи до цѣльта. Както и да е, тая делегация отиде и направи това, което трѣбваше да се направи — да спаси, което можеше, когато кораба се пълнѣше съ вода. . . И тя мина сравнително щастливо презъ всичкитѣ препятствия, ако не считаме куршумитѣ, тукъ тамъ стрѣляни по тѣхъ и счупената глава на секретаря на г-нъ Мърфи, раненъ около Дупница съ ударъ, който ако би попадналъ на старческата глава на г-нъ Мърфи, вѣроятно би го накаралъ да се прости набързо съ живота си. По младъ, секретаря издържа и дълго още ще е носилъ превръзката и спомена отъ българската благодарность при желанието му да спаси давящитѣ се. . .

Събитията въ София, вървѣха вече успоредно, може да се рече, съ тия на фронта. Залъгванията не помагаха и когато суровата дѣйствителность погледна всички право въ очитѣ, малцина бѣха, които можаха да запазятъ хладнокръвие. Софийскитѣ улици се покриха съ загрижени лица и надъ цѣлата София се носеше шумъ като отъ разтревоженъ кошеръ. Усмивкитѣ отъ много устни изчезнаха и много погледи станаха плахи, като че ли всички щѣха да се изправятъ предъ единъ неизвестенъ сѫдъ и никой не се чувствуваше, че е достатъчно невиненъ, за да запази пълно спокойствие. Но едно трѣбва да се констатира, че всѣки колкото му идѣше отрѫки или му стигаше разумътъ, искаше съ нѣщо да помогне.

Земледѣлската парламентарна група издаде позивъ до армията подписанъ отъ Д. Драгиевъ, Стамболийски, Ц. Бакаловъ, едни имена, които не бѣха неизвестни на нашитѣ селяни и думитѣ на който се смѣташе, че нѣма да останатъ безъ влияние върху войницитѣ. Но всички истински българи разбираха, че въ тоя трагиченъ моментъ за нашата история не стигатъ само писани думи, а трѣбватъ и живо слово и дѣло — и затова една група отъ видни общественици, разчитащи на своитѣ авторитети и връзки съ населението, заминаха за лагера на разбунтуванитѣ. Трѣбва да отбележа при това съ радость, че и най-крайнитѣ политически течения, въ тоя опасенъ моментъ работѣха като добри българи: заедно съ Стамболийски, С. Момчевъ, Гр. Василевъ, Георговъ, министра генералъ Савовъ, тамъ замина и др. Сакаровъ, защото за никого не бѣше тайна, че почти винаги по-събуденитѣ войници сѫ социалисти и то съ доста голѣмо влияние между другаритѣ си.

До като по-важнитѣ личности въ държавата редѣха на 25 септември събитията, за които говоря по-горе, азъ разхождахъ по всички посоки моитѣ патерици и търсехъ инстик-

тивно по-вече, отъ колкото преднамѣрено мѣсто, дѣто биха имали нужда отъ моята помощь.

Бѣхъ въ Княжево и видѣхъ какъ вдигнаха школницитѣ отъ школата за запасни подпоручици по тревога. Разбрахъ —готвеше се да даде отпоръ. Азъ веднага се явихъ предъ началника на сѫщата, подполковникъ Печигарговъ и му казахъ:

„Зная, че Родината ни е въ опасность. Слагамъ моятъ животъ на разположението Ви"!

Но помощьта ми бѣ отхвърлена.

Где ще ходите? Съ патерици по планината е невъзможно, съ конь опасно и отъ падание и отъ куршуми, възрази ми той — и като ми благодари сърдечно раздѣлихме се.

Ехъ, тия патерици!... Ако бѣхъ само здравъ! Азъ и тогава и после не влизахъ въ дълбокъ анализъ на събитията, не търсехъ кои бѣха по-прави, а гледахъ кои бѣха по-слаби, защото когато се биятъ братя и двамата сѫ еднакво прави и еднакво виновни. Какъ всичко бихъ далъ да нѣмаше нужда да стигаме до саморазправа...

Но ако не ме приемаха като редовенъ войникъ въ състава на коя да е военна еденица, никой не ми бъркаше да бѫда самостоятелна часть, подъ собствена команда съ два естествени и два дървени крака, които ръшнеха на всѣкъде, — намиращь на всѣкѫде приятели или познати и добъръ приемъ.

Първъ Военниятъ Министеръ Генералъ Савовъ С. той донесе новината, че войницитѣ сѫ вече въ Радомиръ и че никого не искатъ да слушатъ. Скоро се завърнаха и нѣкой отъ народнитѣ представители. И тѣ потвърдиха сѫщото, че войнициитѣ не искатъ никого да слушатъ, а искаха само да бѫдатъ оставени да си разотидатъ по домоветѣ си. Това се смѣташе като много нормално, естествено желание и вече всички гледаха по-спокойно на бѫдащето. Нѣколко трена и добро разпореждане щеше да разнесе тая вълна невредима за София, да я разлѣе изъ цѣла България. И тогава всичко ще мине като лошъ сънь. Такива бѣха всички почти впечатления на ония, които бѣха ходили и влизали въ контактъ съ войницитѣ; до колкото бѣха имъ позволили разбира се, защото не всички бѣха допускани или третирани съ елнакво довѣрие.

Но на 26 с. м. положението бѣше вече измѣнено: оповестиха републиката.

Въ събитията се вплетоха политически мотиви. Отъ връщащитѣ се войници, на които бѣ дотегнало да се биятъ, жадуващи за домашно спокойствие, при родно огнище, бѣ направенъ авангардъ на новия строй — българската народна република съ главнокомандуващъ Райко Даскаловъ, президентъ Стамболийски и началникъ щаба Георги Дамяновъ;

една република известна по-вече подъ името „Радомирска“, която трая както знаемъ — твърде кратко време, но слухътъ за която въ тогавашнитѣ дни прозвуча като ужасенъ грѫмъ, който падаше върху последнитѣ надежди на оплашенитѣ софиянци, които виждаха въ въображението си кървавия ликъ на войната да се надвеси и надъ тѣхнитѣ спокойни домове.

Войницитѣ вече добиваха една цель по-далечна отъ първата, която си бѣха опредѣлили; тѣхното негодуване се насочваше вече и върху обществения строй, който, право или криво, ревностнитѣ агитатори имъ сочеха като виновникъ за прекаранитѣ мѫки и нещастия на фронта. Да се раздуха единъ и безъ това горящь вече огънь, да се насочи едно озлобение, което бѣше готово да се прояви не бѣше трудна работа. И разпоредбитѣ на републиканския главнокомандуващъ до всички общини въ царството сочеха увѣреностьта му въ правотата на действията, които той смѣташе вече за напълно правомѣрни. Министерскиятъ съветъ бѣ се удостоилъ съ съобщение направо отъ Радомиръ за станалото отъ самия главнокомандуващъ. Не можеше да има вече никакво съмнение за сериозностьта на положението. Настана едно смущение и то обхвана много души, но заедно съ това въ по-енергичнитѣ се засили намѣрението за по-сериозна отбрана. Правѣха се бързи разпореждания. Бѣше настѫпилъ истински критически моментъ. Всѣки чувстваше, че стои предъ голѣма отговорность на бѫдащето. Не бѣше чуждъ на това и Престолонаследникътъ. Той, прекаралъ толкова време между войницитѣ на фронта, показа и при отстѫплението лична храбрость, като бѣше подпомагалъ ранени — нѣщо, което бѣше известно на мнозина — сега отиваше да опита последното срѣдство — своето лично увещание. Той бѣ отпѫтувалъ съ генералъ Ганчевъ и подполковникъ Калфовъ да се срещне лично съ мятежницитѣ. Това бѣше несъмнено една смѣла постѫпка, но въ никой случай и благоразумна, защото куршумитѣ не можѣха да щадятъ царскитѣ тѣла, още по-вече когато се стрѣля безъ да се знае точно върху кого, както бѣше въ ония разбъркани времена.

На 27 септ. следъ обѣдъ съ единъ лекъ автомобилъ, каранъ отъ моя старъ приятель шофьорътъ Цанко Чернаевъ (избѣгалъ отъ „републикански“ плѣнъ) отидохъ отъ ново къмъ Княжевското шосе при юнкеритѣ, които весело ме посрещнаха още отъ далечъ.

— Ще стреляме, г-нъ подпоручикъ, дадоха ни заповедь вече!

При мѫчителната неизвестность по-рано, когато се разпращаха войски безъ да имъ се дава една ясна директива за тѣхното държане спрѣмо идящитѣ мятежници, днеш-

ната категорична заповѣдь бѣ турила вече край на всѣка нерешителность и бѣше облекчила положението на тия, поставени на такъвъ важенъ пость юнкери, оставени да действуватъ или не, споредъ собственитѣ си разбирания.

— Да, ще стреляме, имъ казахъ азъ и слѣзохъ отъ автомобила, отидохъ при гнѣздото на картечницата, хванахъ рѫчката ѝ, за да премѣря кѫде ще бие. Въ толкова бойове бѣхъ командвалъ картеченъ взводъ и съ опитно око се целѣхъ въ разни предмети, които се мѣркаха предъ мушката.

И тъкмо тогава, като че нѣкаква свѣткавица прерѣза ума ми. И тази хубава работа! Ти ще избивашъ значи собствения си братъ!

Като че ли змия ухапа рѫката ми, тъй бърже я отдръпнахъ отъ картечницата. Въ душата ми настана страшенъ смутъ. Съ покрусено сърце се сбогувахъ на бърже съ юнкеритѣ безъ да имъ кажа нѣщо. Сѣкашъ бѣхъ се събудилъ отъ нѣкакъвъ сънь. Хиляди мисли се раждаха една следъ друга и терзаеха и безъ туй измѫчената ми душа. Какъ можехъ да мисля да вдигамъ рѫка, срещу тия мой братя, съ които бѣхъ дѣлилъ толкова време скърби, несгоди и опасности? Та нали по рѫцетѣ ми още стоятъ белезитѣ отъ плюскитѣ, когато заедно съ тѣхъ копаехъ окопитѣ и носехме дърветата за галерийтѣ на фронта? Нали въ една бака сме яли толкова време всредъ шеги скудната войнишка чорба... срещу тѣхъ сѫщитѣ ли ще вдигна рѫка, моята братска рѫка, да имъ пратя вмѣсто тъй отдавна очаквания отъ тѣхъ миръ и хлѣбъ, куршумъ и смърть, за да прибавя при толкова зачернени български кѫщи още — вече отъ братски куршуми!... Ами ако тѣ сѫ на тоя лошъ или грѣшенъ пѫть, кой имъ го посочи? Кой ги опѫти да намѣрятъ истинския, по-хубавия? Ето тѣ ще дойдатъ, тѣ идатъ и тукъ, както и долу, ние ще ги посрещнемъ съ сѫщото: — куршуми и смърть...

Братя, мои нещастни братя, отървали се отъ хилядитѣ снаряди тамъ, за да легнете тукъ на българска земя отъ българска рѫка... Моето въображение ми рисуваше картината тъй живо, че бѣхъ потресенъ цѣлъ. Не, тѣ не бѣха престанали да бѫдатъ още българи и мои братя, въпреки злата орисия, която бѣ ни изправила единъ срѣщу другъ! Не бѣхъ и не мога да бѫда азъ сѫдия на собствения си народъ. Въ мене имаше само едно чувство на неизпълненъ още дългъ, чувство, че на тия войници не бѣше посочена истината, че трѣбваше азъ, тѣхенъ другарь да сторя това.

Решението ми бѣ почти моментално. Къмъ 6 часа следъ пладне съ автомобила вече се носехме по шосето къмъ Владая. Преди да вдигна пушка срещу брата си, азъ чувствувахъ, че трѣбваше за последенъ пѫть искрено да му се протегне рѫка и да му се даде това, за

което бѣ купнелъ толкова време: миръ и хлѣбъ. Никой не бѣ ме опълномощилъ — или не — моето сърдце ми говорѣше, че искренитѣ сърдца въ България ще ми дадътъ винаги подкрѣпа въ едно дѣло като това и азъ смѣло и съ твърда вѣра гледахъ на неизвестностьта, която бързо се приближаваше.

Далечъ надъ Владая по шосето се зададе една камионетка, която бѣше пълна съ въоржжени войници, — около десетина души. Спрѣхъ автомобила. Тѣ сжщо се спрѣха успоредно почти.

— На кжде юнаци? — запитахъ ги азъ смѣло, по войнишки, като ги изглеждахъ внимателно.

— Въ София, отговориха нѣколко отъ тѣхъ троснато, като ме следѣха сжщо тъй-внимателно съ очи.

— А за какво?

— Ние знаемъ защо, отговори единъ.

— Утре ще чуете гласа ни, добави другъ почти съ презрение. Тѣхното численно надмощие (азъ бѣхъ само съ шофьора, а тѣ толкова души) ги правѣше да бждатъ безгрижни, още по-вече, че тѣхнитѣ отношения съ офицеритѣ бѣха минали, както разправяха въ София въ открита вражда. Но това не ме смущаваше.

— Добре юнаци, но това, което правите не е хубаво.

— А да гладуваме хубаво ли е, а вие да си гледате кефа тукъ и разхождате съ автомобили?

Разбрахъ грѣшката си и като вдигнахъ отъ пода на автомобила двѣтѣ си патерици, слѣзохъ долу и се приближихъ при самитѣ тѣхъ.

— Юнаци, не съмъ отъ тѣзи, които сж се разхождали въ София, погледнете ме до кой редъ съмъ и тогава ме обвинявайте.

Моятъ безпомощенъ видъ и многото кръстове за храрость, които кичеха гърдитѣ ми, като че ли ги посмутиха, и тѣ нѣкакъ виновно казаха:

— Абе, то е така, но късно е вече за всѣкакви приказки. Ние писахме, викахме за помощь, молихме, никой не ни чу. Сега е вече късно. Да му мислятъ утре въ София. Задъ насъ идатъ други и тѣ ще дадътъ да разбере на Швабата и Радославовъ.

— Та струва ли си труда за единъ човѣкъ да се вдига цѣла войска? Неговата смѣтка може да се види и другояче. Нѣма ли нѣкой среденъ пжть, та да се разберемъ?

— Късно е вече!

— Помислете момчета, започнахъ отново, не изгубвайки надежда, и въ София войски има. Ще се сбиете, ще пострадате и вие и България. Все едни синове сте — ще се биете вие, братя съ братя, синове съ бащи, я помислете това!

Не е ли по-хубаво да си идете мирно и тихо на село, щомъ не щете да бждете на фронта? Отъ фронтъ бѣгате, а другъ фронтъ отваряте тукъ, бива ли? И срещу кого? Ами васъ ви чакатъ женитѣ и децата ви отъ толкова време! Не стига ли толкова кръвь? Братя, не стига ли гдето ни биха и клаха толкова чужденци, европейци, па и занзибарци чакъ, та сега и сами да се колимъ?

— Възмездие искаме ние, възмездие, повтаряха почти всички изведнажъ тази непривична за селския речникъ дума, очевидно инжектирана и втълпена имъ отъ агитатори, смѣткитѣ си да видимъ, па тогава ще си вървимъ! Да видимъ кой кумъ, кой сватъ въ тая държава и кой е сайбия тукъ?

— Та това само съ пушкитѣ ли може да стане? Ами като се върнете, бюлетина имате, съ нея е и по-лесно и по-добре за всички. Азъ не съмъ ни гласувалъ, ни избиралъ управници. Вий съ гайди ги избирахте, съ гайди ще ги смъкнете, но не така братя, както сте тръгнали сега. Опомняне трѣбва! Вашитѣ деца ви чакатъ, вашитѣ жени и майки по врачки и църкови всѣки день ходятъ да гадаятъ и се молятъ за вашия животъ. Стига сте измжчвали и тѣхъ и себе си. Стига братя!

Моитѣ думи — почти сжщитѣ, които излагамъ на тия страници — не бѣха много красноречиви, но затова дишаха истинска обичь къмъ тия войници, нѣмаше нищо престорено или фалшиво въ тѣхъ. Съвсемъ незаинтересуванъ, азъ имъ говорехъ истината, както я знаехъ и разбирахъ съ искреното желание само да се избѣгне проливането на братска кръвь. И изглежда, че моитѣ думи проникнаха въ сърцата, поне въ нѣкои отъ тѣхъ. Когато имъ приказвахъ, тѣ избѣгваха погледа ми и тѣхнитѣ очи като, на виновни деца бѣгаха по околнитѣ полета, а мисъльта имъ сигурно тичаше къмъ домашнитѣ огнища, жени и деца, за които имъ говорихъ. Азъ чувствахъ вече вжтрешно нѣкакъ, че моитѣ думи не сж отишли напраздно и заговорихъ отново. Чувствувахъ, че пледирахъ една велика кауза — свещенна кауза, защото се касаеше до живота на моитѣ братя — и думитѣ ми се лѣеха отъ устата, пълни съ обичь. А малко сж сърцата, които може да се брониратъ и останатъ непристжпни срещу обичьта. И ето единъ възстаръ човѣчецъ се изправи между тѣхъ. Доста години се изминаха отъ тогава, но нито една дума не е изличена въ паметьта ми отъ неговитѣ думи, думи на просто, но чисто българско сърдце, измжчено отъ много неволи... Той протегна пушката си напредъ съ две ржце, като да бѣ мила рожба негова, впери вдлъбнати очи съ надвесени надъ тѣхъ вежди въ нея и заговори съ пресипналъ, развълнуванъ гласъ:

— Пушко, пушко — три години ми брани и спасява жи-

вота! Колко пжти безъ тебъ щѣхъ да бжда убитъ! Колко сърби си катуркала, хей пушко, сега ще трѣбва съ тебе да се раздѣлямъ... Искахъ въ село като юнакъ да се върна съ тебъ — съ китка да те закича — а сега пушко, моя вѣрна другарко, прощавай, прощавай! Азъ вече никога нѣма да те държа въ мойтѣ ржцѣ, азъ ти измѣнихъ... Прощавай пушко, сестрице моя — прощавай — и той я цѣлуна, слезе отъ камионетката и съ просълзени очи я сложи внимателно въ храсталака. Това трогна до сълзи и менъ. Неговитѣ думи не бѣха освенъ гласни вопли на късащето се сърдце. Чакъ сега разбирахъ, какъ нѣкога българскиятъ хайдутинъ е говорилъ на своята пушка, тъй бѣ се срасло народното сърдце съ оржжието! И още друго разбрахъ — какви незнайни богатства се криятъ въ диплитѣ на простото българско сърдце, кждето ние само случайно надничаме. . .

Следъ това той се обърна къмъ менъ:

Ето на, азъ хвърлихъ пушката. Искамъ сега на село да ида, гдето друга пушка и патрони ме чакатъ. Господинъ подпоручикъ, на тая пушка до тукъ е била сждбата. Тя ме вѣрно пази; сега ще вървя при другата — въ село — децата и жената. Що да правя сега?

— Ще дойдешъ съ мене въ София, а отъ тамъ на село. Никой нѣма да те бутне, щомъ си съ мене.

Неговиятъ примѣръ последваха и други отъ войницитѣ. Картината бѣше трогателна, никога нѣма да я забравя. Младъ момъкъ, а до него много по възрастенъ, слѣзоха тоже при мене като на изповѣдь.

— Господинъ подпоручикъ, протегнаха ми тѣ пушкитѣ си — виждате ли какъ сж издраскани? Куршуми сж олучвали по тѣхъ, — а прескачали насъ... Години се борихме за земята си, но нѣма кой да ни разбере. На поглежъ, тѣ и пѣсни ни пѣеха, и за възглавница — и за всичко ни служеха тамъ долу, а сега следъ такава вѣрна служба — като роби въ нашата земя ще трѣбва да ги хвърлимъ... Боли душата, господинъ подпоручикъ — боли то се къса, но не сме виновни за всичко ние! Другитѣ побѣгнаха. Назъ сега пратиха да разузнаемъ какво е положението, но ние въ Радомиръ не ще се върнемъ вече. Прощавай пушко, прощавай, и тѣ и двамата, като по мълчалива команда цѣлунаха пушкитѣ си и ги положиха внимателно — като да слагаха нѣкаква святиня, всрѣдъ зеленината до шосето. Непривична картина бѣха тѣ—легналитѣ да спятъ сякашъ пушки...

— Какво да правимъ сега? — запитаха ме и тѣ. Повторихъ имъ сжщото: — Ще дойдете съ мене въ София. а отъ тамъ въ село ще си идете.

— Ние хвърлихме пушкитѣ, но не ще ли ни избиятъ сега г-нъ подпоручикъ?

— Не, юнаци, не — казахъ имъ азъ съ твърдъ гласъ— нѣма да се намѣри българска ржка да се вдигне противъ васъ, които толкова години страдахте за отечеството си.

Сърдцето ми бликаше отъ обичъ къмъ тия добри, но увлечени българи. Поканихъ всички да дойдатъ съ мене, едни да седнатъ при мене, а други да ме последватъ съ камионетката. Двама или трима отъ тѣхъ не се съгласиха. Тѣ сърдито извикаха на шофьора: — Ти карай обратно. а ние ще се разправимъ съ тѣзи другари утре, щомъ дойдемъ въ София.

Азъ се доста смутихъ — мисъльта, че нѣмаме никакво оржжие, и тѣ могатъ да ни избиятъ веднага, за да не стане нужда да отлагатъ изпълнение на заплахата си до утре — ми мина бързо презъ ума.

Шофьора ги помоли сжщо да не правятъ така, ами да се съглесятъ всички да си идатъ въ кжщи. Но тѣ се страхуваха, че ще ги избиятъ. Обѣщахъ имъ, че ще вървя предъ тѣхъ, тъй че да не се опасяватъ. Тѣ не се съгласиха.

— Юнаци, ще скърбите може би, че не ме послушахте. Нѣка се раздѣлимъ като братя. Не се сърдете. Азъ дойдохъ отъ мое име, само защото не ми се искаше да се пролива излишна кръвь.

Вмѣсто отговоръ тѣ ме напсуваха. Разбрахъ, че по-вече приказки ще бждатъ излишни за тия хора и казахъ на Чернаевъ да кара. Той подпали машината. Войницитѣ, сериозни и съсрѣдоточени се накачиха при менъ. Шофьорътъ на камионетката ги помоли отново да тръгне следъ насъ. Тѣ му викнаха сърдито: — Мълчи, че лошо пише!

Шофьорътъ, който своевременно бѣше обърналъ автомобила си до като азъ се разправяхъ съ войницитѣ, подкара отъ начало спокойно, но веднага следъ това пустна съ пълна скорость. Ние бѣхме безпомощни и въ пълната власть на останалитѣ, които можеха да ни избиятъ безъ всѣкаква мжка. И наистина скоро следъ нашето тръгване се разнесоха нѣколко пушечни вистрела подире ни, но по всѣка вѣроятность дадени въ въздуха, защото бѣхме твърде близко и голѣма цель за да ни изпуснатъ така безнаказанно, ако бѣха се мѣрили. Изглежда, че въпреки всичко, въ сърдцата имъ още имаше спомена за братството и човѣщината — инакъ не биха ни пропустнали . . .

Скоро, закрити задъ завоитѣ на пжтя, ние можехме да се смѣтаме въ пълна безопасность. Започнахъ да разпитвамъ момчетата за положението. Тѣ ми дадоха доста подробности. Стариятъ ми описа срещата на Престолонаследника съ мятежницитѣ, на която бѣ присжтствувалъ.

„Срѣдъ една голѣма тълпа се зададе Престолонаследникътъ. Ние го познахме. Той е идвалъ и на позицията тол-

кова пжти. Имаше съ него единъ генералъ, не го знаехъ кой бѣше, не сме го виждали. Всички изтръпнахме. Ами ако сега Райко дадеше заповѣдь да го убиемъ!

— Бихте ли му изпълнили заповѣдьта? пресѣкохъ го азъ. Той веднага бързо и смѣло отговори:

— Не, не вѣрвамъ, че ще има войникъ, който би вдигналъ тогава пушка върху престолонаследника! Но и тълпата бѣше много разярена. И който и да бѣ на негово мѣсто не би патилъ добро, но него го обичатъ всички. То бѣше следъ като Райко и Стамболийски бѣха се вече разбрали и Райко бѣше провъзгласилъ републиката... Лицето му бѣше помрачено. По едно време настана тишина. Той започна да ни говори, но и други започнаха да приказватъ. Искаше да се не пролива братска кръвь и ни увещаваше. Той бѣше на гледъ спокоенъ, и приказката му бѣше такава. Всички вече слушаха, той бѣше хваналъ вниманието на всички. Но скоро въ тълпата, а тя бѣ се стекла твърде голѣма, се започнаха шушукания. Може би нѣкой се гласѣха да го убиятъ. — Не зная, а може би искаха да го запазятъ като залогъ. Или пъкъ се опасяваха, че ще разбере нашитѣ намѣрения и пропадне плана на Даскаловъ — това не мога да кажа, но при него се доближи единъ отъ старитѣ войници, потупа го по рамото и му каза: — Хайде вървете си, вървете си! Ние съ Васъ нѣмаме работа, нито искаме нѣщо отъ Васъ. Но съ баща Ви — друга е работа. Съ него и Радославовъ ще се разправяме, смѣтка имаме!"

Той поговори десетина минути съ тѣзи, които го заобикаляха, а следъ това се качи на автомобила си и тръгна обратно. Като си замина, ние всички въздъхнахме, сѣщахме, че животътъ му на косъмъ висеше, а никакъ не можеше да му се помогне съ нѣщо. Тълпа — не знаешъ кой е въ лѣво, кой — въ дѣсно... Като си отмина автомобилътъ му, като че ли по-леко ни стана. Отъ баща му — друга работа — смѣтка има, но отъ него какво ще търсятъ — той все при насъ си бѣше цѣлото време... Що имаме да искаме отъ него? Той ни напомни за дълга къмъ родината и клетвата и правъ бѣше. Той ни атакува позициитѣ вжтре въ насъ... После нà — срещнахте ни Вие и ни превзехте! Хвърлихме пушкитѣ. Сега сме въ ваши ржце вече.

— Не бойте се отъ нищо. Сега ще бждете въ болницата при менъ, а после ще видимъ.

Автомобилътъ ни понесе по софийскитѣ улици. Азъ ги оставихъ въ болницата, като казахъ да ги нахранятъ и никой за нищо да не ги закача и отидохъ веднага да се използвамъ отъ широкото гостоприемство, което нѣкога бѣ ми обѣщалъ така охотно министръ Такевъ въ всѣко време Но изъ пжтя ми дойде друга мисъль и азъ казахъ на шофьора

да кара въ Инжинерната работилница. Макаръ и вече доста късно, братъ ми не бѣше напустналъ още работата. Той се яви тутакси и много внимателно изслуша всичко, което бѣхъ преживѣлъ презъ деня и което най-подробно му разправихъ. Казахъ му, че смѣтамъ да отида сега при министръ Такевъ и да се опитамъ на другия день да влѣза въ контактъ и съ по-голѣми групи отъ разбунтувани войници; да опитамъ — защото инакъ ще се пролива изглежда доста кръвь. Той помълча малко, после ме попита какъ е организирана отбраната на София, понеже бѣше му направило впечатление като че ли линията ѝ е до самия край на града. Азъ му казахъ, че едно орѫдие има по княжевското шосе до III-ия гаражъ. Тамъ има и картечници, други постове има около лагера, захарната фабрика и семинарията. Отбраната, която зная, е отъ юнкери и малки германски части съ картечници, но е много слаба и численно, па и качествено — тя имаше да се бори съ изпитани войници, прекарали цѣли години въ боеве.

Той ми обрисува добритѣ и лошитѣ страни на моя планъ.

— Говоря това за да можешъ да си направишъ вѣрна преценка на силитѣ — обясни ми той. Но решишъ ли веднажъ — връщане назадъ нѣма! Все пакъ, опитай се, въпреки всичко, опитай се съ добро, да не се пролива братска кръвь. Азъ вѣрвамъ, че ще успѣешъ. Опитай се непременно! Твоето положение ще ти помогне, твоитѣ патерици ще имъ кажатъ повече отъ много думи. Смѣли бѫдете — обърна се той къмъ мене и шофьора и дано Богъ ви пази! А Той ще ви пази, защото не за себе си искате нѣщо. Мислете, че за България работите, за тѣхнитѣ деца и жени, за тукашнитѣ невинни хора и това ще ви даде сили. Съ Бога напредъ! Добъръ ви часъ!

Ние си стиснахме силно рѫцетѣ и автомобилътъ тръгна. Когато стигнахме вратата на двора азъ се обърнахъ. Братъ ми още стоеше на мѣстото и внимателно гледаше подире ни. Дали мисленно не се прощаваше съ менъ въ този моментъ?..

Министръ Такевъ намѣрихъ въ министерския съветъ, или по-право, тъкмо слизащъ по стѫпалата съ гридоначалника. Азъ се спрѣхъ да ги дочакамъ. Такевъ ме запита:

— Що има, Лулчевъ?

Описахъ му цѣлата случка — първата ми среща съ войницитѣ на републиката. Казахъ му, че споредъ моето мнение, момчетата сѫ невинни, че едни отъ тѣхъ сѫ подведени, други тръгнали отъ нѣмай кѫде, а трети, защото имъ е омръзнало и дотегнало всичко.

Трѣбва непременно да се намѣри среденъ пѫтъ нѣкакъвъ, за да се не пролива братска кръвь.

— Вий вече сте го намѣрили, Лулчевъ, каза мини-

стрътъ като ми стисна горещо ржката. Вашиятъ пжть е най-хубавия, той е за предпочитане.

Стефановъ, присжтствуващъ на всичко това, добави нѣколко голѣми похвали, които ме много стѣсниха.

— Хубаво е, каза пакъ Такевъ, да се притече всѣки съ що може въ тия тежки за Родината минути. Опитайте и това средство. Кой би искалъ да се пролива сега братска кръвь? Азъ ви давамъ пълната моя подкрепа, а сжщо и на всички други, отъ които нѣщо зависи. Работете въ тоя духъ! Благодаря ви, Лулчевъ, че и въ тия тежки дни за Отечеството, Вие отъ никого неканени, сте пакъ на поста си. Вашиятъ духъ е голѣмъ, неспокоенъ, винаги бодъръ, той ще ви даде сили да работите за родината, макаръ тѣлото да е изнурено. Знай, че истинскитѣ българи сега сж всички на поста си! Всичко за България — това помнете! До виждане сега — и той сърдечно ми стисна ржката съ благопожелания за успѣхъ въ задачата. Думитѣ му дишаха увѣреность, доброта и спокойствие, а ржкостисканията — енергия. Скоро тѣхнитѣ бавно крачещи фигури се изгубиха въ тъмнината. А азъ захлопахъ съ патерицитѣ по софийскитѣ улици, съ намерение да се ориентирамъ за събитията, които бѣха станали, докато азъ отсжтствувахъ отъ града. Нужда отъ вестници нѣмаше. Новинитѣ хвърчеха изъ въздуха, често дори и най-невѣроятни и противоположни даже на писанитѣ въ вестницитѣ. Всѣки претендираше да знае отъ „добъръ източникъ". Въпреки всичко, не бѣше мжчно, като се поотхвърли и разчистятъ многото притурки, да се разбере действителностьта. А тя не бѣше радостна. Обявяването на Радомирската република бѣше стреснало мнозина. Почти всички срещнати германски войници — имахъ нѣколко такива срещи — бѣха на едно мнение: — срещу нашитѣ щѣли да се биятъ, но срещу френцитѣ, които идели по тѣхнитѣ стжпки — не Не зная до колко бѣхъ правъ. но ми се стори, че тѣ въ тия дни бѣха решени и София надолу съ главата да обърнатъ, само и само да запазятъ своитѣ интереси.

Говореше се, че опититѣ на Драгиевъ и други да повлияятъ на републиканцитѣ останали безъ никакъвъ успѣхъ. Германската войска се държеше много загадъчно. Царь Фердинандъ нѣщо кроеше, Радославовъ и хората му сжщо проявили голѣма дѣйность, но каква — никой точно не можеше да каже.

Отъ заминалата за Солунъ делегация нѣмаше никакво известие. Но войницитѣ отъ Радомиръ — имаха вече положителни сведения вечерьта късно — че сж се отправили къмъ София. Всички тия нерадостни новини правеха скръбни лицата на всѣки срещнатъ. А говорѣха, че бѣха видѣли нѣкои

миннстри приведени, като че смазани отъ лошия обратъ на събитията да се тътратъ по улицитѣ. . .

Върнахъ се и азъ въ болницата, уморенъ, капналъ съ невесела душа. Като че ли всѣки срещнатъ, съ своето ржкуване, бѣше ограбилъ по нѣщо отъ енергията ми и азъ сломенъ невечерялъ си тръшнахъ полупарализираното тѣло на леглото. Мисълъта ми, като затворена въ клетка птица, се биеше въ тия неочаквани прегради и ми докарваше нови болки. Но полека се поуспокоихъ. Спомнихъ си думитѣ на брата си и министръ Такевъ и нова вълна енергия изпълни сякашъ цѣлото ми тѣло. Та не бѣхъ ли извоювалъ азъ днешния си день? Не бѣха ли тукъ презъ една или две стени ония войници, които бѣха тази сутринь мятежници, а сега мирни братя? Кое ми пречи на сутриньта да се срещна съ други по-голѣми групи и да продължа работата си? Нима между тѣхъ нѣма сжщо така добри хора, които ще разбератъ колко страшно е да се пролива скжпата братска кръвь? Не — тѣ сж тамъ — мойте стари познати и приятели, моитѣ другари и войници. Тѣ чакатъ — тѣ иматъ нужда отъ моята братска ржка, и азъ ще имъ я подамъ въпреки всички пречки. Ще вървя, а тамъ каквото Богъ даде! „Две смърти нѣма — безъ една не може!" — казваше постояно моятъ началникъ Дранговъ. „Умри — другаря си спаси!" Кога по сгодно време да покажа, че не съмъ училъ само да приказвамъ вамъ тия хубави фрази като нѣкакво никому ненуждно стихотворение?

Решихъ се твърдо и окончателно, макаръ, че измореното ми негодно тѣло бѣ грохнало, да отида още утре при моите нещастни братя, които сждбата щеше да изправи скоро на среща ми.

Глава десетьта

ДВЕТѢ АТАКИ: — СЪ ОРЖДИЯ — И ПАТЕРИЦИ. НА ПЖТЬ КЪМЪ МЯТЕЖНИЦИТѢ

Републиканцитѣ край София. Артилерията работи. При българскитѣ сърдца въ Княжево. Странното предложение. „Рискована, но благородна задача" ! Подполковникъ Филиповъ Ротмистеритѣ Пармаковъ и Ценовъ съдействатъ. Атаката на Горна-Баня. Сражението започна. Българскитѣ германци. „Храбрия" помощникъ. Посрещане и почесть въ натура. На върха на ножа. По неволя изповедь.

Земляка. Преоблеченитѣ офицери. Слушай мойта команда !

Рано сутриньта излѣзохъ безъ да дочакамъ автомобила. Отидохъ къмъ Княжевския трамвай. Тъкмо въ туй време артилерията започна да стреля. Забързахъ, за да мога да се ориентирамъ. Събитията бѣха напреднали. Презъ нощьта и сутриньта четири трена „радомирци" бѣха се смъкнали по линията до Горна-Баня и двата отъ тѣхъ бѣха стигнали до Захарната фабрика, надѣващи се да се промъкнатъ и си минатъ съ добро или силомъ транзитъ. Но тамъ бѣха спрени и когато отидохъ да гледамъ, присъствувахъ на картина, която разкжса сърдцето ми при мисъльта че артилерийскитѣ снаряди, всредъ София почти, късаха български тѣла . . . Виждаха се ясно попаденията на снарядитѣ и пушецитѣ на разрушенитѣ вагони . . . Безъ да ща се възмутихъ и високо протестирахъ противъ тоя начинъ на действие. Стоящитѣ, около мене, които сжщо наблюдаваха, ме изгледаха. Имаше доста офицери (между тѣхъ познахъ Пано Чуклевъ и капитанъ Поповъ) Тѣ ме изгледаха въпросително, гледащи ту гърдитѣ ми, накичени съ ордени, ту патерицитѣ, съ които се крепехъ.

Нѣкой се обади: А какъ вие бихте постжпили съ такива?

— Съ увещания и добро; отговорихъ късо и троснато азъ, оржжието е за враговетѣ! Богъ ги е наспорилъ — има ги съ хиляди!

Изглеждаше, че случката съ първата камионетка трѣбва да бѣше се разчула, защото забелезахъ, че нѣкой почнаха да си шушукатъ, гледайки ме доста любопитно, но въ никой случай и враждебно. Скоро дойде по мое искане една трамвайна кола, азъ се качихъ на нея и отпжтувахъ, ако си спомнямъ добре, съвсемъ самъ за Княжево, кждето стигнахме доста бързо и безъ никакви припятствия. По шосето нѣмаше никакво движение. Казахъ на ватмана колата да чака и азъ

тръгнахъ изъ село. Не знаехъ кого ще намѣря, нито изобщо търсѣхъ нѣкого опредѣлено, но проливаната около София братска кървь ми служеше като нѣкакъвъ стимулъ — невидимъ камшикъ ме гонеше сѣкашъ по скоро да влеза въ контактъ съ възбуденитѣ войници, като твърдо вѣрвахъ, спомнящъ си вчерашния успѣхъ, — че и сега Богъ нѣма да ме остави и ще ми помогне да се реши не чрезъ кръвь тая задача. . . А и думитѣ на Такевъ братъ ми и Стефановъ, като че ли бѣха живи, тъй звучеха въ ушитѣ ми всѣки моментъ непрекъснато.

Срещата съ офицеритѣ въ Княжево

Едва бѣхъ направилъ нѣколко крачки и предъ менъ се мѣрна ротмистеръ Пармаковъ. Той се доста очуди, че ме вижда по това време тамъ. Съ него се познавахъ отъ порано — отъ Русе и отъ боеветѣ въ Ромѫния. Поздрави ме сърдечно и ме запита какво има. Казахъ му, че искамъ да отида при мятежницитѣ да имъ говоря, за да се избѣгне проливането братска кръвь, защото отъ това ще иматъ полза само нашитѣ врагове.

— Хубаво ще направишъ, но е много опасно. Действително, трѣбва да се опитатъ всички средства. Тежко е да се пролива братска кръвь и то до сами София. Сега за сега по нашитѣ сведения има въ Горна-Баня около 4000 души. Ако можешъ да ги разубедишъ да си сложатъ пушкитѣ хубаво ще бѫде. Но да идемъ при подполковникъ Филиповъ, той е началство тукъ.

Скоро бѣхме при него. Представихъ му се и му доложихъ защо съмъ дошелъ. Той ме гледаше недоумевающъ. може би, моятъ видъ, моитѣ години несъответстваха съ тая тежка задача, съ която доброволно бѣхъ се нагърбилъ. Ротмистерътъ Пармаковъ схвана това и счете за нуждно съ нѣколко думи да очертае миналата ми дейность като офицеръ.

— Трудна е задачата Ви, подпоручикъ, трудна и опасна!

— Опасна, но затова пъкъ благородна — добави ротмистера. Това мнение на ротмистера ме зарадва. Въ това време, когато долу стреляха по тѣхъ, мятежницитѣ, съ орѫдия, тукъ командиръ на ескадронъ, който можеше всѣки моментъ да се срещне и сблъска съ тѣхъ, мислѣше още трезво, не се увличаше и не бѣ престаналъ да ги счита за погрѣшили пѫтя си братя, но не и врагове. Отъ всичкото му попослешно държание личеше дълбочината на тая мисъль, която проникваше и моята душа, — че всичко трѣбва да се опита, преди да се дигне пушката и станемъ Кайновци. Той ми бѣше тая неочаквана помощь въ момента, отъ която провидението никога не ме е лишавало. Предъ възражението му, че задачата е благородна, подполковника каза:

— Безъ съмнение! И азъ съмъ съгласенъ, че да не се пролива братска кръвь е най-хубаво. Но тия въ Горня-баня сѫ силно възбудени и . . . право да ви кажа, страхъ ме е всичкитѣ ви усилия да не отидатъ напраздно и Ви убиятъ.

— Не вѣрвамъ да посегнатъ върху мене, отговорихъ му азъ. А и да посѣгнатъ, България нѣма да изгуби кой знае що — единъ подпоручикъ по-малко. . . .

— Щомъ мислите така — добрѣ! — каза подполковникътъ. При моста на шосето за Горна-баня е ротмистеръ Ценовата застава съ нѣколко гвардейци. Предайте му моята заповедь да ви пустне нагоре да се срещнете съ тѣхъ! Хайде и на добъръ ви часъ!

Казахъ му, че автомобилътъ, който бѣхъ взелъ порано отъ градоначалството бѣше повреденъ този день, че съ патерицитѣ мѫчно ще покача баира, ще стигна крайно изморенъ и сили не ще ми останатъ за работа.

— Добре, тогава ще искате конь отъ ротмистеръ Ценовъ. А сега да не ви друска коньтъ напраздно, върнете се съ трамвая. Мятежницитѣ сѫ при гарата. Тѣ сѫ отъ два трена, около 4000 души,—даде ми той последни и точнй сведения. Знаейки тѣхното разположение и настроение — може би той въ себе си все се съмняваше до последния моментъ, че ще отида.

Ротмистрътъ заповѣда на ватмана да върне трамвая и взе отъ менъ обещание, стискащъ ми сърдечно рѫцетѣ, че ще дойда да обадя що съмъ сторилъ. И азъ обещахъ, като да бѣхъ сигуренъ, че ще се върна непременно. . .

— Дано се спре братската кръвь — напомни ми той. Азъ кимнахъ съ глава и трамваятъ ме отнесе къмъ пѫтя за Горня-баня.

Кѫде отивахъ? Какво ме чакаше? При мои братя, които бѣха забравили това. Опасность? — по-голѣма опасность отъ смъртьта нѣмаше за мене; колкото за мѫки, азъ бѣхъ ги видѣлъ вече достатъчно. . . Смъртьта твърде често ми бѣ напомняла до сега за себе си при моитѣ кризи, за да се плаша отъ нея, да я *бравирамъ* дори не искаше нѣкои особенни усилия отъ моя страна! Затова пъкъ мисъльта ми бѣ погълната изцѣло съ това, което ставаше и което можеше да стане утре съ България. Като мислѣхъ за опасноститѣ, на които бѣ изложена тя, азъ бѣхъ забравилъ за тия, които чакаха менъ.

Ватманътъ спрѣ предъ Горнобанския пѫть и понеже не знаеше защо ще се отбивамъ тамъ, а сигурно ме смѣташе за отиващъ на лѣчение, счете за нуждно да ме предупреди.

— Г-нъ подпоручикъ, не е сега за Горня-баня. Баня нѣма сега. Грозно е. Ще ви убиятъ. Я се върнете по-хубаво.

— Нѣма да ме убиятъ, бѫди спокоенъ — казахъ му азъ и почти вѣрвахъ на думитѣ си. Ето какъ се отнесоха ротмистрътъ и подполковникътъ! — мислѣхъ си, а не сочи ли тѣхното държане и помощьта и съчувствието, което ми дадоха, че азъ съмъ на правъ пѫть?

Точно при моста изкочи неочаквано ротмистръ Ценовъ, посрещна ме и ме запита на кѫдѣ отивамъ. Казахъ му това, което бѣхъ говорилъ по-рано на Пармаковъ и подполковника Филипова и му предадохъ тѣхнитѣ заповѣди. Това го видимо изненада. Той ме изгледа нѣкакъ странно, недоумѣващъ — очитѣ му широко се отвориха, отмѣсти шапката си назадъ, потри си челото съ рѫка, като че ли се мѫчеше да си припомни нѣщо. После загледа къмъ Горня-баня. Изглеждаше доста разтревоженъ. Азъ чакахъ, готовъ да тръгна и пѣшкомъ, ако ми откаже. Следъ едно кратко мълчание той каза:

— Лулчевъ, тѣ тукъ сѫ около 4000 . . . юнаци — съ които до вчера бранихме България. . . И днесъ вмѣсто граница да бранимъ, ние бранимъ София. . . отъ братята си. Но тамъ. . . ония сѫ много възбудени вече и Вашето появяване ще ги разздразни още по-вече... Но ще трѣбва... Ще трѣбва. . . Ще трѣбва да се опита и това! Азъ ще ви дамъ и конь и войникъ! Но внимавайте. Тѣзи хора сѫ озвѣрени и едва ли ще слушатъ нѣщо.

Говорише ми така, като на сила да се изтръгваха думитѣ му. Личеше си, че голѣма мѫка го потиска. Очитѣ му все така широко отворени, като че ли гледаха нѣщо въ далечината — невидимо за останалитѣ. Дали той не виждаше вече или предчувстваше близката си сѫдба? Поговорихме още малко. Той се разпореди. Коньтъ бѣше скоро доведенъ и ротмистера ми помогна да го възседна, което не бѣше лесна работа, защото лѣвиятъ ми кракъ бѣше парализиранъ, не можеше да се свива и стърчеше като дървенъ, при това бѣше изтънѣлъ съвсемъ и можеше да се счупи неочаквано. Той лично изведе коня на шосето, подаде патерицитѣ ми на войника и му даде заповедь:

— Внимавай!, отъ подпоручика се не дѣли! — После се обърна къмъ мене, подаде рѫка сърдечно и прибави: — Лулчевъ на добъръ часъ! Дано Богъ те запази!“

Подкарахъ коня. Войникътъ вървѣше на около двадесетина метра следъ менъ. Когато се обърнахъ следъ нѣкое време, ротмистерътъ още стоеше на шосето и ме следеше съ погледъ. Азъ смъкнахъ шапка и му я помахахъ за последно сбогомъ. Той ми отвърна съ същото, като че ли искаше да ми повтори отъ далечъ своето насърдчение. Следъ туй, азъ отправихъ погледа си напредъ къмъ неизвестностьта, въ близкитѣ часове на която имаше да се решава една задача. Една игра се играеше — на едната страна азъ залагахъ

своятъ животъ — срещу други 4000 ценни за България синове. Можеше ли въ такъва голѣма задача да не ми помогне Богъ, когато до сега бѣше той милостивъ? И азъ побутвахъ коня полека, вече любопитенъ да видя какъ щѣха да ме посрещнатъ тия страшни бунтовници,

Сражението при Горня-баня

Качейки се по нанагорнището, на лѣво отъ пѫтя забелезахъ добре маскирана батарея, охранявана отъ взводъ юнкери. Кой и защо бѣ поставилъ тия орѫдия така близко до предполагаемия противникъ, не зная. Но мисълька, че съ единъ наскокъ отъ опитнитѣ фронтаджи тѣ можеха да бѫдатъ взети и обърнати къмъ София, ме накара да изтръпна.

Вече виждахъ мятежницитѣ. Предъ самата гара, около вагонитѣ, отсамъ железопѫтната линия, шаваха на всѣкѫде маса войници, като да бѣха нѣкакъвъ разтревоженъ мравунякъ. Като че ли се движеха най-безсмислено по-всички посоки. Други бѣха налѣгали на групи, трети обнизали вагонитѣ — дори по тѣхнитѣ покриви. Неопредѣленъ шумъ, като отъ грамаденъ кошеръ се носеше изъ въздуха и тегнеше като нѣкакъвъ невидимъ облакъ върху цѣлата мѣстность. Азъ оглеждахъ внимателно всичко и се мѫчехъ да си дамъ вѣренъ отчеть за положението. По-голѣмата група бѣше на дѣсно отъ шосето. Военни материяли имаше разхвърляни по всички посоки най-безразборно.

Тъй внимателно загледанъ въ картината, азъ не забелезахъ кога изникнаха предъ менъ, като че ли изъ земята деветъ брадясали, съ лули въ устата, германски войници и като вдигнаха рѫка на горе извикаха:

— Никсъ! Халтъ!

За моментъ се спрѣхъ, вгледахъ се по внимателно и подкарахъ коня къмъ тѣхъ. Тѣ вдигнаха карабинитѣ, насочиха ги къмъ мене и ми показаха, че ще стрелятъ — и продължаваха да викатъ: — Никсъ! Халтъ!

Спрѣхъ коня и започнахъ на ново да се оглеждамъ. И тазъ хубава, помислихъ си азъ, тия приятели дошли въ България да ми заповѣдвать! — Тая мисълъ ме разсърди и азъ бутнахъ коня напредъ. Като наближихъ на 20 — 30 крачки, тѣ ми викнаха за трети пѫть и съвсемъ недвусмислено насочиха пушкитѣ си.

— Слушайте азъ, вашия езикъ не разбирамъ. Ида по работа — но говорейки това бутахъ коня напредъ. Като приближихъ още по-вече по лицата имъ се убѣдихъ, че това не сѫ никакви германци, а български войници облечени въ германски униформи. Азъ пристѫпихъ направо къмъ цельта

— Слушайте, казахъ имъ — азъ ида да се срѣщна съ вашитѣ голѣмци, да поговоря съ тѣхъ, защото е срамота така да се пролива братска кръвь и да се биемъ по между си.“

До като азъ успѣхъ да кажа тия думи, една порядъчна тълпа се бѣ събрала на около ми, но не да слушатъ, както мислѣхъ: нѣколко чифта ръце се протегнаха къмъ мене, смъкнаха ме отъ коня и започнаха да ме биятъ безмилостно. Войникътъ като видѣ това, захвърли патерицитѣ на земята и побѣгна кариеръ. Нѣлолко гърмежи подире му екнаха. Следъ това нѣкаква сива завеса се пустна въ моето съзнание . . . . .

Когато дойдохъ на себе си и отворихъ очи, наоколо си видѣхъ наведени и загрижени, небръснати, почернели лица. Нѣкой отъ тѣхъ, като че ли смътно си спомняхъ. Съ малко напрѣгане на паметьта ми дойдоха на умъ и тѣхнитѣ имена — това бѣха мои съученици отъ Русе, които както се досѣщахъ, бѣха ме отървали да не ме убиятъ. Щомъ видѣха, че гледамъ тѣ се поотдалечиха; едни ми подадоха шапката, други да пийна малко вода, а трети, като ми донесоха хвърленитѣ отъ войника патерици, ми казаха: —

— Ха момче, да си вървишъ сега въ София! Кажи имъ, че ти леко се отърва; защото има тукъ хора, които те познаватъ, а и заради патерицитѣ и медалитѣ ти. Но като влеземъ довечера или утре въ София, тѣ да му мислятъ! Да си вървятъ по-скоро Дългоносия и Брадатия, инакъ ще ги режемъ мръвка по мръвка — и тежко и горко на всички ви:—Хайде момче — и ме потупа по гърба — азъ бѣхъ се понадигналъ малко — хайде върви си въ София“!

Но и да искахъ, азъ не можехъ въ момента да изпълня съвета му — бѣхъ смазанъ отъ бой и цѣлото ми тѣло ме болѣше. Азъ ги изгледахъ само мълчаливо и полѣгнахъ отъ ново на тревата. Види се моето безпомощно положение неволно ги изобличаваше за проявената не на мѣсто грубость. Въ тия 10 — 15 минути, които полежахъ азъ присъствахъ и слушахъ неволно спора. който се водеше около менъ. Едни скърбѣха, че сж ме били, други напротивъ — злобно подмѣтаха, че малко ми било—още трѣбвало. Не зная колко бѣха ме били, но менъ всичкото тѣло ме болеше. Следъ като полежахъ и си поуправихъ що годе, азъ седнахъ, помолихъ да ми дадатъ патерицитѣ и ми помогнатъ да стана. Помогнаха ми, станахъ, намѣстихъ шапката си, постояхъ нѣколко мига и като се обърнахъ тръгнахъ... къмъ Горня-баня.

— Хей момче, кѫде? Ти комай тукъ искашъ да оставишъ коститѣ си? Я си върви отгдето си дошелъ!

Азъ се поспрѣхъ. Широкъ кржгъ отъ злобни погледи ме заобиколиха. Въ нѣкой само между тѣхъ имаше плахо любопитство. Поспрѣхъ се малко, но въ следния мигъ тръг-

нахъ пакъ, решилъ да изпълна задачата си, па да става що ще. И странно — вмѣсто да ме спратъ или блъснатъ и съ единъ ударъ свалятъ на земята, тѣ тръгнаха успоредно съ мене като на всѣки опитъ да заговоря ми викаха да си вървя у София или: „зиянъ ще станешъ“. Но азъ не спирахъ, продължавахъ пжтя къмъ гарата. И колкото по-вече наближавахъ, толкова повече групата около мене растеше. Надойдоха войници и отъ треноветѣ.

Тѣ се повдигаха надъ раменетѣ на другаритѣ си, любопитни като деца, отдавна жадни за зрѣлище — да видятъ кое грамадеше толкова хора на едно мѣсто. Моята клатеща се на патерицитѣ, отъркаляна у праха на шосето фигура, имъ се виждаше навѣрно доста странна, защото тѣхнитѣ погледи съ внимание следѣха всѣко мое движение. Но и тукъ провидението не ме остави безъ своята помощь. Мой бивши другари, сега войници, разправяха на своитѣ седеди въ тълпата миналия ми животъ, задоволявайки тѣхното любопитство да иматъ що годе сведение за тоя неизвѣстенъ сутрешенъ посѣтитель, дошелъ имъ така неочаквано отъ София. Единъ отъ тѣхъ, доста високо заприказва, че е срамота и грѣхота, гдото сж ме били, че не съмъ билъ лошъ човѣкъ, грѣхъ е, грѣхъ. . .

— Грѣхота, а, — грѣхота? А той да взима Радославовото злато и Фердинандовото, за да иде да ни говори, не е грѣхота, а? — викнаха нѣколко души изведнъжъ. А нѣкои ме напсуваха най-мръсно. Менъ това ме обиди и ми стана много мжчно за тия клевети. Азъ събрахъ сили и се поизправихъ.

— Братя, азъ не съмъ дошелъ по ничия заповѣдь, а още по-малко за пари. Не е златото, което ме е довело тукъ при васъ, не е . . . Да се не пролива кръвьта ваша — ето кое ме е докарало тукъ. Ето, това съ ваши другари съграждани, нека тѣ ви кажатъ дали златото ме накара да си захвърля учебницитѣ и да ида доброволецъ въ Балканската война, 15 — 16 годишенъ хлапакъ. Дали златото ме е накарало да постжпя и тая война доброволецъ пакъ?

Братя, азъ станахъ офицеръ, защото Родината, за която азъ и вие се бихме, искаше това. Мене ме пратиха въ Скопската школа при покойния полковникъ Дранговъ, тамъ свършихъ школата, но менъ ме проиведоха офицеръ за бойно отличие. То съ злато се не купува, вие го знаете.

Азъ бѣхъ въ 6. полкъ I-ва дивизия на 16 май, знаете кота 1248 всички я знаете — тамъ ме раниха тежко, както виждате. И за тия и други боеве ме произведоха и наградиха съ тия ордени, които гледате. А тѣ съ злато се не купуватъ, защото не се съмнявамъ, че и по вашитѣ гърди ги има достатъчно.

Но тукъ, види се, попаднахъ на болно мѣсто; мнозина взеха да псуватъ орденитѣ. — Азъ продължихъ веднага: — Да, братя, ордени ми дадоха, чинъ, но и тѣзи две патерици — и куршумъ още въ мозъка. А тѣ, братя, съ злато се не купуватъ. Азъ самъ зная, че не ще живея още много, но искамъ да принеса полза съ живота си, колкото е останалъ на всички ви.

Тъкмо въ тоя моментъ азъ трѣбваше да погледна на ново смъртьта въ очитѣ-

— Абе копиле, прекжсна ме грубъ гласъ изъ отзадъ, ти мъртавъ ще паднешъ ей сега! — Какво ни залъгвашъ?

Полуобърнахъ се. Задъ мене стоеше снаженъ войникъ съ кръвясали очи, жестоко лице, съ пушка въ ржка. — Щомъ не разбирашъ живъ да си идешъ, ще си идешъ мъртавъ! — и той като отстжпи крачка назадъ, взе правилно пушката за бой съ ножъ — и се хвърли отъ горе ми като да бѣхъ нѣкоя сламена кукла на учебния плацъ. Види се, той бѣ току що дошелъ и не бѣ чулъ достатъчно защото всички останали войници много внимателно и мирно слушаха. Той направи силенъ нападъ и въпрѣки отдръпването ми назадъ, ножа му засѣгна куртката ми и я разпра. Въ тоя моментъ единъ едъръ, снаженъ като него войникъ, го сграби изодзадъ презъ ржцетѣ и му попрѣчи да повтори удара си, който вѣроятно щѣше да реши и сѫдбата ми.

— Стой, — викна той решително — какво правишъ? Нека го изслушаме, той нищо лошо не говори.

Азъ се смутихъ доста, защото цѣлата тая сцена стана много бързо и ме изненада. Погледнахъ тоя, който ме запази — това бѣше подофицеръ, артилеристъ.

Другиятъ бѣше съ голѣмъ овчи калпакъ, кървясали очи и приличаше на разяренъ звѣръ. Наоколо ни се натрупаха и други и много погледи засвѣткаха съ ярость като че ли бѣхъ въ клѣтка на раздразнени звѣрове. Подофицерътъ държеше още войника, който се бореше да се изтръгне отъ ржцетѣ му, а нѣколко души, които се боеха че щомъ се отърве ще се спустне да ме убие, ми викаха бързо: — Върви си, върви си, махни се отъ тукъ!

Подофицерътъ уморенъ го отпустна. И двамата дишаха тежко. Войникътъ настървенъ, веднага викна:

— Аба тукъ Дунавска ли води сме пили, ба? Азъ у Раховото никому не съмъ прощавалъ и той ще разбере кой е . . . (той си назова името).

Още отъ по-рано, по специфичния диалектъ на Русенскитѣ села и отъ присжствието на другаритѣ си, азъ разбрахъ, че по-вече отъ войницитѣ съ отъ V-та Дунавска дивизия, а неговото назование ме увѣри окончателно.

— Хей братъ, викнахъ му решитнлно азъ, въ ваше село съмъ ходилъ често, имамъ другари, билъ съмъ съ тѣхъ на война, доброволци бѣхме и въ школата, но тѣ не сѫ като тебе!

Това като че ли веднага промѣни настроението му:

— Аба ти отдя си? Куго познавашъ, аджеба?

— Азъ съмъ отъ Руся, познавамъ на попа сина, Райчо. Въ едно училище сме ходили и въ една болница сме сега Той сега е безъ единъ кракъ . . . Загази горкия! . .

— Аба тъй кажи бӓ̤ землякъ! Ти на кого си пъкъ? Казахъ му.

— А . . . онзи съ очилата, ба! Аба ти землякъ си билъ, ба! И неговото лице се промѣни бързо. Той се приближи така довѣрчиво и безъ никаква злоба, като че ли за нѣколко мига стана другъ човѣкъ съвсемъ. Изглеждаше, че знае и баща ми. Неговата промѣна отъ врагъ почти въ приятель, не се хареса на нѣкои наоколо. Тѣ ръмжеха и взеха да му се каратъ, че не изпълнилъ обещанието си.

Но въ всѣки случай атмосферата бѣ отъ ново омекотена и азъ, въпрѣки всичко станало, се решихъ да продължа.

— Братя, не е леко сега. Цѣли години ние градихме една кѫща — България. На края ние се скарахме и взехме да биемъ братъ брата. Тежко е да се гледа какъ вие, които толкова време страдате и сега да страдате. Не е хубаво да се избиваме сами и да чистимъ пѫтя на най-заклети врагове. Ако ви е мила още България, за която всички страдахме, трѣбва да си дадемъ смѣтка — кѫде ще ни заведе пѫтя по който сме тръгнали. Не трѣбва слепишкомъ да вървимъ . . ,

Тукъ отъ ново ме прекъснаха.

— Абе хей, глупави, тозъ е дошелъ да ни заприказва, че отъ долу идатъ тѣхни войници да ни изловятъ живи. — Е хе, гледайте, кѫде прибѣгватъ тѣхни войници, а той дошелъ да ни забърква. Дръжте го неговата м . . .!

Опитаха се да се нахвърлятъ отъ ново отъ горе ми. Но тоя пѫтъ вече имахъ защитници между самитѣ войници. Подофицерътъ ме загради съ свои хора и другитѣ неуспѣха да ми направятъ нищо, но врѣвата стана обща и много силна. Опитахъ се пакъ да говоря, но това не бѣше възможно. Всичко бѣше се разшавало, рѫкомахаха, приказваха, безъ да се слушатъ. Едни псуваха Царя, други Радославовъ, трети мене, офицеритѣ, а нѣкой се втурнаха съ пушки въ верига да отбиватъ „неприятеля“, който идеше . . . Заобиколиха ме отново враждебно разположени хора, които ме ругаеха найхамалски и не веднажъ посѣгаха да ме ударятъ — но не успѣваха благодарение малката групичка защитници. Скоро и тѣ разбраха това, въ което азъ бѣхъ предварително увѣренъ — че нѣмаше никакъвъ „неприятель“, а това бѣше

една предизвикана умишлено аларма, за да се отвлѣче вниманието на слушащитѣ по тоя начинъ. Подофицерътъ успѣ да ми пошепне: — „Г-нъ подпоручикъ, този тамъ, който викаше, е поручикъ, само че е съ войнишка куртка. Има и още офицери между насъ — не сж малко. Има и капитани.

Азъ разбрахъ работата и веднага си казахъ: Щомъ е така азъ ще се боря съ него — неговиятъ духъ е по-слабъ отъ моя, инакъ не щеше да си хвърли куртката и погонитѣ! Постояхме малко така, до като се възвърнатъ войницитѣ, пръснати въ вериги, увѣрили се, че нѣма нищо тамъ. Въ туй време азъ водехъ разговоръ съ околнитѣ войници на най-обикновена тема. Нѣкои отъ тѣхъ ме запитваха дали съмъ билъ и въ тѣхното село Мартинъ (Русенско). Когато имъ назовахъ нѣколко тѣхни видни съселяни, тѣ се видимо зарадваха, като да бѣха имъ подарилъ кой знае що. А когато имъ разправихъ какъ геройски загина тѣхния съселянинъ Попъ Тодоровъ Крумъ на Карталъ-тепе — тѣ просто ме поглъщаха съ очи. Следъ като се събраха и поумириха, азъ отъ ново имъ заговорихъ:

— Братя, вие сте въ правото си да се съмнявате въ менъ. Азъ вмѣсто да се погрижа и ви направя най-напредъ охраната, взехъ да ви говоря биографията си. Но боятъ, който ми нанесоха нѣкои ваши другари ме доста изтощи. Да си кажа правото, азъ трѣбваше да гледамъ презъ всичкото време, какъ да си спася живота и да ви отговарямъ на обвиненията — и забравихъ това, съ което трѣбваше да почна — съ вашата охрана! Вие сте въ правото си да се съмнявате и мислите, че съмъ дошелъ да ви лъжа и мамя за злато, щомъ не взѣхъ мѣрки за вашата сигурность. Вие сте прави да се съмнявате дали и азъ самиятъ не съмъ се произвелъ — щомъ има мои другари и началници да не смѣятъ да си носятъ погонитѣ — и ги кжсатъ и ви подстрекаватъ. Но нека това си остане за тѣхна смѣтка, като дѣло на недобри българи. А сега ще ми позволите да ви кажа, че и азъ самиятъ не познавамъ точно разположението на войскитѣ въ София — пъкъ вий сте съ слаба охрана, тъй че действително всѣка минута могатъ да ви изненадатъ. Ето защо, мисля, ще ви е нуждна една по здрава охрана. Ако искате, азъ мога да ви помогна да я направите.

Нѣкои отъ тѣхъ се съгласиха, други не. Но азъ си дадохъ видъ, че не виждамъ никаква опозиция, нагласихъ патраули и постове, казахъ имъ по нѣколко думи, като имъ посочихъ мѣста въ близката околность.

На всички останали имъ викнахъ решително:

— Слушай мойта команда — напълни пушкитѣ! — Тѣ инстинктивно се подчиниха. — Ако стане нужда. азъ ще ви

командвамъ. А сега: — предпазителъ! При нозе. Слушайте сега: патраулитѣ да заематъ мѣстата си!

Командата действаше механически — всички инстинктивно ѝ се подчиниха, а това не бѣше малко. Но когато успокоявахъ тѣхъ, азъ самиятъ не бѣхъ спокоенъ. Увѣренъ бѣхъ, че ротмистерътъ Ценовъ и Пармаковъ нѣмаше да ни безпокоятъ, но кой знае какво можеше да направи и отъ къмъ София нѣкоя разпалена глава. . .

Не всички, разбира се искаха да слушатъ. Нѣкои явно и високо роптаеха, но азъ не обръщахъ по видимому никакво внимание на тѣхъ и ги атакувахъ единъ по единъ съ благи искрени думи.

— Братя, сега азъ съмъ ви началникъ. Охраната е здрава и сега спокойно можете да слушате. Никой не възрази на това присвоено мое звание и азъ продължихъ.

— Сега братя, да потърсимъ пѫть, пѫть, който да ни заведе по домоветѣ.

— Ние домове не искаме, а Радославовъ и Фердинандъ, се обадиха нѣкои.

— Мълчете бе — викаха другаритѣ имъ.

— Братя, ако вие сте били на фронта, то и азъ съмъ билъ. Ако вие сте се били храбро, то и азъ мисля не съмъ се билъ лошо. Ако вие сте страдали, — страдалъ съмъ и азъ. Вие мислите, че Фердинандъ и Радославовъ ще заловите? Не братя, тѣ иматъ всички средства — и ще избѣгатъ. Срещу насъ не е вече окопъ на неприятеля. Ето предъ васъ е София, вашитѣ деца юнкеритѣ. Нима трѣбва вие юнаци, били се съ толкова войски на цѣла Европа, да се сбиете и съ тѣхъ и *паднемъ* като последни хора? Не, това никой не би искалъ отъ насъ. Зная, че трѣбва да се търси смѣтка, но не съ пушки и не смѣтка отъ невинни хора, а съ другата пушка — бюлетината.

Братя, въ София има виновни и невинни хора.

— Ето ако бѣхте ме убили, нали щѣхте да убиете единъ невиненъ вашъ боенъ другаръ? Вървамъ и вие сами щѣхте да скърбите.

Погледнете напредъ — София, България — тѣ съ ни мили — нали тамъ сѫ нашитѣ майки, жени, деца, братя . . . тѣ ни чакатъ. Нѣка ни посрещнатъ като герои, а не като родоотстѫпници!

Обърнете се назадъ и вижте — що върви по нашитѣ стѫпки? Робството братя! Трѣбва ли ние сами да отворимъ врата на гърци и сърби, както презъ 1913 година, за да дойдатъ въ роднитѣ огнища и правятъ туй, което и ние имъ правехме? Вие сами си спомнете какъ минавахме презъ тѣхнитѣ села и градове . . . Братя, грозно е робството, което върви по нашитѣ стѫпки — обърнете се та го вижте!

Сега ще ми простите, ама азъ ще си позволя да ви кажа и друга една приказка. Всички сте били на фронта. Всички знаете, че когато ще се биемъ или отиваме на атака, нашитѣ началници бѣха съ насъ и ни водеха. Кѫде бѣха до сега вашитѣ? Защо тѣ не сѫ сега срѣдъ васъ, та трѣбваше азъ да дойда да ви поема командата? Тѣ виждатъ нѣщо страшно и затова бѣгатъ отъ отговорность — инакъ тѣ, като добри началници, нѣматъ мѣсто въ Радомиръ — тукъ при васъ трѣбваше да бѫдатъ!

Страшна е братската кръвь! Тя дими вече срѣщу и срѣдъ насъ, братя.

А мене е скѫпа всѣка капка отъ нея — инакъ не бихъ зарѣзалъ болницата и спокойствието—виждате азъ не съмъ здравъ, но ми скѫпа вашата кървь, защото сте ми бойни другари. Но скѫпа ми е кръвьта и на ония тамъ срѣщу насъ. Нека ние пазимъ тѣхната кръвь — и тѣ ще пазятъ нашата.

Сега, братя, нека бѫдемъ добри българи!

Всички слушаха внимателно вече и бѣха се доста умирили. Говорихъ имъ и върху положението — на държавата и тѣхното.

— Ами сега какво да правимъ, господинъ Подпоручикъ?

За първъ пѫть ме титулуваха и това ме много зарадва. То сочеше вече за голѣмия преломъ, който бѣше настѫпилъ въ душитѣ на тия мой братя, които тръгваха вече изъ другъ пѫть. — Какво да правимъ сега, господинъ подпоручикъ? — ме питаха вече нѣколко гласа изведнъжъ.

— Братя и азъ не зная какви нови нареждания има и затова мисля ще е най-добре ако идемъ при министера и изложимъ исканията ви. Изберете ваши хора да дойдатъ съ мене.

Настана едно раздвижване, Почти единодушно посочиха подофицера, който бѣше спасилъ живота ми. Но тъкмо тогава всичката работа градена съ толкова усилия, щеше да рухне: една нова тълпа, навѣрно подстрекавана отъ нѣкого, се приближи и започна силно да вика:

— Нѣма да искаме милость! Нещеме! Довечера или утре сме въ София!

— Въ София ще влѣземъ още довечера — имъ казахъ азъ.

— Ще влѣземъ съ Райко и Стамболийски! — викаха тѣ. Разбрахъ, че това сѫ подбутнати партизани и рѣшихъ да имъ се неоставя да развалятъ граденото съ толкова мѫка. И започнахъ наново да говоря. И тоя пѫть успѣхъ. Войницитѣ, които бѣха ме слушали отъ по-рано, бѣха вече съ менъ — азъ чувствахъ това, пъкъ виждахъ и тѣхнитѣ втренчени очи. Въ тѣхнитѣ погледи вече нѣмаше оная злоба

съ която ме гледаха отначало, нито подозрителность — напротивъ, въ много отъ тѣхъ азъ вече четехъ ясно довѣрие и преданность.

Решението да идемъ въ София

То бѣше удобрено почти отъ всички. Опредѣлени бѣха да дойдатъ съ менъ въ София подофицера артилеристь Стефанъ Ботевъ и мой единъ познатъ отъ по рано — Херманъ Менделъ, войникъ отъ 5 дивизия 5 п. полкъ.

Нѣкой отъ по-деятелнитѣ се разшаваха изъ селото и твърде бързо докараха единъ впрегнатъ файтонъ. До като едни ми помагаха да се кача, други ми поржчаха строго:

— Вървете, но да не ни предадете хората, че като влѣземъ въ София до девета рода ще ви гонимъ!

— До два часа следъ обедъ ако не дойдете — ще знаемъ, че сте се отказали отъ насъ и ще си почнемъ работата сами!

— Слушайте, братя, казахъ имъ азъ отъ файтона вече — отъ вашитѣ хора косъмъ нѣма да падне. Вие сами видѣхте — единия отъ тѣхъ ми спаси живота, а другия ми е съгражданинъ! А сега ми кажете какво точно искате да кажа?

— Ние искаме да идемъ по домоветѣ си!

— Ама съ пушкитѣ! — добавиха изведнъжъ нѣколко.

— Нещеме вече република — нещеме! — Да си идеме въ кжщи при децата си!

— Добре. Бждете сигурни, че азъ това ще искамъ — и колкото зависи отъ менъ, ще употрѣбя всички сили да се постигне съгласие между насъ, децата на една и сжща майка.

Каква голѣма разлика имаше сега въ погледитѣ на тия, които протѣгнаха якитѣ войнишки ржце да ми кажатъ на „добъръ часъ“ и пожелаятъ скоро връщане! Като че ли бѣха съвършенно други хора. Изведнъжъ тѣхнитѣ сърца се сѣкашъ отвориха и се показаха все ония добри и прекрасни български войници, които развеждахме на смърть по всичкитѣ кжтове на Балкански полуостровъ.

— На̀ ви захаръ, господинъ Подпоручикъ, да си занесете въ болницата . . . да имате . . . — и двадесетъ ржце се протѣгнаха едновременно съ голѣми петкилограмови кутий захарь. Други ми подаваха гйонъ, скътанъ, навѣрно следъ разграбването на военнитѣ складове да бжде отнесенъ за децата на село. Трети — други нѣкакви продукти — едно надпреварване, което ме силно трогна.

— Не братя — възпрѣхъ ги азъ — не за захарь съмъ дошелъ тукъ, нито пъкъ на гуляй отивамъ сега! Като свършимъ работата тогава ще видимъ всичко останало — а сега сбогомъ!

— До виждане! До скоро виждане! — викаха най-разнородни гласове едновременно.

— Ако до два часа не дойдете да знаете, че се отмѣтаме и всичко пропада! — ми каза натъртено офицерътъ съ войнишката куртка.

— Да; отмѣтаме се ако недойдете — викнаха следъ него двадесетина гласа.

Файтонжията плесна конетѣ и ний тръгнахме. Азъ се обърнахъ на нѣколко пѫти и имъ махахъ съ шапка на което мнозина отговаряха, което азъ смѣтнахъ за сигуренъ и добъръ бѣлѣгъ, че тѣзи хора нѣма да се подадатъ поне до два часа слѣдъ обѣдъ на нѣкое пакостно подбуждане.

Ротмистръ Ценовъ ме посрѣщна изненаданъ и се зарадва извънредно много.

— Право да ви кажа, азъ ви отписахъ вече — стискаше ми сърдечно рѫката той. Особенно като припукаха пушкитѣ и войникътъ послѣ доложи, че Ви смъкнали на земята. . . .

И ротмистъръ се радваше тъй искренно, като да бѣ се спасилъ самиятъ той. Благодарихъ му и накѫсо му разправихъ какъ ме изостави войникътъ му. Това го натѫжи извънредно много.—Нѣмаме вече войници, Лулчевъ — нѣмаме...

—Нѣма и да ни трѣбватъ за сега—казахъ му азъ. Ще Ви моля, господинъ ротмистеръ оставете тия хора на менъ, азъ ще ги окротя. Тѣ сѫ братя и ще си разберемъ отъ езика. Само, моля, не имъ се мѣркайте, защото тѣ ще стрѣлятъ веднага. А тѣ сѫ добри стрелци — знаете това. Азъ сега ще ида да помоля Подполковникъ Филиповъ и ротмистеръ Пармаковъ за сѫщото — и вѣрвамъ, че ще успѣемъ да се не пролива братска кръвь!

—Добрѣ. Дано стане както ти казвашъ—и той отново ми стисна рѫката, дано! Сега се сързахме съ добри спомѣни — дано само по скоро се свърши всичко това . . . и той ми махна на раздѣла съ шапка. Очитѣ му сега глѣдаха по весело и по челото му не играеха вече ония тъмни сѣнки, които видѣхъ по рано.

Ротмистеръ Пармаковъ и подполковникъ Филиповъ се радваха искренно на успѣха, който имахъ. Особенно първиятъ който съ свѣтнали очи ми говореше: А бе братче — и тѣ сѫ харни българи, само заблудени . . . добри войници, а утрѣ и добри орачи. . . Нѣма нищо, че си ялъ бой. . .

Тѣ и двамата обѣщаха да не пращатъ войници да ги дразнатъ и предизвикватъ нѣкаква престрелка. Казахъ имъ, че сега ще отида при министеръ Такевъ — и тѣ ми пожелаха отъ сърце успѣхъ. На връщане по шосето срешнахъ цѣлата музик. команда на 5-й Дунав. полкъ, заедно съ инстру-

ментитѣ — все стари познати. Тѣ се повтренчиха — и когато ме познаха — започнаха изведнъжъ всички да ми разправятъ одисеята си, какъ искали да ги държатъ въ Радомиръ, та съ музика да влѣзли въ София. . .

—Брей лоши хора—викаше Ламбето, фелдфебельтъ на командата — едва се измъкнахме. А сега какво да правимъ? — и всичкитѣ очи се впериха. Азъ имъ дадохъ набърже надраскана визитна картичка, въ която пишехъ, че сѫ добри българи, познати лично и имъ казахъ да се яватъ направо въ столичното Коменданство, а послѣ кѫде да търсятъ и менъ.

София стигнахме безъ всѣкакви припятствия, но отъ тамъ се почнаха мѫчнотийтѣ. Министеръ Такевъ го нѣмаше нито въ Министерския съвѣтъ, нито въ кѫщи. Казаха ми, че отишелъ нѣкѫде по позицийтѣ около София. А времето вървеше тъй бързо, както никога до сега. Нѣмаше нито минута за бавене. Сѫдбата на 4000 души зависеше отъ нѣколко минути само. Отдохъ при Коменданта Полковникъ Парасковъ. Той ме прие много внимателно, но ми каза откровенно, че това той не може да реши и ме посъвѣтва да се отнеса до началника на гарнизона.

Казахъ му, че може да закъснѣя и това ще има лоши послѣдствия. Той вмѣсто да ми отговори нѣщо, ме запита подозрително: — Какви сѫ тия войници съ Васъ?

Азъ не му отговорихъ, а прибързахъ да си взема сбогомъ. По една щастлива случайность познатия ми шофоръ Цанко Чернаевъ бѣше долу. Той съ радость ми предложи услугитѣ си. Скоро неговата силна машина ни носеше изъ Софийскитѣ улици и подиръ малко бѣхъ предъ дома на генералъ Ценовъ, началника гарнизона. Побѣлелиятъ генералъ, макаръ да се тъкмо хранеше, ме прие много внимателно и още по внимателно изслуша. Той знаеше цѣната на врѣмето и затова тутакси потърси военния Министеръ, но не можа да го намѣри. Попита ме какво мисля да правя сега — Безъ пушки, азъ мисля, че тѣ могатъ да си заминатъ, но съ пушки невѣрвамъ да се съгласи, който и да е да ги пустне!

— Тогава азъ ще отида да взема още другари съ мене си, за да имъ говоримъ да се съгласятъ да си отидатъ безъ пушки — му казахъ азъ.

Генералътъ ме похвали съ топли думи за моята решителность и инициатива и отъ сърце ми пожела успѣхъ. Той още помнеше моята срѣща съ него при църковата и сега само тъжно заклати глава, като схвана отъ погледа ми, че и двамата мислимъ едновременно за едно и сѫщо. . .

Отправихъ се отново въ министерския съвѣтъ. Отъ него тъкмо излизаха Драгиевъ, Джидровъ, Янко Сакъзовъ. Качихъ се горе. Такевъ го нѣмаше още. Веднага отидохъ въ

кжщи му. Току що бѣше се завърналъ. Прие ме много радодушно.

—Какво има, Лулчевъ?, Лошо е положението, но има и по лошо, нали? Но какво има да ми кажешъ? — зная не си дошешъ напраздно.

Накратко, по войнишки, му доложихъ всичко, което бѣхъ направилъ отъ тая сутрина. Неговото лице се мѣняваше постепенно. Очитѣ му блѣщѣха все по-вече и по-вече. Той ми стисна ржката.

—Така — ти си вѣренъ на себе си!—Всѣкога тамъ, кждѣто има най-много нужда отъ помощъ — ми каза той.

— Както и Вие сами! — отвърнахъ му тутакси азъ — и небѣше лъжа: — никой други непрояви по-голѣма дѣйность отъ него въ тия тревожни дни.

— Съ пушки — по никакъвъ начинъ! — но безъ пушки може — каза той.

— Ще има ли слѣдъ това нѣкакво преследване, затваряние или друго?.

— Не, не . . . въ никой случай! — добави твърдо той — Преследвания нѣма да има срѣщу никого! Ами какви сж тия войници навънъ при автомобила? — видѣ ги той, като стана отъ стола да си взима сбогомъ.

Казахъ му.

— Нищо, нищо, каза той, нѣка влѣзатъ и тѣ — и той самъ отвори прозореца и ги повика вжтре.

Тѣ влѣзоха доста стеснени. Но похвалнитѣ думи, който той намѣри да имъ каже за доброто имъ държение, ги смутиха още по-вече. — Цѣнете скжпата народна кръвь! Слушайте Подпоручика и направете всичко да убедите другаритѣ си да си заминатъ по кжщитѣ безъ пушки. Защо имъ сж вече пушки? — завърши той

Неговитѣ думи бѣха прости и внушителни. Тѣ ги слушаха бихъ рекълъ съ четири уши — така внимателно бѣха вперили погледи. Помолихъ го да даде нареждания до войскитѣ отъ Горно-Банския секторъ въ никой случай да не ни безпокоятъ до като успѣемъ въ работата си. Той обѣща това да стори.

— Лулчевъ, дано Богъ ви помогне да успѣете! На добъръ часъ! — и той стисна сърдечно ржцетѣ на всички ни. — Азъ ще бжда винаги на разположението ви да помогна съ каквото мога.

Ний му благодарихме и си излѣзохме.

[library stamp]

ГЛАВА ЕДИНАДЕСЕТА

Още три чифта патерици на помощь. Смъртното нараняване на ротмистеръ Ценовъ. Сражението започва наново. Първия раненъ. Бурята. Албанцитѣ на сцената. Между два огъня. Съ машината за преговори. Капитанъ Новаковъ подпомага . . . ще стреляме! Заложницитѣ доброволци. Патерицитѣ побеждаватъ 4,000 души! Сърдечната раздѣла. Нестаналото арестуване. Приказки на едро. Скръбния ветеранъ. Такевъ въ единъ труденъ моментъ.

Въ болницата за помощници.

Азъ не си правехъ илюзий. Тоя твърдъ отпоръ на условието да си отидатъ по селата съсъ орѫжие, при недовѣрието, което царуваше въ редоветѣ на войницитѣ, не можеше и да се мисли, че ще бѫде прието и изслушано спокойно. Наистина тѣ имаха свои представители, които всичко чуха, но можеха ли и на тѣхъ да вѣрватъ? Нали това бѣха случайни групи отъ всевъзможни войскови части, които не се познаваха дори добре помежду си? А тамъ кѫдѣто бѣше заложенъ живота и цѣлото имъ бѫдаще смѣтахъ, че имъ е позволено да бѫдатъ не само предпазливи, но и подозрителни. Нима всѣки на мѣстото имъ и въ тѣхното положение не би билъ сѫщиятъ? Но въпреки всички тия мѫчнотий трѣбваше да се успѣе, трѣбваше да се постигне споразумение, за да не се пролива братска кръвь! Това, което не е по силитѣ на единъ — може да бѫде постигнато отъ нѣколко преданни хора. Но кѫде да ги намѣря сега, когато четеното време тъй-бързо тече? Машинално казахъ да ме откаратъ въ болницата. А въ туй време мислитѣ ми бързи, меняващи се и безпомощни да ми дадатъ нѣкакво решение, ме измѫчваха прекомѣрно. Но съ пристигането си въ болницата азъ бѣхъ успѣлъ вече да го намѣря: та малко ли сѫ моитѣ ранени другари, които биха се притекли въ тия трудни минути на Родината?

Автомобила спрѣ предъ 16-а М. Военна Болница „Хотелъ Парижъ". Още съ влизанието си се разпоредихъ спѫтницитѣ ми да бѫдатъ нахранени, като набързо ги посвѣтихъ въ плана си. Казахъ на подофицера да ме чака, а на другиятъ написахъ една бележка, съ която молехъ да му дадатъ свободенъ пропускъ презъ всички линий да отиде „по заповѣдь" въ Горна-Баня, за да може своевременно да узнаятъ хората тамъ какво е казалъ Министеръ Такевъ, въ случай, че нѣщо насъ ни задържи по-дълго. Той охотно се съгласи и обѣща веднага следъ нахранването си да замине. Азъ се качихъ въ столовата на първия етажъ. Нѣколко ра-

нени офицери още не бѣха свършили обѣда си. Безъ особенни предговори набързо имъ изложихъ станалото въ Горна Баня — ни най-малко не съмнѣващъ се, че ще бѫда разбранъ и подкрепенъ. Но тукъ претърпехъ неочаквано разочарование. Отначало тѣ всички ме слушаха доста внимателно, когато азъ съ бѣгли думи имъ очертахъ сѫщината на положението, но когато апелирахъ къмъ тѣхъ и конкретно имъ посочихъ задачата, която ни предстоеше, тѣ се поизглеждаха и подсмиваха, а накрая взеха да се подигравать явно.

— Ти си лудъ, бе Лулчевъ!

— Никой не ни е заповѣдалъ да отиваме тамъ!

— Ако ти си лудъ, ний не сме!

Тия неочаквани възражения и подигравки ме оскърбиха. Неволно си спомнихъ думитѣ пълни съ преданность къмъ Родината на Министеръ Такевъ, който тъй безрезервно даде помощьта си — и тия на моитѣ другари . . . Изглеждаше че тѣ по-трудно отъ войницитѣ въ Горна Баня могатъ да разбератъ, какво имъ диктува дългътъ . . .

— Господа, какви заповѣди чакате — и отъ кого, когато заповѣдва най-вишето — Отечеството? Нима не виждате положението?

— Я ни остави на мира! Нѣмаме време да умираме! Достатъчно се мѫчихме до сега!

И тѣ дори не искаха да ме слушатъ по-нататъкъ. Видехъ, че думитѣ ми ще бѫдатъ безполезни, а времето бързо течеше. Искачихъ се въ столовата на втория етажъ. Повечето отъ офицеритѣ бѣха на маситѣ — обѣдваха. Съ нѣколко думи имъ описахъ положението на нашитѣ братя въ Горна Баня, които чакаха нашата помощь и апелирахъ къмъ тѣхъ да ме подпомогнатъ. Тѣ ме изгледаха, когато свършихъ, като да бѣхъ нѣкой падналъ отъ луната. Нѣкои по-откровени, направо ме запитаха:

— А бе ти, Лулчевъ, умъ имашъ ли? Защо не оставишъ другитѣ, здравитѣ да се разправятъ съ тия работи, ами се тикашъ дето не ти е мѣстото? Що се не погледнешъ, че си заприличалъ на сѣнка вече... Ще те притрепатъ като псе нѣкѫде! Остави се отъ тѣзи работи!

— Не е въпроса тукъ за единъ-два, че щели да умратъ или не. Разберете, господа — тамъ има хиляди наши братя и всѣка минута може да се нахвърлятъ едни върху други и да се пролѣе залудо скѫпа братска кръвь! Това помислете — и елате да помогнемъ. Небойте се — не сѫ ли тѣ нашитѣ войници? Не сме ли ги командвали ний на фронта?.. Елате съ менъ! . .

— Нѣма го майстора! — провикна се нѣкой може би по-вече на подигравка — кой ще гледа Модерния, или слуша музика въ Булевардъ?

— Едва се отървахме отъ единъ адъ, сега на други ли ни карашъ да налетимъ? Живота на пжтя не сме намѣрили. Като ти е зоръ — върви, — ний ще си обѣдваме!

— А бе и той сигурно не е обѣдвалъ!

— Що му е да яде? Той съ такива прости работи не се занимава — провикваха се нѣкои всредъ смѣхове.

— Като си мераклия върви на явна смъртъ. Намъ ни е милъ още живота.

Азъ ги гледахъ почти сломенъ. Това противодѣйствие никога не бѣхъ очаквалъ. Особенно болезнено се отразиха въ душата ми подигравкитѣ. Но въ тоя труденъ за менъ моментъ отъ една маса въ жгълътъ на салона, се вдигна моятъ бившъ съвипустникъ отъ школата, близъкъ другарь — бѣхме прекарали службата въ единъ и сжщй взводъ, подпоручикъ Грозевъ Мико Петковъ, тежко раненъ при което стана нужда да му отрежатъ единия кракъ. Той бавно се изправи на дървения си кракъ и троснато каза:

— „Господа, не е въпроса тукъ дали Лулчевъ е ялъ или не, нито за нашитѣ и безъ туй надупчени кожи — въпроса е за България, за която всички сме давали клетва, че ще я пазимъ! Действително насъ законитѣ не ни хващатъ, но други, по-голѣмъ законъ повѣлява сега на всѣки, който има човѣшко сърдце и е офицеръ на своя народъ! На тоя зовъ, който ни отправя Лулчевъ, ний неможе да останемъ съ скръстени ржце! Дѣйствително, че риска е голѣмъ, но Лулчевъ самъ вече лично го е опиталъ и доста е успелъ — остава ний да довършимъ дѣлото! Че щели да ни убиятъ, та що отъ това? Нѣка си изпълнимъ дългътъ като хора и България и помогнемъ на ония които сж около Горна Баня и протѣгатъ ржце за милость и братско разбиране. Азъ, Лулчевъ, ще дойда съ тебъ да изпълнимъ дългътъ си до край! — и той ми протегна ржка. Другитѣ, които до сега мълчеха, като че ли присжствуваха на нѣкакво представление, започнаха да се смѣятъ гласно и да викатъ:

— Глупави сте вий, братя, глупави . . . утрѣ ще ядемъ жито за васъ . . .

— Нѣма нищо ний можемъ да имъ поржчаме отъ сега некролозитѣ да сж готови за утрѣ! . .

Азъ ги не слушахъ вече, а съ радость стискахъ подадената ми въ такъвъ труденъ моментъ ржка на истински приятелъ. Но Мико разбра дълбокитѣ рани на душата, които тѣ ми нанесоха съ своитѣ подигравки и ми каза: — Нѣма що, Лулчевъ, хора сж. . . Не имъ задиряй. . . Не се сърди! Тѣ инакъ разбиратъ живота. Кожитѣ си скжпятъ. . .

Азъ му казахъ, че ще отида и на третия етажъ да опитамъ да намѣря още нѣкой братъ, който може да разбере положението и ни се притече на помощь, а той отиде

31964

да се поприготви, защото и за него пжтуването бѣше цѣла мжка. На третия етажъ се повтри почти сжщото, както и въ по долнитѣ: вмѣсто серйозно отнасяне и вникване въ важностьта на момента — подигравки най разнообразни. Но и тукъ се намѣри единъ братъ поручикъ Килифаровъ Ставри отъ Русе.

— Не е тукъ въпроса за моята или кожата на Лулчевъ заяви той рѣшително — а за България! Вий ходете по театри и бирарий, скитайте кждѣто щете, но едно помнете: — не забравяйте, че не всѣкога Родината ни се намира въ опасности като сегашната. Днесъ има тя нужда отъ нашата помощь!

— Ха, та затуй, щото е опасно нѣмаме работа тамъ — провикна се единъ.

— Хайде оставете ги, Килифаровъ — помолихъ го азъ, изглежда нѣма да се разберемъ — на два разни езика говоримъ!

Той остави недовършенъ обѣда си и тръгна съ менъ. Минахме край моята стая, но несмѣяхъ да се отбия въ нея макаръ, че се чувствахъ крайно изтощенъ отъ напрежението, а тѣлото ме болеше доста и отъ сутришния бой... Но мисъльта, че тамъ чакатъ и че броятъ всѣка минута оставенитѣ въ неизвѣстностьта войници, като че ли ми даваше сила да пренасямъ всичко. Килифаровъ бѣ сжщо така тежко раненъ офицеръ и ходеше съ патерица и бастунъ. Когато влѣзохме въ салона на първия етажъ, гдѣто щѣме да чакаме Мико, събранитѣ офицери коментираха живо станалото. Още отъ вратата тѣ ни посрѣщнаха съ смѣхове и подигравки.

— Ето, господа, още единъ балама се намѣрилъ!

Менъ ми стана много мжчно и не стърпехъ: — „Може да сме балами, но не сме мерзавци, ни страхливци! Никой отъ насъ не ви закача — не ни предизвиквайте и вий! Стойте си тукъ и си гледайте кефа! Що ви трѣбва да помагате на отечеството, що ви трѣбва? Тукъ ви хранятъ, гледатъ добрѣ, заплати си получавате... защо ще се излагате!

Това ги раздразни и нѣкои ми отговориха:

— Лулчевъ, не сме си намѣрили живота на пжтя! Не сме вече луди да се излагаме да ни убиятъ. България има толкова здрави офицери въ София — нѣка тѣ да идатъ! Военното министерство е пълно съ здрави офицери, които война що е — не сж и помирисали. Коменданството — сжщо. Нѣка отидатъ тѣ, та като стигне редъ за насъ пакъ, — ний пакъ нѣма да манкираме. Затова стойте си и вий на мѣстата — има по здрави и по ербапъ отъ васъ — тѣ нѣка вървятъ и се излагатъ сега.

Въ туй време ранения подпоручикъ Слави Бояжиевъ, обикновенно, тихъ мълчеливъ и твърде скроменъ човѣкъ, се обади най-неочаквано:

— А бе то тукъ здраве не иска, а желание — това не разбрахте ли? Не ставайте такива! Трѣбва да се помогне . . . затова и азъ ще дойда съ тебе, Лулчевъ — завърши той неочаквано импровизираната си речь.

Всички почти се изсмѣха, но той най спокойно стана и като затрака съ патерицитѣ си отиде да си вземе шапката. Ето дойде и Мико. Моето сърце трепереше отъ радость и нетърпение. Четири чифта патерици захлопаха по стълбитѣ съпроводени съ насмѣшки и подигравки. Подофицера, отдавна ни чакаше. Съ доста трудъ се покатерихме въ автомобила всредъ смѣховетѣ на натрупалитѣ се другари, които ни увѣряваха, че отиватъ да поржчатъ некролози и жито. . .

Доста дълго почти никой нищо не говореше. Изглежда всѣки бѣ се съсредоточилъ върху важната предстояща задача. Мислѣхъ и азъ. Не бѣ лѣка тя. Неизвѣстность пълна съ изненади, а може и смъртъ, ни предстоеше. Отговора, зная, нѣмаше да ги задоволи — сигуренъ бѣхъ. Пушкитѣ бѣха имъ послѣдната надежда за защита въ случай, че ги измамеха а ний искахме сами да се предадатъ вързани . . . Но нали ний сме тѣхни братя и нѣмаме и помислъ да ги мамимъ?

Бѣхме вече кждe Руския паметникъ, когато сподѣлихъ мислитѣ си съ другаритѣ. — Ще трѣбва да се раздѣлимъ на групи по отдѣлно защото, масата е голѣма и единъ човѣкъ неможе да я обхване съ гласътъ си. Ще имъ се каже, че е обещана амнистия, но ако ти отидатъ безъ пушки. Ако тръгнатъ съ тѣхъ — топове ще срѣщнатъ! Рискована е задачата ни, братя но нѣма какво — започнахме я и трѣбва да я свършимъ!

— Единъ день все ще се мре! Небило днесъ ще бжде утре! — каза Слави Бояджиевъ.

— Две смърти нѣма — безъ една не може! „Умри — другаря спаси“! — нали така ни учеше нашия Дранговъ, обади се Мико Петковъ.

— Всичко хубаво, но автомобилътъ да бърза, че ние закъснехме — сепна ни подофицера Ботевъ. — Ония тамъ чудо ще направятъ, щомъ мине два часа! Видѣхте ги поне, що за свѣтъ сж . . . Ще мислятъ, че сж ни задържали — и ще си започнатъ настжплението.

Подофицерътъ бѣ правъ. Помолихъ Чернаевъ да засили автомобила колкото може за да стигнемъ на време. Ботевъ, който седеше до шофьора, се въртеше насамъ-натамъ и изглеждаше, като да искаше да съзре нѣкого. Това ми направи впечатление. Не се стърпѣхъ и го запитахъ, какво така загледва?

— Гледамъ, че нѣма войски, господинъ подпоручикъ, и ако рекътъ да ни нападнатъ — ще направятъ София съ земята равна!

— Богъ си има грижата! А войски има, само, че ти неможа да ги видишъ, защото не минахме край тѣхъ.

Стигнахме Горнобанския пѫть и завихме. Едва що минахме първиятъ мость и насреща ни припукаха пушки.

Шофьорътъ и подофицерътъ се обърнаха въпросително къмъ мене, каточе ли мълчаливо ме питаха какво да правятъ.

— Карай напрѣдъ! — му извикахъ азъ и подпрѣнъ на раменетѣ на другаритѣ си, се изправихъ цѣлъ ръстъ въ автомобила, като се надѣвахъ, че стрелящитѣ ще могатъ да ни познаятъ или най-малко да видятъ, че не се пазимъ отъ тѣхъ и, следователно, не сме хора съ лоши намѣрения. Но небѣхме минали нито педесетина метра и новъ залпъ се разнесе; недалечъ предъ насъ се запуши и куршумитѣ изсвириха и избръмчаха рикошетирали.

— Стрелятъ, господинъ подпоручикъ, каза нѣкакъ безпомощенъ шофьорътъ.

— Нищо, карай напрѣдъ!

— Напрѣдъ, напрѣдъ! викнаха и другаритѣ ми.

Скоро срѣщу насъ се появиха двама конника, които отбиха въ лѣво. Слѣдъ тѣхъ идеше ротмистеръ Ценовъ. Той яздеше нѣкакъ на една страна, като да политаше. Като ме виде — това бѣше кѫде второто мостче отъ лѣво—той ми извика: „Убиха ме Лулчевъ“! Дай ми автомобила си да успѣя да се видя поне съ нашитѣ! Пазете се!

Сърцето ми се сви, като го видѣхъ да се заваля отъ коня. Двама войници скочиха набързо и го подеха. Но можехъ ли и азъ да избирамъ?

— Ще ви го пратя веднага, господинъ ротминистеръ, щомъ пристигнемъ горе! — ако стигнемъ, довършихъ мисъльта си негласно. Той ми извика още нѣщо, което неразбрахъ.

— Карай най-бърже — викнахъ на шофьора, понеже виждахъ, че съ всѣка минута бурята се засиля повече. — Сбогомъ, Господинъ ротмистеръ — махнахме му ние всички съ шапки. Той едва ли ни чу. Слѣдъ малко ние лѣтѣхме съ пълна бързина. Скоро и ние бѣхме поздравени съ единъ залпъ, за щастие безвреденъ. Спрѣхме колата и слѣзохме за да ни видятъ по-добрѣ и разбератъ, че не сме опасни.

— Цанко, обърни веднага, вземи ротмистъра и право въ болницата. Никждѣ се не спирай! Поздрави го отъ насъ.

Шефьорътъ моментално обърна колата и отлѣте надолу. Ние и четирмата съ патерици — още небѣхме ги намѣстили добрѣ подъ мисцитѣ си, когато втори залпъ ни поздрави. Шосето запуши край насъ и Мико се заклати, Изгледахме се тревожно.

— Удариха ме — каза Мико, крака ми счупиха май! пипаше се той. . . Слава Богу, че дървения удариха! Само чекакъ ще ходя сега?

Ние всички въздъхнахме — и дори нѣкой се усмихнаха горчиво на грижитѣ на Мико — щѣха ли да ни оставятъ да ходимъ или следния залпъ ще ни приспи за вѣчни времена край шосето. . .

Сражението започва на ново.

Ние и четирмата въ една редица, закрачихме като нѣкакви страни четирикраки, подвижни мишени право къмъ голѣмата тълпа, която викаше, крѣскаше и стрѣляше. .. Щомъ се приближихме, нахвърляха се върху ни и искаха да ни биятъ Подофицерътъ Ботевъ, едничкия здравъ човѣкъ между насъ, едва успѣ да ни отбрани що годѣ. Всички псуваха и питаха, защо сме се забавили толкова.

— Защо забавихте и насъ? — крѣщѣха нѣкои — ние до сега въ София щѣхме да бѫдемъ!

— Вий искате врѣме да печелите само! Искате да ни изпиете кръвьта!

— Какво ги гледате ба! — подканяха други издалечъ — Удрите! тѣхната м. . .

Ние започнахме да говоримъ. Отначало това не бѣ лесна работа — не искаха да ни слушатъ.Но постепенно се улегнаха. Любопитството имъ надви и тѣ се умириха за да чуятъ. Пръснати по отдѣлно, нашитѣ хора заобиколени съ голѣми групи, говореха това, което намираха, че трѣбваше да се каже на тия развълнувани братски души. Подофицерътъ Ботевъ, който бѣше ходилъ съ менъ по всичкитѣ разнообразни врати и умѣеше хубаво и подробно да разправя, особенно като взе да помѣнува и името на министъръ Такевъ, бѣше тъй много увлѣкълъ слушателитѣ си, че азъ се почувствувахъ временно излишенъ тамъ и рѣшихъ да използвамъ това, за да се ориентирамъ по правилно, както въ разположението имъ, така и въ настроението на разнитѣ групи. Тогава имахъ случай да видя, че ние имахме и помощници въ работата и врагове. Между първитѣ бѣ кметътъ*) на Горня-Баня, сега народенъ представитель, който по своя инициатива ходеше отъ група на група изъ село да ги увѣщава. Но туй което ние градехме съ такава мѫка, се разваляше отъ войницитѣ на близката болница облечени въ халати (както послѣ разбрахъ, много отъ тѣхъ не сѫ били никакви болни, а само навлѣкли болничнитѣ халати фронтажий), които викаха често и прекъсваха нашитѣ хора: — Не ги слушайте бе, тѣ искатъ да ви заведатъ тамъ за да ви избиятъ!

Тогава, обикновено, тълпата се развълнуваше отново и започнеше да вика. — Нещеме, нещеме! И тогава наново почваха молби, увѣщания, говорене . . .

А на тия подстрекателства небѣха чужди и офицеритѣ, които Ботевъ по-рано ми показа, облечени въ войнишки

*) Г-нъ Донко Цвѣтановъ.

куртки. На единъ, когото и лично познавахъ отъ ямболския полкъ бѣше, му извикахъ направо, че е срамота, това което прави. Той ме само изгледа, послѣ испсува най-мръсно и се скри между войницитѣ.

Но вече ставаше явно, че другаритѣ взимаха надмощие — гласоветѣ имъ звучеха вече доста надалечъ въ настѫпилата сравнителна тишина; групитѣ около тѣхъ бѣха вече значителни и азъ мислехъ да пристѫпимъ къмъ по-конкретна работа, когато нѣколко силни гласове започнаха да викатъ отъ разни страни:

— Измама! Измама другари! това бѣха постоветѣ отъ къмъ захарната фабрика, като тичаха съ пушки въ рѫце и викаха!

— Залъгватъ ви, братя! Ония настѫпватъ отъ града, а тия ви залъгватъ. . .

— Смърть, смърть! — викаха почти всички и бѣха готови да ни избиятъ.

— Ето ги, тѣхнитѣ идатъ!

Наистина, източно отъ къмъ София, се задаваше вече доста на близо една верига, която настѫпваше, спираше се отъ врѣме на врѣме и тръгваше наново. Като помнехъ обещанието на министъръ Такевъ, азъ бѣхъ увеpенъ че това неможеше да бѫде нищо друго, освенъ нѣкое недоразумение. . . Но положението вече ставаше страшно, почти безизходно или не — то имаше още изходъ!

Азъ грабнахъ патерици, викнахъ имъ да бѫдатъ спокойни и закрачихъ презъ угара направо.

— Кѫде отивашъ? — ме запитаха нѣколко души.

— Отивамъ да върна веригата!

Тѣ ме изгледаха очудено

— Тѣ ще стрѣлятъ — ще те прибиятъ!

— Нѣка стрѣлятъ — и азъ закрачихъ решително по нанадолнището.

— А ба той бѣга, ба! Дръжте го! Отива да ни прѣдаде — завикаха други, като забравяха. че другаритѣ ми бѣха между тѣхъ . . .

Азъ бѣхъ между двата огъня, съ дълбоко затънали въ ораната земя патерици, които едва вадехъ, съ тѣло смазано отъ бой, не сѣдалъ отъ сутриньта, не турилъ нито капка вода или храна, изгубилъ почти гласа си отъ много говорене . . . безпомощенъ . . . Не щеше ли да бѫде щастие ако нѣкой куршумъ ме приспеше . . .

Но тая съблазнителна мисъль мина и замина — работа ме чакаше и другаритѣ ми, които можеха да бѫдатъ убити всѣка минута — и азъ закрачихъ отново надолу, послѣ, се спрѣхъ, замахахъ съ патерицата си и започнахъ да викамъ да се върнатъ назадъ.

Гласътъ ми бѣше слабъ, гърдитѣ ми изтощени, но и тѣ не бѣха вече далече.

— Офицерътъ ви да излезе напрѣдъ! — викнахъ. Енергичниятъ тонъ дѣйствуваше. Нѣкакъвъ младъ човѣкъ съ очила излѣзе доста напредъ. Нервиранъ грозно отъ всичко, което така неочаквано ни противодѣйствуваше, азъ се нахвърлихъ веднага върху му:

— Не знаете ли, че има заповѣдь да не се мѣркате тъдѣва?

Той се извини, че не знаелъ и че неговитѣ войници били албанци, които не знаяли никакъ български и били отъ скоро облечени, та и незнаяли още добрѣ да стрелятъ.

— И слава Богу! — прекъснахъ го азъ.

— Тѣ да мѣратъ нѣма да ударятъ, ами така . . . за проклетия може да се случи. . , И той, като се извини още веднъжъ, започна съ мимики, викания и знакове да си събира раята, за да я отправи назадъ.

Тръгнахъ и азъ къмъ село, въздъхващъ съ облекчение. Заварихъ другаритѣ си цѣли потънали въ потъ отъ говорене, измжчени, съсипани. Войницитѣ си знаеха своето: — безъ пушки неискаха по никой начинъ да влизатъ въ София. Говорихме, молихме, убеждавахме. . . Тежко течеха тия минути, когато всѣки моментъ можеше да се събори градението съ часове. . . Гласъ небѣше останало въ всички ни. Инервиранъ отъ това постоянно отмѣтане, подофицерътъ Ботевъ имъ викна сърдито. — „Като нещете мирно да се разберете, германцитѣ ще ви вразумятъ! Оставете ги, Господинъ подпоручикъ. . .

Това изглежда, че поумири нѣкои особенно буйни глави и шумътъ понамале, та взеха да слушатъ по внимателно. Азъ тичахъ отъ група на група (тичахъ е казано само фигуративно — въ сжщность подскачахъ, като нѣкоя странна птица на патерицитѣ си, високо подмѣтащъ напрѣдъ парализирания кракъ). Но вече за менъ бѣ ясно, че имаме успѣхъ — очертаваха се двѣ мнения: часть отъ войницитѣ бѣха съгласни да си заминатъ и безъ пушки!

Но другитѣ категорично заявиха, че нѣма да допустнатъ това и ще стрѣлятъ по тия, които ще тръгнатъ за София безъ оржжие. Въпросъ ставаше сериозенъ — но и имаше ли моментъ отъ тая сутринъ въ който той да не бѣ билъ такъвъ?

Жалко бѣше, че между най-упорититѣ най-често се мѣркаха преоблеченитѣ офицери, особенно единъ, когото не бѣ досрамело да навлече фелдфебелска куртка . . .

— Вий искате да ни измамите, да ни избийте при Захарната фабрика, като овце, ама нѣма да го биде! Ний по-добре ще ви стреляме още тукъ! — крѣскаше цѣла една група и сочеше юмруци.

Но отъ тая сутрина бѣхъ се наслушалъ на толкова закани, бѣхъ преживѣлъ толкова опасности, та като че ли тѣ бѣха престанали да ми правятъ всѣкакво впечатление. Но все пакъ увѣщанията започнаха на ново. Когато мислехме вече, че сме достатъчно разбрани, започнахме да викаме: — „Всички които искатъ да отидатъ по домоветѣ си да дойдатъ при вагонитѣ!

Войницитѣ веднага започнаха да се раздѣлятъ на две групи. Събрахме се и ние, усмирителитѣ, за да размѣнимъ мисли, какво трѣбва да се прави понататакъ. Трѣбваше непременно да се отиде напрѣдъ, за да се усигури пѫтя, да не би да посрѣщнатъ идващия тренъ съ истрели и съсипатъ хората. Другаритѣ ми се съгласиха да останатъ като залогъ тукъ, до като азъ се кача на машината и отида да се срѣщна съ началника на отряда при Захарната фабрика. Дадохъ заповѣдь да се приготви машината. Възражения започнаха веднага. Но тѣ не бѣха сѫществени, а и другаритѣ, които оставяхъ залогъ ги поуспокойха. Машиниста потегли внимателно и караше полека надолу. Следъ немного, патрулъ отъ юнкери ни даде знакъ да спремъ. Казахъ имъ, че отивамъ при началникъ отряда и тѣ ме пропустнаха. Машината вървеше бавно. Отлѣво и дѣсно още лежеха трупове на избититѣ отъ обстрелянитѣ тая сутрина тренове и разни войнишки предмети. Стигнахме главната верига на окопанитѣ юнкери. Тѣ отъ начало ме помислиха, че съмъ противникъ, а после като ме познаха нѣкои отъ тѣхъ, сърдечно ме посрѣщнаха и заразпитваха. Скоро ме отведоха при повиканиятъ началникъ на отряда . . .

Казахъ му защо съмъ дошелъ, какъ сме се съгласили съ министеръ Такевъ, че войницитѣ ще сложатъ орѫжието и ще бѫдатъ пустнати да си заминаватъ по домоветѣ, че тѣ вече сѫ съгласни да хвърлятъ пушкитѣ си, но сега трѣбва да се внимава, да не стане нѣкакво недоразумение, което може всичко да развали — и азъ съ две три думи му казахъ случката съ албанцитѣ. Той отначало доста се очуди на всичко това, защото бѣ се надѣвалъ да падне серйозенъ бой, още повече, че споредъ тѣхнитѣ сведения, това било само единъ незначителенъ авангвардъ, а главнитѣ сили се чакали всѣки моментъ да дебуширатъ.

— Хубавъ авангвардъ — тамъ сѫ около 4000 души — прекѣснахъ го азъ. А и тъй да е — и още по-вече ако е тъй, именно трѣбва да се бърза, колкото можемъ, защото опасностьта става още по страшна. Помолихъ го да ми даде веднага единъ офицеръ, който да се върне заедно съ менъ тамъ за да може да провѣри дали въ вагонитѣ нѣма да има скрито орѫжие, тъй като това не бѣ ни възможно да сторимъ нито азъ, нито другаритѣ ми, едно защото отъ умора едва

се държимъ на крака — и друго, че всички бѣхме съ патерици, и неможехме да се катеримъ и слизаме по стѫпалата на вагонитѣ. До като говорихме така, една недостойна картина ми се мѣрна предъ очитѣ. Може да я премълча — но въ себе си обѣщахъ да пиша всичко както си бѣ — за поука на бѫдащето: — на полето лево отъ Ж. П. линия се намираха разхвърляни отъ тая сутришнитѣ обстрелвани тренове много гйонъ, кутий захаръ и други продукти — и тия продукти събираха въ чували бързо, бързо, като да бѣха нѣкакви най вулгарни плячкаджий . . . офицери нѣкакви . . . и това предъ очитѣ на юнкеритѣ, които чакаха на позиция врагъ, за да се сражаватъ съ него! Наистина съблазъна бѣ голѣмъ, защото лишенията отъ години бѣха нѣщо обикновенно и за София, гдѣто захарьта бѣше рѣдкость, а кашкавала бѣше изчезналъ даже съвсѣмъ, но нима офицери трѣбваше да дадатъ тоя нерадостенъ примѣръ? . . . Единъ отъ офицеритѣ който отъ по рано ме познаваше — Капитанъ Новаковъ пожела, безъ да чака да го назначатъ. да дойде съ мене при мятежницитѣ и ни помогне въ претърсванието за орѫжие. Ако си добрѣ спомнямъ той бѣше и леко раненъ и носеше нѣкаква превръзка. Неговото поведение бѣше единъ отличенъ назидателенъ примѣръ за юнкеритѣ малко отъ по други родъ, отколкото имъ даваха ония братя съ чувалитѣ. . .

Познавахъ Новакова, като единъ отличенъ офицеръ още отъ полка и искренно се зарадвахъ, че той тъй охотно и доброволно се отзова да ме подкрепи — всѣкога съмъ се убеждавалъ, че единъ доброволенъ помагачъ струва по-вече отъ двадесеть назначени.*)

Теракиевъ, който стоеше наблизо, може би, се надѣваше че той ще ми бѫде компанйонъ и весело ми махаше, но началството предпочете Новакова и ний скоро заедно съ него пѫтувахме обратно къмъ Горна-Баня. Моето впечатление отъ набързо размѣнени думи съ юнкеритѣ бѣ, че тѣ искренно скърбеха за пролятата тая сутрина братска кръвь и се много зарадваха като се научиха, защо отиваме пакъ въ Горня-Баня. По обратния пѫть азъ набързо дадохъ нѣкои необходими изяснения на капитанъ Новаковъ за положението, като го помолихъ, понеже вече гласъ небѣше останало въ менъ той да имъ каже нѣколко подходящи думи. Той обѣща да стори това. Въ Гона Баня заварихме картината почти непроменена: — другаритѣ заградени съ групи да говорятъ цѣли потънали въ поть. Набързо бѣ решено всичко съ пълно съгласие и почти идеално изпълнение. Капитанъ Новаковъ

*) Тукъ бѣше и подполковникъ Фтичевъ, съ когото весело се поздравихме. Той бѣше бодъръ, въпрѣки нѣколко дневни тревожни дни — той, като всѣки боеви човѣкъ, бѣше на поста си.

имъ каза нѣколко думи и тръгна да провѣрява вагонитѣ за оржжие.

Заповѣдахъ на машиниста да прикачи машината при първата композиция и извикахме на войницитѣ, които искатъ да тръгватъ съ трена да си слагатъ оржжието долу и да се качатъ въ вагонитѣ. Отначало нерешително се поизгледаха, и послѣ изведнъжъ го сложиха нѣколко, послѣ цѣли групи нахлуха по стжпалата. Рѣшихме съ първия тренъ да тръгна азъ при машиниста и Килифаровъ въ послѣдния вагонъ. Съгласно условието, което направихме съ войницитѣ въ трена нѣмаше да има никакво оржжие освенъ два парабела и двѣ бомби — на хората, които щѣха да стоятъ единъ при менъ и други при Килифаровъ и ще ни застрелятъ веднага само ако падне нѣкой отъ обезоржженитѣ войници. . .

Другаритѣ ми, Слави Бояджиевъ и Мико Петковъ останаха за втория тренъ и въ сжщото време като заложници. Като такъвъ остана доброволно и капитанъ Новаковъ. Той виждаше въ какво положение на пълно истощение се намираме всички и съ радость ни предложи цѣннитѣ си услуги. Той бързо се справи съ прегледа на вагонитѣ и когато ни каза, че всичко е провѣрено, ний си стиснахме сърдечно ржцетѣ и всѣки зае мѣстото си, Азъ се качихъ при машиниста — и съ парабелъ въ ржката и бомба въ другата — единъ войникъ. При Калифаровъ се качи другъ сжщо съ револверъ и бомба. Викнаха ни, че всичко е готово и можемъ да тръгваме. Но тъкмо тогава една верига се пръстна бързо отъ страни на трена, налѣга, насочи пушкитѣ и заяви, че нѣма да позволи тръгването. Поизгледахъ ги. Казахъ на машиниста да бжде готовъ да даде бързъ ходъ. Работата бѣше стигнала твърдѣ напрѣдъ, за да не можеше и дума да става вече за връщане.

— Ще карашъ! — И ако ме убиятъ ще кажешъ тамъ долу, че тия войници въ трена не сж виновни за това! Загриженото лице на машиниста климна само въ знакъ, че е разбралъ и се наведе надъ лостоветѣ си. — Брей ще ви избиятъ както отзарана избиха другаритѣ ви! — крещѣха срѣщу вагонитѣ войници облечени съ халати.

Другаритѣ ми бѣха се наредили мълчаливи, съсредоточени, търсещи погледа ми. Азъ имъ махнахъ съ ржка. Трена потегли. Никой отъ войницитѣ, край насоченитѣ пушки на които минахме и съ които внимателно срѣщахме погледа си, не стреля. . . Когато трена се изтегли отъ гарата, азъ надникнахъ назадъ.

Другаритѣ ми бѣха останали като агнета всредъ вълци, заградени съ голѣми групи. . . Сърцето ми се неволно сви съ болка. . . Трена слизаше къмъ София като даваше отъ врѣме на врѣме къси изсвирквания. Машинистътъ се взи-

раше отъ едната страна напредъ, а отъ другото прозорче — азъ гледахъ не по-малко внимателно. Съсредоточено стоеше малко на страна отъ насъ войника съ парабела въ ржка, готовъ всѣки моментъ да стреля. Сигналътъ на машиниста предупреди издалечъ още юнкеритѣ, които се намираха на позиция, кждѣто съгласно уговора ни трѣбваше да стане второто, по старателно претърсване на трена за оржжие... Това спиране, доста далечъ отъ града, смути пжтницитѣ ни. Юнкеритѣ заобиколиха трена. Извикахме имъ всички да слѣзатъ за да бждатъ прегледани наново вагонитѣ. Доста тревожни, тѣ се събраха на голѣма група. Както помѣнахъ и по-рано, на сжщото това мѣсто отъ сутриньта бѣше станало разстрелването на два трена.

Току до линията въ трапа бѣха труповетѣ на двама снажни и красиви артилеристи и двамата руси, като да бѣха родни братя. Понеже се струпаха и безъ туй около имъ, азъ за да имъ отвлеча до нѣкжде вниманието, започнахъ да имъ говоря: Братя, погледнете тукъ тия два красиви юнаци! Вижте какъ хубаво сж заспали. Тѣхнитѣ юнашки гърди кръстъ златенъ краси за отличие въ бой и храбрость войнишка. Но тѣ вече никога, никога нѣма да видятъ родно село, стара майка, млада невѣста дребни дечица . . . Тѣхъ нѣма да ги посрѣщатъ съ росни китки въ село. . . тѣ умрѣха тукъ, далечъ отъ свойто близки — и отъ братска ржка . . . Тежко е да паднешъ убитъ отъ братска ржка, много тежко. . .

Братя, не забравяйте, че задъ васъ върви заклѣтъ врагъ. До тукъ ние отстжпвахме. Но нека сега всички, като отидемъ при родни огнища не забравимъ нашата малка и хубава България и заработимъ отново за нея. Нека заработимъ и съ миренъ трудъ попълнимъ онова което е изгубено презъ жестоката война. Не търсете виновни и невинни, а работете като братя за да успѣемъ въ всичко. Тамъ кждето има сговоръ, трудъ и редъ, тамъ и Богъ помага! Нека той ви запази и дари съ по-вече търпение и сила за да се излѣкуваме отъ тежкитѣ рани. Да живѣе България „Ура“! — Да живѣе Царя — извикаха всички изъ едно. Мощно „ура“ се изтръгна отъ гърдитѣ имъ и подзе отъ юнкеритѣ. Войницитѣ бѣха вече не така смутени, размѣняха набърже по нѣкоя и друга дума съ юнкеритѣ, които ги разглеждаха съ любопитство. Доложиха ми, че претърсването е вече свършено и освенъ въ двама души не е намѣрено въ другиго нищо. Понеже това бѣха въоржженитѣ пазачи на менъ и Килифаровъ и споредъ уговора имаха право, то се смѣтна, че тренътъ може да продължи пжтя си.

Извикахъ имъ да се качатъ на вагонитѣ. Като малки деца тѣ веднага се нахвърляха съ бутаници и викове по

стжпалата. Самичъкъ тръгнахъ да обикалямъ изъ вагонитѣ, за да видя духътъ на войницитѣ. Нѣкои отъ тѣхъ бѣха добри, очитѣ имъ гледаха весело и съ надѣжда, но имаше и доста унили.

— Господинъ Подпоручикъ, сега сме въ Ваши ржце, като овци. Можете да ни избиете, но мислете, че и насъ, както казахте вие, деца и жени ни чакатъ!

— Юнаци, не въ моитѣ ржце сте, а въ Божиитѣ, най-справедливитѣ ржце! Не се бойте. Спокойни бждете! Тукъ малко ще се позабавимъ, но вѣрвамъ, че скоро ще ни пустнатъ надолу.

— Въ Васъ ни е надеждата! — викаха тѣ довѣрчиво. Другитѣ, по умисленитѣ, азъ самъ закачихъ, като имъ говорѣхъ, че вече скоро ще стигнатъ селото. И тамъ навѣрно, следъ недѣля, ще забравятъ даже, че е имало фронтъ. Но тѣ ме изглеждаха изъ подъ вежди и вмѣсто отговоръ, почесто само въздишаха или клатеха безнадеждно глава. Тѣхнитѣ загрижени лица бѣха покрити съ сиви сѣнки, които мойтѣ думи не можеха да разгонятъ. Дали тѣ не вѣрваха още, че ще се свърши благополучно за тѣхъ това пжтешествие или видътъ на труповетѣ размжти душитѣ имъ? Или и едното и другото заедно? Както и да бѣ, все пакъ, когато следъ нѣколко минути азъ се отправихъ отъ ново на машината, придруженъ отъ вьоржжения тѣхенъ задължителенъ адютантъ и острата свирка на трена извести, че ще продължимъ пжтя си надолу, вѣрвамъ доста клюмнали глави се вдигнаха. . .

Следъ малко машината пухтеше съ обнизанитѣ отъ войницн вагони къмъ Захарната фабрнка. На тая гара бѣхме спрѣни отново. Тукъ веднага дойде полковникъ Кратунковъ и най-искренно ми изказа радостьта си, че сме успѣли да избѣгнемъ проливанието на братска кръвь. Но сжщевременно той ми предаде заповѣдь да се явя веднага при началника на гарнизона. Той ми посочи и чакащия автомобилъ заедно съ капитанъ Поповъ, а войницитѣ да продължатъ пжтя си къмъ гарата, кждето съгласно нареждането на министръ Такевъ и коменданта, ще имъ бждатъ композирани влакове да заминатъ за вжтрешностьта. Сжщиятъ министръ е заповѣдалъ да му се явя и лично доложа за направеното.

Тукъ азъ се възпротивихъ.

— Моля да ми се разреши да съпроводя трена до самата гара. Обѣщахъ имъ да ги разпратимъ по роднитѣ огнища и това трѣбва да направимъ. Да не стане нѣщо лошо съ тѣхъ? Полковникътъ ме погледна очудено.

— Какъ така джанъмъ! Бждете спокойни Лулчевъ, тѣ ще си идатъ здрави и читави, нареждането е такова. Ами себе си погледнете. Я вижте на какво сте заприличали!“ —

Не зная на какво приличахъ. но въ всѣки случай се намирахъ въ едно доста нервно. повишено състояние на духа и му отговорихъ.

— Днесъ за България трѣбва да се мисли, а не за насъ. Но въ всѣки случай, г-нъ Полковникъ, елате да ги успокоимъ и си вземемъ сбогомъ съ тѣхъ.

Полковникътъ охотно се съгласи. Въ хубава речь, пропита съ обичь и интимни слова и съвети, той като че ли говореше на нѣкои свои непослушни синове. Той бѣ забравилъ сякашъ, че е офицеръ и говори на войници: думитѣ му бѣха меки, бащински. Това ги много успокои. Тѣ вече сякашъ се увѣриха, че думитѣ ще се изпълнятъ точно, както е обѣщано и сърдцата имъ се поотпустнаха. Очитѣ имъ гледаха по-весело вече, движенията имъ бѣха по-живи. Когато поискахъ да имъ кажа и азъ нѣколко думи за сбогомъ, тѣ ме прекъснаха още на първитѣ фрази: — Вашето име, г-нъ подпоручикъ — като идемъ на село да разправяме за Васъ.

Казахъ имъ го и добавихъ:

— Братя, нека Богъ бѫде съ васъ отъ сега нататъкъ. До тукъ бѣхъ азъ, а отъ сега нататъкъ други ще ви помагатъ. Богъ да пази васъ, роднитѣ огнища и България! Бѫдете сигурни, че нищо лошо нѣма да ви се случи. Пожелавамъ ви лекъ пѫть и да намѣрите здрави домашнитѣ си. Сбогомъ!

— Елате съ насъ, елате! — завикаха десятки гласове — не ни оставайте! . . до гарата поне елате!

— Викатъ ме на друго мѣсто, юнаци. Но вие се не бойте. Този който ви обѣща свободенъ пѫть, министеръ Такевъ, нѣма да се отмѣтне отъ думитѣ си. Вий ще стигнете роднитѣ си огнища, не се бойте!

Но много глави се наведоха и отново като че ли съмнението загриза душитѣ имъ. Менъ ми стана мѫчно. Върнахъ се да видя кѫде е полковника. Той току що идѣше отъ ново при менъ.

— Господинъ Полковникъ, нека ги придружа до гарата поне. Тѣ ще бѫдатъ по-спокойни. Нека ги наредя по треноветѣ. Стигатъ имъ тия терзания, които сѫ имали до сега.

— Подпоручикъ Лулчевъ, каза високо полковникътъ, до като Вие говорихте, азъ се справихъ повторно за нареждането. Министъръ Такевъ се е разпоредилъ за всичко. Той каза, че което е обещалъ на Васъ, ще бѫде точно изпълнено. „Да бѫдатъ всички сигурни, че нѣма да пострадатъ въ нищо. Нека бѫдатъ спокойни.“

Азъ разбрахъ, че нѣма никаква опасность за тѣхъ, но все пакъ, като че ли бѣгахъ отъ дългътъ си като ги напущахъ така, макаръ и не по своя воля. Като че ли манкирахъ отъ поети задължения.

— Юнаци, не бойте се! Вашитѣ останали хора винаги ще ме намѣрятъ, ако нѣщо се случи съ васъ. Нали и тамъ въ Горна-Баня има заложници наши? Ето и другарьтъ ми, обърнахъ се азъ къмъ Килифаровъ, идете Килифаровъ съ тѣхъ до самата гара и ги настанете по треноветѣ. Зная, че и Вие сте уморенъ, но за тѣхно спокойствие сторете това, за спокойствието на тия хиляди братя. Инакъ азъ самиятъ съ радость бихъ дошелъ, но ме викатъ, сигурно по нѣкоя бърза работа.

— Ще ида Лулчевъ, каза ми той кротко — започнали сме — ще я караме до края! Този разговоръ ставащъ предъ всички войници ги обнадежди до нѣкжде и азъ продължихъ на ново.

— Не се безспокойге! Нѣма вече нищо лошо да ви стане. Богъ ще ви пази, а и повтарямъ ви министъръ Такевъ нѣма да измѣни на обещанието си.

— Съ Бога напредъ къмъ родни стрѣхи, мили деца, жени, майки, братя, ура! — Ура. ура! Сбогомъ господинъ Подпоручикъ, извикаха стотици едновременно и замахаха ржце и шапки. Менъ ми стана мжчно, като да изпращахъ нѣкои близки свои хора. Гледахъ лицата: погледътъ минаваше отъ едно на друго, все като че ли познати. Забравилъ бѣхъ, че ги бѣхъ видѣлъ за първъ пжть тая сутринъ! Па и наистина за първъ пжть ли ги виждахъ? Не сж ли тѣ все сжщитѣ типични български лица, които всички познаваме и си спомняме дори отъ раннитѣ дни на нашето детинство? Полковника даде заповѣдь да тръгне трена. Халяди гласове започнаха да викатъ на ново „сбогомъ" и „ура"! Трена полека потегли. Шапкитѣ се махака дълго следъ като той отмина гарата. Като че ли тоя голѣмъ день бѣ ме сближилъ твърде много съ заминаващитѣ и азъ имъ махахъ съ шапка и викахь: „сбогомъ, сбогомъ". Казахъ на Полковника, че втората композиция на Горнобанската гара е тоже готова, иматъ си машина и много е вѣроятно скоро да пристигнатъ и тѣ.

Полковникътъ ме гледаше сж весели очи и като започна да ми стиска наново ржцетѣ и благодари. че тъй сполучливо се свърши всичко, сѣти се наново да ме подкани да вървя, кждето ме чакатъ. Той извика на капитанъ Поповъ да се приготви веднага автомобила. Азъ се повърнахъ пакъ.

— Г-нъ Полковникъ, като дойде и вториятъ тренъ, бждете добри и не ги задържайте много, защото вече се мръква, а и другаритѣ ми сж много изморени. А сжщо и войницитѣ, тъй отъ дълго време сж напрегнати. . .

— Бжди спокоенъ! Всичко ще нагласимъ, хайде, че върви си почини и ти! — и полковникътъ ме подпомогна да се кача въ автомобила.

Пригърналъ патерицитѣ си, крайно изморенъ, азъ бѣхъ навелъ глава и прехвърляхъ въ ума си дългия день и събитията въ него, които по вече приличаха на нѣкакъвъ сънъ. Мисъльта за останалитѣ другари въ Горня баня, за отпжтувалитѣ усмирени войници, които най-после следъ толкова години ще отидатъ по домоветѣ си, подъ своитѣ родни стрѣхи. . . . Колко ли сърдца ще затупатъ радостно, други ще се свиятъ съ мжка, чакащи дълги дни да похлопа навратника отсжствующия ступанинъ. . .

Неочаквано капитанъ Поповъ ми заговори.

— Знаешъ ли, Лулчевъ, азъ и Пано Чуклевъ те следихме тая сутринь на Княжевската спирка, когато ставаше обстрелванието на треноветѣ. И да ти се изповѣдамъ сега, мислехме те за тѣхенъ човѣкъ, човѣкъ на земледѣлцитѣ! — тъй негодувахте срещу убийствата и критикувахте разпорежданията. . . Когато говорехте на групата, че не е този пжтя, ние съ Чуклевъ бѣхме се приближили доста. Не зная дали ни забелѣза, понеже се бѣше много разгорещилъ като говорѣше. Ние съ Чуклевъ много се чудехме на тия неразумни или по-право безумно смѣли думи. По скоро ги взехме за провокация. Като Ви видѣхме, че се качихте на трамвая, помислихме, че отивате при тѣхъ, но съвсемъ не съ тая цѣль, съ която действително сте ходили. Малко остана тогава, сдумвахме се съ Чуклевъ, да Ви арестуваме. . . А то вижъ какво излѣзе. . . .

— По добре, че не сте ме арестували, защото както видѣхте, колко български синове отърваха главитѣ си. А сутриньта казахъ истината. Защо да се прибѣгне към оржжието, преди да се опита словото! Нали и тѣ сж българи като насъ? Вижте въ Княжево подполковникъ Филиповъ и ротмистеръ Пармаковъ напротивъ ми казаха: „Тамъ ще бждете полезни! Въ Горня Баня сж хиляди наши войници. Рисковано е, може да Ви убиятъ, но заслужава да се опита. Ний не вѣрваме въ успѣха ти, но нека бждемъ на чисто, че сме употрѣбили всички средства“. Ето какъ широко тѣ схващаха събитията — а вий тукъ изкарахте направо картечници и орждия . . . и то срещу братя, които ний сами сме водили отъ окопъ на окопъ, отъ чука на чука. . .

Капитанъ Поповъ слушаше съ наведена глава.

— Така е — каза той — но така е сега, тая вечерь, когато видѣхъ трена пъленъ съ усмиренитѣ войници, а тая сутрина ми се струваха само приказки, почти бунтъ . . . и щеше да пострадашъ.

— А кжде ще ходимъ сега? — запитахъ го азъ.

— Най-напредъ при команданта, а следъ това въ домътъ на генералъ Ценовъ.

Азъ се сепнахъ. — Но ротмистеръ Ценовъ го раниха лошо на нѣколко метра отъ насъ. Не е удобно да се отива сега тамъ.

— Нѣма нищо, генералътъ знае всичко. Той именно Ви вика да Ви види.

— Вижте, г-нъ Капитанъ, това отиване, ако е по служба, трѣбва да се явимъ всинца, а не само азъ. Имамъ още другари, които ми помогнаха толкова много и ми е неловко да се явявамъ безъ тѣхъ. Тѣ носиха съ менъ заедно всички незгоди, нека и отъ радостьта вкусимъ всички заедно. Вѣрвамъ, че скоро ще дойде и вториятъ тренъ и тогава бихме могли да отидемъ всички заедно. Нека се спрѣмъ и ги почакаме въ болницата.

Поповъ не се съгласи. Той мислеше, че вториятъ тренъ все ще се позабави доста. Нашиятъ автомобилъ и безъ туй върви бавно, а въ комендантството несъмнено ще искатъ да иматъ незабавно правиленъ отчетъ за всичко станало. Азъ намѣрихъ, че той въ случая е по-правъ и се съгласихъ да отидемъ направо въ комендантството. Едва що бѣхме се спрѣли, когато вратата на колата се отвориха бързо отъ офицеръ, който ми каза:—Чакатъ Ви, подпоручикъ Лулчевъ!

Опитахъ се да се подема на патерицитѣ, но голѣмата умора и порядъчния бой бѣха ме изнурили до тамъ, че капитанъ Поповъ трѣбваше да ми помогне да слѣза. Въ кабинета на команданта, слабо освѣтенъ отъ прихлюпената съ абажуръ лампа, се намираше още единъ полковникъ, когото отъ по-рано не познавахъ.

— Седнете, подпоручикъ Лулчевъ, и разправете какъ стана тая работа. Много ме радва, че се свърши съ успѣхъ, каза ми комендантътъ полковникъ Парасковъ.

Седнахъ и започнахъ да разправямъ на късо какъ бѣха минали събитията. Но види се, че присѫтствуващиятъ полковникъ *** бѣше докладвалъ нѣщо друго и бѣ си преписалъ май работи, които стоеха доста далечъ отъ действителностьта, защото най-неочаквано ме прекъсна съ думитѣ:

— Азъ бѣхъ лично въ Горна-Баня, но Васъ Ви нѣмаше. Азъ бѣхъ всрѣдъ бунтовницитѣ. Тамъ имаше само единъ тренъ, но Васъ никѫдѣ не видѣхъ.

Схванахъ, че той бѣ предалъ неправилно нѣкои работи и му възразихъ доста нервно:

— Вие сте били не при бунтовницитѣ, а при усмиренитѣ вече юнаци! Азъ не лъжа. Вие сте дошли, когато азъ съмъ билъ вече съ първиятъ тренъ при юнкеритѣ или Захарната фабрика. Треноветѣ бѣха два, а не единъ. Съ вториятъ сѫ другаритѣ Слави Бояджиевъ, Мико Петковъ и капитанъ Новаковъ, които ще потвърдятъ думитѣ ми. Ако сте искали да ме видите да бѣхте дошли по-рано, а не да об-

винявате и да говорите работи, които не знаете. Срамно е да се отнасяте така пристрастно. Вие сте дошли много късно, на разходка почти, защото всичко бѣше свършено до заминаването на първия тренъ още.

— Вѣрно, че пушкитѣ бѣха прибрани, и азъ действително видѣхъ капитанъ Новакова и други двама инвалиди но Васъ не видѣхъ, каза смутено той.

— Та какво съмъ азъ виновенъ за това? Новаковъ е живъ и той ще потвърди всѣка моя дума.

Самиятъ Новаковъ дойде къмъ 4—5 часа следъ обѣдъ, докаранъ отъ машината, на която бѣхъ азъ. Ако бѣхте дошли по-раншко, щѣхте да ги видите, дали бѣха мирни или немирни. Скърбя, че дойдохъ безъ другаритѣ си, които можеха веднага да потвърдятъ думитѣ ми, за да се види кой казва истината.

— Продължавайте, каза ми комендантътъ. Азъ започнахъ на ново. Полковникъ ***, който стоеше до писалището, скоро седна и се заслуша най-внимателно въ разказа ми. Когато свършихъ, той ми каза веднага:

— Сега разбирамъ. Действително, че тежко е било!

Комендантътъ бѣ забелѣзалъ, че противорѣчието бѣ ме нервирало, а отъ друга страна, вѣроятно бѣ разбралъ вече, че разказаното му по-рано не е било самата истина, та ми каза:

— Лулчевъ, Вие ще идете въ домътъ на генералъ Ценовъ, Той иска да Ви види. А не се тревожете. Ставатъ грѣшки. Вий не сте били длъжни никого да чакате за да Ви види, а сте си гледали работата, която свършихте и съ успѣхъ. Благодаря Ви още веднъжъ. Идете после си починете, защото изглеждате много изнуренъ — добави на раздѣла той.

— Когато почива цѣлъ народъ, тогава ще почивамъ и азъ, а сега има още работа!

И двамата полковници ми стиснаха сърдечно ржката и ний се раздѣлихме.

Въ автомобила, капитанъ Поповъ, който бѣше присжствалъ на цѣлата сцена съ полковникъ ***, не се стърпе:

— Ама хубаво го срѣзахте! Този човѣкъ изглежда, безъ да разбере и види, е говорилъ, но великолепно си получи заслуженото. Много смѣло парирахте невѣрнитѣ удари.

— Какъ да му мълча, когато той е видѣлъ само финала, а говори за цѣлото. Истината преди всичко!

— Вѣрвамъ, че и той я разбра и не ще си позволи втори пжть да попадне въ такова положение.

— Ако бѣха другаритѣ ми съ менъ, нѣмаше да се случи това, но нали не ги дочакахъ. . .

— Достатачно му бѣхте и Вие, усмихваше се Поповъ, много хубаво стана.

Автомобила въ туй врѣме пристигна въ дома на генералъ Ценовъ. Свѣтлина имаше въ всички прозорци. Втори пжтъ идвахъ въ тая кжща презъ дена, но каква разлика! Черна скръбь бѣ се надвесила като тъменъ облакъ, нѣкаква тревога изпълваше всичко наоколо. Сѣщахъ сърцето си силно да бие, когато ме посрѣщна госпожа генералъ Ценова. Очитѣ ѝ бѣха зачервени.

— Влѣзте Лулчевъ, влѣзте, каза госпожата, Вие днесъ сторихте много за България и за насъ.

— Колкото силитѣ ми стигаха за Родината, а за Васъ почти нищо. Въ тоя моментъ влѣзе и генералътъ. Неговото лице бѣ развълнувано. Край мжката за това, което ставаше около София, бѣ се прибавила и тая за единственото чедо, което вече смъртно ранено, агонизираше. Той ме покани въ салона, гдето имаше много други хора. Вестьта за нещастието бѣ се разнесла по цѣла София почти моментално и бѣ събрала доста познати, бързащи да изкажатъ съболезнованията си.

Тукъ генералътъ започна да ми благодари за това, което съмъ направилъ. — Моятъ синъ ми каза какъ сте му услужили съ автомобила, Лулчевъ. Мжчно ми е за България. Тридесеть години работихъ за нея, тридесеть цѣли години учихъ войницитѣ ѝ, за да дойде день, когато тѣзи войници, като награда, да убиятъ единствения ми синъ! Ахъ! Защо не Ви послушаха на време. . .

На — и той заклати тжжно глава. — Тежко е да изгубишъ сина си отъ братска ржка, която азъ самиятъ съмъ училъ какъ да държи оржжието . . . Да бѣше убитъ на фронта отъ неприятеля, не щѣше да ми бжде така мжчно — поне за Родината е падналъ отъ врагъ. А тукъ сега, — край София . . . отъ братъ. Това е ужасно! Въ всички боеве взе участие въ цѣлана война, а сега да го убиятъ. . . Тежко е Лулчевъ, тежко е!“

Какво можехъ да му кажа? Той бѣ правъ и тжгата му затова бѣ тъй-силна. А все пакъ, той като че ли чакаше нѣкои думи за утѣха. Трудно ги намѣрихъ, но все пакъ искренно му казахъ:

— Г-нъ Генералъ, Богъ е искалъ така. Кръвьта кръвь вика. Нѣма що, ще се подчинимъ на волята Божя! Богъ дава, Богъ взема. По силенъ отъ Него нѣма.“

— Благодаря ви, че поне му помогнахте да се видимъ още веднъжъ. Поне това ни утешава, че ще умре между насъ, каза госпожата.

Обяснихъ ѝ, че не можехъ да го пренеса веднага и лично, понеже и върху насъ стреляха, защото бѣхме вече закжснели. Описахъ имъ картината, когато той се завали отъ коня и искренно изказахъ съжалението си, че така сжд-

боносно закжснехме. Може би, ако бѣхме минали по-рано, не би се случило така съ него. Казахъ, че бѣхме се уговорили още сутриньта, да не се мѣрка никакъвъ войникъ и бѣ ми чудно, защо се е приближилъ самиятъ той да ги дразни.

— Той е отивалъ само да ги види и си поприказва съ тѣхъ, а тѣ сж стрѣляли отъ горе му като по звѣръ.

— Навѣрно сж били много сърдити, понеже и ние бѣхме закъснели, а и безъ туй, тѣ като видятъ офицерска форма, като че ли бѣсъ ги хваща.

Изпратиха ме съ още много и много благодарности за дадения автомобилъ, фактъ, който не зная защо имъ бѣ направилъ толкова силно впечатление, когато това бѣ само една длъжность на всѣки да помогне.

Съ мжка се покатерихъ по стълбитѣ на болницата и едва бѣхъ успѣлъ да се тръшна на кревата, когато служительтъ влѣзе и ми съобщи, че министъръ Такевъ ме е търсилъ два-три пжти по телефона. Въ залисията и умората си, азъ бѣхъ забравилъ, че трѣбва да отида и тамъ. Казахъ щомъ се обади пакъ да го помоли да ми прати автомобилъ, понеже съмъ капналъ съвършено. Нѣколко офицери тутакси дойдоха въ стаята за новини. Други ми тикаха огледало да съмъ се видѣлъ на какво съмъ заприличалъ. Въ туй време влѣзе и служительтъ, каза, че министъръ Такевъ изпраща автомобила си и ще ме чака. Трѣбваше да се види колко скоро се смѣниха настроенията, физиономийтѣ и отношенията на присжтствуващитѣ! Сжщитѣ тия, които по обѣдъ ни изкарваха луди, сега не се стѣсняваха да говорятъ сжщо така високо и авторитетно, че това било подвигъ, съ който трѣбвало да се гордеятъ всички офицери въ болницата... да се видело още какви синове, макаръ и ранени, имала България... Много кжса паметъ имаха тия хора, но дали и другитѣ мислѣха, че сж съ сжщо такава? Идеше ми да имъ наговоря по-вечко, но премълчахъ, само ги поизгледахъ, взехъ патерицитѣ и тръгнахъ да слизамъ, защото автомобилътъ вече бѣ дошелъ. Слизайки, азъ срѣщнахъ по стълбитѣ Мико Петковъ, Слави Бояджиевъ и Килифаровъ да се тътратъ, едва пристжпващи отъ умора. Силно си стиснахме ржцетѣ. Размѣненитѣ дълбоки погледи струваха повече отъ десятки думи. Та и какво ли бихме си приказвали? Казахъ имъ, че отивамъ при министъръ Такевъ и ги повикахъ, ако искатъ да дойдатъ. Тѣ заклатиха отрицателно глави

— „Едва се държимъ. Иди ти! Като се върнешъ обади ни се, ако не е много късно".

Обещахъ имъ. Бързо прекосихме улицитѣ, пълни съ развълнувана публика, която ржкомахаше, приказваше, спореше по-оживѣно отъ другъ пжть. Стигнахме до министер-

ския съветъ. Тамъ се срещнахме съ Стойчо Мушановъ*) поздравихме се! Той бързаше да изпълни мисията си: организиране охраната на министерския съветъ. Разсилниятъ горе, щомъ като ме видѣ, ми отвори стаята на секретаря и каза, че министъръ Такевъ е казалъ да го чакамъ тамъ. Току що бѣхъ седналъ и министъръ Такевъ влезе и донесе сѣкашъ животъ съ себе си. Този човѣкъ, който отъ нѣколко дни не бѣше се спиралъ на едно мѣсто, не спалъ почти по цѣли нощи, хапвалъ понѣкога закуската си и вечерята си наедно — стоеше предъ менъ все сѫщия: привѣтливъ, сърдеченъ, неуморимъ, безукоризнено облѣченъ, като да не бѣ изходилъ километри по позицийтѣ около София, а току що да бѣше тръгналъ на нѣкоя юбилейна вечерь . . .

Ималъ съмъ много срещи почти съ всички наши политически мѫже. Виждалъ съмъ ги при разни обстоятелства и случаи на тѣхния личенъ и обществения животъ, но въ никого не видѣхъ да се проявява такова съчетание на неизчерпаема енергия, гъвкавъ умъ и практически похвати, като въ него. Смѣлъ до неимовѣрность, упоритъ неочаквано и винаги милостивъ съ добритѣ и по-малкитѣ, той много скоро схващаше всѣко положение, ориентираше се бързо — и сѫщо тъй-бързо взимаше мѣрки.

Днесъ, когато си спомнямъ миналото, ми се струва, че Такевъ градеше партията си не толкова на несъмнено добритѣ ѝ принципи — които ги има и въ доста други партий — а на личнитѣ си качества. Познавамъ достатъчно хора, които даваха довѣрието си лично нему, защото го почитаха като човѣкъ и личность. За него не видѣхъ да сѫществува лошъ човѣкъ или да осѫди свой политически противникъ! Но когато дойдеше до противници на Родината, тамъ той не допущаше никакво колебание — войника Такевъ заставаше предъ и надъ политика и тогава живитѣ очи свѣткаха страшно . . .

Стоеше той, хваналъ ми рѫката, и съ искренъ гласъ ми благодари за стореното. Това не бѣха банални, трафаретни, на официални лица, думи, които сѫ тъй-присѫщи на нашитѣ държавни мѫже — не, тѣ бѣха думи на човѣкъ, който всѣки день прави самъ неимовѣрни усилия, затова цени и разбира усилията на другитѣ хора. Скѫпъ споменъ ми сѫ неговитѣ думи, и мисля, че всичко мога да си спомня точно:

— „Мѫчно ми бѣ да се пролива невинна кръвь край София, но още по-мѫчно ми бѣ да намѣря хора, които доброволно да сложатъ живота си съ всичкитѣ качества, каквито Вие ги имате предъ, Отечествения олтарь. Това е рѣдкость и азъ искренно се радвамъ, че въ тия трудни дни ми

Забележка. Днешния народенъ представитель, а тогава запасенъ поручикъ притекълъ се доброволно на помощь на Отечеството.

се притекохте на помощь! Имаше сили да имъ се противодействува, но кого ще избиемъ? Нали пакъ братя? Храбри и достойни юнаци и наивни партизани . . . Тежки сѫ днитѣ, но ще работимъ въпреки всичко! Лошитѣ условия нѣма да ни сломятъ. И вие сте рискували доста, зная, но вашитѣ гърди ми говорятъ, че Вие и другъ пѫть сте гледали смъртьта въ очитѣ, че сте виждали и по-лоши дни отъ сегашнитѣ.

— Само че тогава бѣше врагъ, а сега е родниятъ ни братъ, г-нъ министре.

—Това именно и менъ мѫчи най-много. Затова Ви и викахъ тая вечерь. Искахъ да Ви благодаря лично за всички услуги, както Ваши така и за тия на другаритѣ Ви. Васъ и Вашитѣ другари ви движеха чисто хуманни подбуди, хвала ви! Хиляди българи сложиха пушки, но София и България още не сѫ избѣгнали опасностьта. Но прѣди да говоримъ по-нататъкъ, нека седнемъ и ще ми разправите подробно цѣлиятъ ходъ на събитията. Защото менъ, разбира се, ми се докладва всичко така шаблонно и даже невѣрно — по едно врѣме се съобщи, че сте убити, но се оказа че билъ раненъ тежко ротмистъръ Ценовъ. Бедниятъ му баща! Каква сѫдба е неговата: да дочака да види синътъ си убитъ отъ братска рѫка".

Описахъ му какъ стана това раняване, до колкото го бѣхъ видѣлъ и после започнахъ и другата часть на историята. Такевъ ме слушаше съ най-голѣмо внимание, като отъ врѣме на врѣме клатеше удобрително глава и добавяше:
— Браво, така!"

Когато свършихъ, той ме хвана за двѣтѣ рѫце и гледащъ ме право въ очитѣ, каза: „Счупени рѫце и крака, дори и глава, но духътъ ви е голѣмъ! Богъ Ви е пазилъ! Благодаря Вамъ и другаритѣ Ви. А сега — той помълча малко, като ми пустна рѫцетѣ — сега трѣбва да поговоримъ по-сериозно за бѫдащето. Миналото го видѣхме. Добро или лошо — изчакахме го. Но утрешниятъ день е предъ насъ. Вие сте младъ, Лулчевъ, но дѣлата Ви досега ми говорятъ достатъчно, за да мога и азъ да Ви говоря напълно открито. Ний сме доста зле. Войски нѣма достатъчно, а пълчища идатъ. Едвà що сѫ се изтеглили влаковетѣ отъ Горна-Баня, имаме известия, че тамъ сѫ пристигнали нови 20,000 души. Не провѣрени сведения сѫ още, но и 10,000 да сѫ — все пакъ много сѫ. Дали сме заповѣдь да дойде отъ Сливница батареята, но не зная дали ще успѣе да пристигне. Райко Даскаловъ и Георги Дамяновъ сѫ на пѫть за София. Тѣхнитѣ тълпи утре вече ще бѫдатъ концентрирани край столицата. Опасенъ день ще е утре. Ще се наложи, може би, да се пролива кръвь. Не ми е желателно, но ако ще трѣбва за България и ако ни наложатъ, ще я пролѣемъ За отстѫпление не може и дума да става".

Съ откровеность, присѫща нему, той ми обрисува по

положението на страната. То бѣ много лошо. Войници нѣмахме, а албанцитѣ бѣха само облечени въ войнишка форма тълпа, на която не можеше да се разчита за нищо. Софиянци бѣха сѫщо така несигурна опора — тѣ лесно мѣняваха настроенията си и боговетѣ си . . . Загатна ми, че има и недоволство отъ политически срѣди, включително двореца, че е възможно даже да се пренесе министерския съветъ и Б. Н. Банка въ Търново . . .

— Ето това е положението по настоящемъ. Обрисувахъ Ви го кратко, но вѣрно — каза ми министъръ Такевъ — за да можете правилно да се ориентирате".

Азъ го гледахъ внимателно. Положението той го нарече лошо, но то бѣше почти безнадеждно, на пръвъ погледъ поне. Неизвестностьта бѣ страшна, часоветѣ пълни съ отговорность, всѣка стѫпка — сѫдбоносна. И тоя човѣкъ намираше въ себе си нравствената мощь да се господарува, да не дава дори да се усъмни човѣкъ за голѣмия товаръ, който лежеше на плещитѣ му! Той ми приказваше спокойно, но точно, изчерпваше съ нѣколко думи цѣлия фактъ.

— Благодаря за откровенностьта Ви, г. министре, но що можемъ да Ви помогнемъ ние, съ нашитѣ патерици, счупени крака и гърди?

— Напротивъ, Вие днесъ сте по-нуждни въ София, отколкото хиляди здрави. Инвалидитѣ могатъ да бѫдатъ хиляди пѫти по-полезни въ тая работа.

— Но вие не сте ми казали още каква ще бѫде тази работа?

— Нуждни ни сѫ сведения, Лулчевъ, положителни сведения за мятежницитѣ, а не само догадки. Трѣбва да се намѣрятъ тѣхни хора отъ тия, които дойдоха съ Васъ и да се разпратятъ между тѣхъ, за да се види какъвъ е духътъ имъ, кѫде е точно Райко Даскаловъ съ щаба си и какво възнамѣряватъ да правятъ. Сигурно тамъ, между бунтовницитѣ, има невинни хорица, които страдатъ покрай другитѣ. Тѣ навѣрно съ радость биха се съгласили да се разотидатъ по домоветѣ си, стига да има кой да имъ го каже и имъ гарантира това. Ето въ това ще трѣбва да бѫдатъ увѣрени, защото съмъ почти сигуренъ, че има маса хора просто увлечени като отъ потокъ нѣкакъвъ, дори въпреки волята си. Достатъчно е на такива да се каже самата истина, за да се отдѣлятъ и си спасятъ живота. А тая истина трѣбва да имъ се каже отъ ваши вѣрни хора. Може да използувате тѣзи отъ първата камионетка, които сѫ дошли съ Васъ и други.

— Ще намѣря хора, успокоихъ го азъ

— Да, вѣрвамъ. Най-напредъ нека идатъ тѣ, а следъ тѣхъ може и Вие да отидете и разясните положението. Значи тѣ сега ще бѫдатъ авангвардъ, а Вие — главнитѣ сили, —

по военному, нали? — каза той засмѣно. Усмихнахъ се и азъ. Той приказваше тъй-довѣрчиво, бѣ тъй-внимателенъ, тъй-загриженъ понѣкога, когато си прекъсваше думитѣ и за минута се замисляше, за да му свѣтне лицето отново въ следния мигъ.

— Така, Лулчевъ, вѣрвамъ се разбрахме. Сега да видимъ хората Ви. Имате ли ги достатъчно?

— Имамъ нѣколко човѣка отъ камионетката, единъ подофицерь отъ Горнобанскитѣ и нѣколко души отъ първиятъ тренъ, дошли въ болницата да ме чакатъ

— Вземете и други Може да се използуватъ и опълченци. Мислете, че всѣко усилие, и най-малкото направено въ тази посока, ще даде резултатъ — спасява се живота на увлечени българи! Колкото и голѣми да сѫ вашитѣ жертви, които виждамъ и схващамъ по вашето лице и изнуренъ видъ, все пакъ азъ смѣло посѣгамъ къмъ Васъ, защото зная къмъ кого се обръщамъ. За Родината и най-голѣмитѣ жертви нѣма да бѫдатъ никога много дадени, а въ такива моменти тѣ сѫ една необходимость за всѣки, който се чувствува, че е часть отъ тоя народъ и, значи, носи дѣлъ отъ сѫдбата му!

Вий организирайте работата си тъй, както и до сега. Единъ добъръ позивъ, написанъ на енергиченъ езикъ, съ топли думи на любящо Отечеството си сърдце — а такова инвалидитѣ иматъ несъмнено — ще замѣни живото слово и ще достигне едновременно до хиляди очи. Така ще си подготвите почвата за една по-щастлива лична срѣща съ тия хора. Работете бързо, пипайте смѣло, решително, съ твърда вѣра, която трѣбва днесъ всички насъ да крѣпи, вѣрата въ бѫдащето на нашата скѫпа земя, всѣка педя отъ която е откупена съ потоци кръвь отъ вѣкове, и която, въпреки всичко, нѣма да загине! . . . И каквото и да направите, дръжте ме въ течение на работитѣ Азъ зная, чувствувамъ, че успѣхъ ще имате. Азъ вѣрвамъ въ това, защото сѫдбата на народитѣ се започва и чертае на друго мѣсто, а тукъ се само довършва. А нашиятъ народъ има още животъ и дѣлъ отъ щастие предъ себе си. Натоварвамъ Васъ лично съ рѫководение на агитацията. Направете позива и нека се пръсне въ хиляди екземпляри въ тила на тия приятели. Отпечатването трѣбва да стане до 12 часа на обѣдъ утре. Донесете ми го сутриньта на позициитѣ — азъ ще бѫда отъ 5 часа сутриньта тамъ. Ще го прегледамъ и ще заповѣдамъ напечатването му веднага. Следъ това ще го отнесете въ аеропланното отдѣление въ Божурище, за да бѫде пръснатъ въ тила имъ. Ще действувате отъ мое име смѣло и бързо. Ще отстранявате всички препятствия и забавяния, за това ще се ползувате отъ Вашата изобилна енергия и отъ моето име —

средства, които смѣтамъ, сж Ви достатъчни. На Стоенчева[1]) ще кажете да тури на Ваше разположение автомобили. Ето Ви и тази карта, ще се явите при генералъ Протогеровъ, пиша му да Ви даде пълно съдействие.

— Той ме знае и отъ опълчението, припомнихъ му азъ.

— Нѣма нищо, за всѣки случай! Утре моля Ви, бждете на поста си!

Той говорѣше бързо, решително, опредѣлено. Като че ли воененъ даваше заповѣдь на своя щабъ. Той не търсеше мислитѣ, още по-малко думитѣ — тѣ идеха свободно отъ дълбочината на единъ разумъ, който бѣ обмислилъ и отмѣрилъ всѣка своя крачка. Само когато заговореше за бждащето на земята ни, за Родината, отъ която той се чувствуваше часть не само на думи, а като органически свързанъ, само тогава неговитѣ очи блѣсваха, и лицето му се озаряваше, като да говореше вдъхновенъ пророкъ, който виждаше въ незнайната далечина на бждащето сждбата на любимия си народъ.

Обещахъ му да направя възможното, но за позивъ не искахъ да се задължа въ никой случай — бѣ миналъ цѣлъ единъ день, презъ който не бѣхъ подвивалъ кракъ, не бѣхъ нито обѣдвалъ, нито вечерялъ, а бѣхъ говорилъ до тамъ, че почти изгубихъ гласа си и сега при най-добро желание, азъ не можехъ да го напиша. Заявихъ му откровено, че съ тая работа ще натоваря брата си, понеже нѣмамъ физическа възможность.

— Лулчевъ, за България и невъзможното трѣбва да стане възможно! И тя нѣма да забрави заслугитѣ Ви никога. Надѣвамъ се, че утре ще бжде всичко готово, нали? Имамъ ли за това войнишката Ви дума?

Гледахъ го право въ очитѣ. Той сигурно бѣ прекаралъ деня си въ още по-лоша обстановка, всредъ терзания и мисли за тежката отговорность не само като българинъ средъ едно лошо настояще, но и като министъръ предъ едно неизвестно бждаще. Каква бѣше собствено тежината на моя товаръ, поетъ отъ менъ доброволно, товаръ, който ако отхвърлехъ, нѣмаше кой да ме упрекне; да, каква бѣше тежината на този мой товаръ предъ неговата тежка задача, която той изпълняваше строго като нѣкой войникъ, който знае само своя дългъ, който е съвършено забравилъ себе си? Ето, той отъ 5 часътъ ще бжде утре на позицията, а сега е вече близо полунощь и той е все тъй-елегантенъ, спретнатъ, безъ видима умора на лицето, гледащъ ме сжщо тъй бодро и право въ очитѣ . . Какво друго можехъ да му

[1]) Днешниятъ министъръ, тогавашенъ адютантъ на генералъ Протогеровъ, началникъ на „крѣпостьта“ София.

отговоря, освенъ че ще направя всичко по силитѣ си — и азъ и другаритѣ ми, за да изпълнимъ дългътъ си до край, както прилича на всѣки истински българинъ въ такива дни?

— Надѣвамъ се, че утре ще се свърши всичко. Но трѣбватъ усилия, решителность и непоколебимость — поде той наново. — Хубаво ще бѫде опълченцитѣ и инвалидитѣ да бѫдатъ съ форми. Ако Ви трѣбватъ и суми да Ви дамъ.

— Нѣмамъ нужда отъ нищо. Мойтѣ другари сѫ всички зачислени на храна въ болницата, а за пари не работимъ

— Може би ще имате разноски за нѣщо.

— Позивътъ ще печатате Вие. Автомобили ще ни отпуснете. Ако трѣбватъ каруци или файтони, ще реквизираме, тъй че за нищо нѣма да има нужда.

— Тогава до виждане утре. Помнете позива за сутриньта. После при Протогеровъ. Хората Ви сѫщо, припомни ми накъсо той, — а сега лека нощь. Той ми стисна сърдечно рѫката и ме изпрати.

— Лека нощь!

Но тая нощь още не бѣше дошла за мене, понеже имаше работа и трѣбваше на тъмно да се продължи деньтъ. Знаехъ адреса на опълченеца бай ИванъЯнковъ Крапски . . . и казахъ да ме отведе автомобилътъ къмъ дома му.

Едъръ добрякъ българинъ посрещна още първитѣ ми обяснения съ псувни — такъвъ срамъ не се билъ надѣвалъ да доживѣе! И псуваше, ама какъ! Репертуарътъ му бѣ запазилъ доста спомени отъ сръбски и влашки „благословии", та догде го изреди и заприказва по-човѣшки, се мина доста,

— Хичъ за това ли се бихме ние нѣкога съ турцитѣ на Шипка, чудѣше се той, та да дойде днесъ да се колимъ единъ другъ — и пакъ започваха „благословийтѣ". Неговата проста душа се вълнуваше изъ дъно. Той хвърляше и чупеше каквото му попадне подъ рѫка, като че ли то му бѣше виновно за тия неприятни обстоятелства, които бѣха докарали братъ срещу брата при покрайнинитѣ на София.

Разправихъ му накъсо защо съмъ дошелъ и му казахъ бѫдащия си маршрутъ, който мислѣхъ заедно да предприемемъ — при генералъ Протогеровъ, после Божурище и оттамъ кѫдѣто ни се случи.

— Добре, г-нъ подпоручикъ, щомъ е за Българията — ще дойда не до тамъ, но и оттатъкъ биля отивамъ.

„Българията"... — Да, и за това сърдце тя бѣше нѣщо реално, сѫществено, на което можеше да се радва безъ то да е банкнота или да донася нѣкои изгоди. . . Но у колцина бѣха останали тъй-чисто любяши Родината си сърдца?

Въ болницата вече почти всички спѣха, поне всички бѣха се прибрали въ стаитѣ си. Тихо бѣше. Полекичка отворихъ вратата на стаята на моитѣ днешни дугари въ I-я

и II-я етажи, Слави Бояджиевъ и подпоручикъ Килифаровъ. И двамата спѣха дълбоко, изморени отъ тежкия дневенъ трудъ, измжчени отъ непосилната работа и ранитѣ си терзани отъ това, що видѣха. И единиятъ и другиятъ бѣха говорили почти до пълно изтощаване и по хлътналитѣ имъ дълбоко очи личеше голѣмата енергия, която тия хора бѣха положили, за да помогнатъ на своитѣ братя. Полекичка имъ затворихъ вратитѣ и тихичко минахъ нататъкъ. Заслужили бѣха тѣ днесъ своя сънь, може би повече отъ всѣки другъ пжть.

Бутнахъ вратитѣ на подпоручикъ Мико Петковъ. Той не спѣше. Съблѣкалъ се, той бѣше отвързалъ прангата си (така наричаше той, па и ние покрай него, изкуствения му кракъ, който бѣ много тежъкъ) и изглежда бѣ се търкалялъ доста въ леглото. Изглежда, че сънь не бѣ го хванало. Той дори се зарадва.

— Влѣзъ, влѣзъ, — покани ме той — какви сж тия гърмежи?

Стрелбата около София бѣше се значително усилила. Съобщихъ му сведенията, които имахъ:

— Нови тълпи републиканци бѣха нахлули въ Горна-Баня, само нѣколко часа следъ изтеглянето на втория тренъ.

— Ехъ, братя сме, но не се слушаме. Ами не дай си Боже, ако влезатъ утре въ София. Ще ни избѣсятъ сигурно, че сме имъ разстроили плановетѣ.

Започнахъ да му разправямъ кждѣ съмъ билъ. Когато му казахъ за полковникъ *** при коменданта, той стана отъ леглото си.

— Какво? Та той дойде съ автомобила си тогава, когато всичко бѣше вече свършено и нашиятъ втори тренъ се готвеше да заминава. Да бѣхме и ние тамъ, друго щѣше да говори, но нѣма нищо — и безъ туй добре си му отговорилъ.

Казахъ му какво ни предстои за утре. Всичко бѣше лесно и съ готовность прието, но като дойде до съчинението на позива и той започна да се почесва по врата. Щомъ му казахъ, че съ тая работа мисля да натоваримъ брата ми, той не чака да се продума по-вече. Мико го познаваше отъ 16 полкъ, кждѣто бѣха служили заедно и веднага се съгласи, че другъ едва ли ще я свърши по-сполучливо, още повече въ това кратко време, което ни оставаше до 5 часа сутриньта.

Братъ ми живѣеше въ улица Искъръ, не далечъ отъ болницата и скоро нашитѣ шумно хлопащи патерици нарушиха тишината на нощьта. Стаята му свѣтеше. Както обикновено, той четѣше въ леглото си. Следъ малко, ние бѣхме въ затрупаната му съ книги стайчка, въ която едва имаше мѣсто де се размине човѣкъ. Разправихме му одисеята си презъ деня и той искрено се зарадва за добритѣ резултати.

— Слава Богу, че тъй-добре се свършиха усилията ви.

Казахъ му защо сме дошли и опредѣлихъ приблизително смисъла на позива. Той тутакси съ радость се съгласи.

— Дано само утре не осъмнемъ съ гости, засмѣ се той' защото, струва ми се, охраната на София, особено на югъ, не е твърде силна. Презъ боровата гора може да нахълтатъ въ града стотици, преди да бѫдатъ усетени. Тия силни гърмежи — а тѣ наистина се усилваха на време доста — не сѫ добъръ предвестникъ!

Въ всѣки случай, той ни насърдчи съ горѣщи думи: — тежка е работата ви, но тя е пъкъ за цѣлъ народъ. Колкото по-малко кръвь се пролѣе — толкова по-добре за този народъ.

Казахъ му, че утре къмъ 5 часа сутриньта ще минемъ да веземемъ позива. Той си погледна часовника — сега часътъ показва 1 и пол. и до петь позивътъ ще бѫде готовъ и преписанъ за печатъ; елате го вземете.

—И Вие покрай насъ нѣма да спите тая нощь, каза Мико, като да се извиняваше.

— Всичкитѣ тия наши войници не сѫ спали много и много нощи, какво ако и азъ имъ подаря една моя нощь — усмихнато отвърна братъ ми.

Излѣзохме. Улицитѣ бѣха пусти. Въ града имаше голѣма тишина, нарушавана само отъ вой на кучета и отъ гърмежи, които ту замираха съвсемъ, ту започваха неочаквани бързи на нѣкои пунктове въ околноститѣ на столицата.

Часътъ минаваше два, когато ний се покатерихме съ Мико по многото стѫпала на нашата болница. Пожелахме си лека нощь съ порѫка, който стане по-рано да буди другия.

Но не бѣ лека тая нощь, както и изминатия день. Неволно мисъльта ми минаваше все отново къмъ изтеклитѣ събития; като че ли тя тичаше да догони отдалечаващитѣ се картини, отъ които, струваше ми се понѣкога, че бѣха изтекли много дни и като че ли ни чакаха много други още.

Сутриньта ме събудиха по искането на дошлия шофьоръ. Часътъ бѣше близо петь. Заварихъ Мико Петковъ събуденъ. Оплака ми се, че не можалъ да спи никакъ. Види се преумората и невеселитѣ мисли, постояннитѣ гърмежи и тревоги не му бѣха позволили да заспи. Автомобилътъ ни чакаше долу. Всичко още спѣше въ болницата. Бавно слизахме, за да започнемъ новия си день. Какво ли ни носѣше той?

Къмъ петь часътъ ние бѣхме въ стаята на брата ми. Той се извини, че набързо е писалъ.

— При такива условия ме намѣрихте — каза той.

Ние нѣмахме много време за харесване позива. Грабнахме го съ пожелание да си легне поне сега да подрѣмне.

Той ни изгледа нѣкакъ разсѣяно и заклати глава: — Нѣма нужда, а на васъ добъръ часъ и дано Богъ бѫде съ васъ!

Разсъмваше се вече, когато стигнахме кѫде лагера. Тамъ наблизо, въ дѣсно отъ шосето, вече бѣха нашитѣ бойни линий. Не далече се очерта една група хора. Всредъ нея познахме министъръ Такевъ*). Той ни посрещна радостенъ.

— Артилерията вече пристигна! — каза ми като се ржкува — положението е вече друго. Добре сме. А позива готовъ ли е? Значи това е вашия храбъръ другарь инвалидъ Мико Петковъ, за когото ми говорихте? Азъ бихъ искалъ всичкитѣ ваши съподвижници да видя по-после. Но радвамъ се, че имамъ случая да се срещна съ единъ поне.

Казахъ му, че съ Мико сме съвипустници, и че ми е помагалъ въ всички работи.

— На Отечеството си помага той!

Дадохъ му позива и Такевъ го прочете внимателно.

— Много е хубавъ. Кой отъ двама ви го писа?

— Нито единъ — казахъ му и съ нѣколко думи му разправихъ кой и въ какви часове на нощьта го е писалъ.

— Тичане и безсънни нощи . . . но всичко това ще мине, ще мине като лошъ сънь . . . България ще има и слънчеви дни въпрѣки всичко!

Съ широкъ замахъ той написа върху позива: „Да се отпечата въ 20,000 екз. Да бѫде готовъ днесъ до 11 часа“.

Министъръ М. Такевъ.

— Ето, Лулчевъ — вий знаете другото. Вървете и работете. Въ печатница „Прѣпорецъ“. А отъ тамъ Божурище и Радомиръ. Изморени сте още отъ вчера, зная, но така е дошло сега — и той вдигна рамене усмихнатъ.

Той мислеше за насъ, а забравяше, че ний го намирахме на позицията!

— А хората изпратихте ли, както говорихме?

Казахъ му, че мисля да сторя това следъ отпечатването на позива.

— Тогава срещнете се и съ генералъ Протогеровъ. Пипайте бързо, енергично, по войнишки — усмихна ни се той,

---

*) Тукъ видѣхъ съученика си поручикъ Иванъ Кевсизовъ, който току що бѣше дошелъ съ батареята си отъ Сливница и веднага излѣзли на позиция. Докато м-ръ Такевъ разговаряше съ Мико Петковъ, ние съ Кевсизовъ Иванъ си размѣнихме по нѣколко думи.

Той бѣше облѣченъ въ пълна боева готовность. Неговитѣ очи весело играеха и съ една другарска усмивка ме попита: — Тука ли се срѣщаме? Хе, така е сега. Снощи ни вдигнаха отъ Сливница по тревога, а днесъ отъ гарата право на позиция.

Казахъ му, че ще отмине всичко като тежъкъ сънь. — Дано, дано. По-хубаво да не ставаше нужда отъ тѣзи работи.

Бодрия му видъ говореше че той, въпрѣки че не бѣше спалъ, имаше още достатъчно енергия.

като си вземаше сбогомъ. И не забравяйте, че за всичко направено азъ трѣбва да зная.

— А кѫде ще се намѣримъ?

— Най-сигурно тукъ — и той сочи налѣво и дѣсно позицията на нашитѣ войски. Сутрешната дрезгавина и отчасти мъгливостьта не позволяваше да се види добре, но сведенията говореха, че значителни войскови маси бѣха на пѫть отъ Радомиръ за София и че днешниятъ день ще бѫде едно решително премѣрване на силитѣ, отъ което щѣше да зависи въ значителна степень бѫдащето на България. Ний си заминахме бързо, но въ печатницата трѣбваше да чакаме — тя не бѣ още отворена. Когато най-после дойдоха, казаха ми, че къмъ 10 часа ще бѫде всичко отпечатано и готово. Отидохме въ болницата, гдето оставихъ Мико, а самъ полегнахъ за да си поотпочина за малко и така съмъ заспалъ. Събудихъ се отъ чукането на вратата. Разбуди ме дошлия опълченецъ бай Иванъ, който ми каза, че по телефона ме викалъ въ Дирекцията на прехраната генералъ Протогеровъ. Следъ малко ние съ бай Иванъ хлопахме по стълбитѣ на Дирекцията.

Градска общинска библиотека Варна

ГРАДСКО ОБЩИНСКА БИБЛИОТЕКА ВАРНА

ГЛАВА ДВАНАДЕСЕТА

СѪДБОНОСНИЯ ДЕНЬ

Новото нахлуване. Съ цилиндъръ и лачени обуща на позицията. Мобилизация на „невалиднитѣ“. При генералъ Протогеровъ. Новото съчинение съ аероплани къмъ Радомиръ. Въ министерския съвѣтъ: „Пакъ ще ме връзватъ тѣзи пезевенци“... Бай Иванъ опълченеца прави домашна стачка. Бѣгството. Мятежницитѣ въ Княжево. Срѣщата на републиканеца съ цилиндъра и републиканеца съ каскета. Обстрелване министерското купе. Една страшна нощь. Кръсто Станчевъ на ловъ за министри. Готовитѣ автомобили. Вдовицитѣ, сирацитѣ и инвалидитѣ. Хората съ патерицитѣ се взаимно исповѣдватъ!

Отъ 29 септемврий София бѣ обявена въ обсадно положение. За началникъ на крѣпостьта*) бѣ назначенъ генералъ Протоѓеровъ — име, което доволно много говореше на всички още отъ миналото, едно име на войнъ съ бързи и смѣли действия. Генералъ Протогеровъ въ онѣзи трудни моменти бѣше сполучливо избранъ и противопоставенъ на неизвестния републикански главнокомандуващъ. За неговъ адютантъ бѣ назначенъ поручикъ Стоенчевъ. Отъ директоръ на прехраната, длъжность съ която бѣха го натоварили, за да подкрѣпятъ съ репутацията му едно фалирало учереждение, той стана началникъ на крѣпостьта, почти безъ да стане отъ стола си — не зная даже дали имаха време да турятъ новъ надписъ на кабинета му, но затова вмѣсто разнитѣ наредби и преписки, телефонитѣ забръмчаха съ заповѣди и строги нареждания по всички посоки на София.

Генералътъ ме прие сърдечно.

— Живи бѣхме, Лулчевъ, да действуваме пакъ заедно. — Радвамъ се много, като слушамъ добри отзиви за единъ мой боенъ ученикъ.

Разпита ме за Горня-Баня, а сѫщо дали ще мога да ида съ други хора къмъ Радомиръ и по-надолу, за да говоря на „републиканцитѣ“. Той описа цельта и даде инструкций. Въ това време го извикаха по телефона. Съ строгъ тонъ, той прекѫсна нѣкакъвъ рапортъ.

— „Не разбирамъ защо снощи германцитѣ сѫ изоставени безъ всѣкакъвъ водачъ и наставления задъ тухлената фабрика, между нашитѣ и веригитѣ на противника. Ами ако ги обстрелѣха отъ две страни едновременно

*) А началникъ отбрана ако се не лъжа бѣ назначенъ полковникъ Шкойновъ. Енергиченъ и боеви офицеръ.

и по тѣхъ биха си вмъкнали и други въ София? Заповѣдитѣ трѣбва точно да се изпълняватъ! Военно време е и който забравя, ще му се напомни веднага, разбрахте ли?“ И той, доста нервиранъ, затвори телефона, безъ да дочака нѣкакъвъ отговоръ.

— Чудни хора! — продължи той, оставили цѣлъ участъкъ безъ охрана. Тежка бѣше тази нощь за България и слава Богу, че мина. Вашиятъ позивъ готовъ ли е?

Казахъ му, че съмъ ходилъ съ Мико при министъръ Такевъ, който заповѣда вече отпечатването му.

— Министъръ Такевъ, ето единъ човѣкъ, който не знае умора и е винаги на поста си—каза той. Вие сега идете и пригответе другаритѣ си, които биха могли да Ви помогнатъ. Бждете готови за да тръгнете веднага следъ отпечатването на позивитѣ!

Обещахъ къмъ 11 часа да бжда готовъ съ хората си и вързкитѣ съ позивитѣ. Вънъ ме чакаха вече Мико Петковъ, бай Иванъ опълченеца, подофицерътъ Ботевъ и другитѣ войници, бивши мятежници, които бѣха дошли съ менъ отъ камионетката преди два дни. Разпратихъ ги да търсятъ хора отъ нашата черга и скоро събрахме: две вдовици отъ войната, Горчаковъ (даскала), Басановъ Аврамъ и др., нѣколко инвалиди и десетина войници и подофицери, бивши размирници. Почнахме да очертаваме плана за отиване въ Радомиръ. Едни предлагаха да се избере правия пжть презъ Перникъ, други да се заобиколи презъ Самоковъ. При насъ влѣзе и адютанта Стоенчевъ и предложи да ни издаде открити*) листове и съ които той вѣрваше, че ще бждемъ пропуснати презъ редоветѣ на мятежницитѣ. Макаръ да бѣше доста изморенъ, защото по всичко изглеждаше, че цѣлата нощь не бѣ мигналъ, той взе живо участие въ нашитѣ спорове и ни помогна да се разпредѣлимъ на групи, като всѣка група — инвалиди, вдовици, опълченци — си взе и задача споредъ силитѣ. Когато ний бѣхме вече готови, Стоенчевъ влѣзе да докладва на генералъ Протогеровъ. Скоро той излѣзе да ни съобщи, че следъ 10 часа условията сж се измѣнили и за сега временно нѣма да се искатъ услугитѣ ни. Ако стане нужда, ще бждемъ повикани. Генералътъ благодари на всичкитѣ за готовностьта да помогнемъ на Отечеството си.

Ний си назначихме сборенъ пунктъ и си разотидохме. Изглежда, че „републиканцитѣ“ бѣха решително очертали положението си. Тѣ идеха вече не като хора съ неопредѣлена цѣль, готови да сложатъ оржжие при увещания, както стана съ по първитѣ групи, а съ непременното намѣрение да завладеятъ София и се справятъ съ противницитѣ си. Артилерийскитѣ изстрели, които отъ време на време ехтѣха, сочеха вече много недвусмислено, че стоеха едни срѣщу

*) Че отиваме да „закупваме“ храни.

други врагове, които се готвеха съ сила да разрешатъ всички спорни въпроси.

Следъ малко ние съ бай Иванъ бѣхме въ печатницата, дето намѣрихме позивитѣ отпечатени. Тукъ-тамъ нѣкое „редакторско“ перо бѣ съкратило една-две фрази, които види се бѣха догорчели некому, но друго нищо не бѣше поправено. Ехъ, най-после защо е редакторъ? Сжщиятъ день тоя позивъ излезе и въ в. „Препорецъ“ и в. „Независимость“.

Съ голѣма бързина ни отнесе автомобила къмъ аеродрума Божурище. Тамъ скоро намѣрихме началника и му предадохме позивитѣ и заповѣдитѣ на министъръ Такевъ. Духътъ тамъ бѣ много разколебанъ. Офицеритѣ не бѣха сигурни въ свойтѣ войници. Като въ всѣка техническа часть, тамъ имаше най-разнородна сбирщина отъ хора, съ съмнителна дисциплина, които много лесно можеха да забравятъ дълга си, още повече, че и въ обикновено време не си го припомняха особено силно; а при тая тѣхна изолираность, когато само непредприемчивостьта на настжпващитѣ бѣ ги оставила още господари на Божурище, офицеритѣ не можеха да бждатъ сигурни, че нѣма да бждатъ навързани или малтретирани, както бѣше вече се случило съ тия отъ главната квартира въ Кюстендилъ. Побелѣлата фигура на бай Иванъ съ опълченската униформа и накичени съ медали гърди, направи впечатление на всички и началникътъ на аеродрума го помоли да каже нѣколко насърдчителни думи на войницитѣ. Бай Иванъ се отзова съ най-голѣма охота. Войницитѣ скоро бѣха строени и бай Иванъ съ простички, но искрени думи имъ поговори. Наведенитѣ глави се вирнаха, а очитѣ взеха да гледатъ по-бодро. Когато той имъ описа, като живъ участникъ, страницитѣ на миналото — много по-тежко отъ сегашното, тѣ бѣха се превърнали цѣли на слухъ.

— Горе главитѣ, чада наши, горе главитѣ! Служете вѣрно на Родната земя, за която отъ Шипка до сега все кръвь лѣемъ!“

Войницитѣ извикаха дружно „ура“ и като го грабнаха, на ржце, го понесоха чакъ до автомобила. А въ това време аеропланътъ вече бѣше приготвенъ и когато ние не бѣхме изминали още нито стотина метра къмъ София, той се вдигна, изви кржгъ низко надъ насъ, авиаторитѣ ни направиха нѣколко махания съ ржце и ни посочиха къмъ Радомиръ, кждето отиваха да пръснатъ хиляди екземпляри отъ позива надъ главитѣ на републиканцитѣ*)“.

Въ София имаше голѣмо оживление. На всѣкжде се срѣщаха плахи лица и въпросителни погледи. Нѣкои се лутаха, като че ли ударени въ главитѣ и замаяни. Бай Иванъ

*) За съдържанието на позива гледай приложение № 3.

остана въ купето да ме чака, а азъ се покатерихъ по стълбитѣ на министерския съветъ да се видя съ министъръ Такевъ. Той още не бѣше се върналъ, но бѣше казалъ да го чакамъ; поканиха ме въ стаята на секретаря. Изморенъ достагъчно, азъ се тръшнахъ на едно канапе, вслушващъ се неволно въ ехтежитѣ, които неравномѣрно се разнасяха и достигаха чакъ тукъ, въпреки уличния шумъ на града. Така унесенъ, азъ бѣхъ стреснатъ отъ влизането на единъ висшъ офицеръ (ако се не лъжа генералъ Б-въ), който, като отвори набързо, безъ да ме забележи (азъ бѣхъ лѣгналъ вече на канапето и полудремехъ), взе телефона и веднага започна да говори.

— Ало, ало, боевата линия ми дайте! Тукъ генералъ С. — Савовъ, Вие ли сте? Какво е положението? Кѫде сѫ тия пезевенци? Мина ли опасностьта? Може ли да влѣзатъ въ София?

Военниятъ министъръ бѣше вѣроятно нѣкѫде близо около лагера или Захарната фабрика, защото гласътъ му долиташе доста ясенъ, макаръ и слабъ, и въпреки това, че слушалката не бѣше на моето ухо — все пакъ се долавяше разговора.

— Не чувашъ ли гърмежитѣ имъ? — запита го той.

— Да, чуватъ се.

— Е тогава? — Каза му още нѣщо, което не схванахъ, но изглежда, че генералътъ се ядоса, свърши на бързо разговора, почти хвърли слушалката и като си мърмореше полугласно на себе си: — „Тѣзи пезевенци пакъ ще ме връзватъ“! — излѣзе бързо като унесенъ.

Скоро ми съобщиха, че министъръ Такевъ е на бойната линия и отъ щаба на крепостьта може да се влѣзе въ връзка съ него. Часътъ бѣше вече два, но изглежда, че никой не бѣше мръдналь отъ стола си тамъ. Напрежение се четеше по всички лица. Види се, че мятежницитѣ бѣха значително напреднали и отпорътъ ставаше все по-труденъ. Но и тамъ не можаха да ми кажатъ где е — съобщиха само, че го виждали по позицията, но никой точно не може да каже кѫде, понеже не се застоявалъ, а обикалялъ частитѣ.

Отидохъ въ дома му. Тамъ намѣрихме и градоначалника Стефановъ, който сѫщо го чакаше. И тамъ го знаеха, че е по линията отъ тая сутринь, отъ тъмни зори, но какво е станало по нататъкъ, нѣмаха известие.

— Той не може да не бѫде тамъ, дето има най-голѣма опасность — каза ми Стефановъ. Той насърдчава и дава примѣръ на себеотрицание на мнозина, които носятъ формата. . .

Но азъ все се надѣвамъ, че той ще се върне да обѣдва т. е. да закусва и вечеря, усмихна се Стефановъ, тъй че наминете пакъ.

Бай Иванъ се тюхкаше доста, че тъй се случи да не може да се срѣщне съ министера, нѣщо което, изглеждаше, че той много желае. Ние се запѫтихме къмъ болницата, гдето единъ човѣкъ отъ домашнитѣ на бай Ивана го чакаше и му предаде заповѣдь отъ домашното началство види се, да си иде, че го чакатъ. Бай Иванъ сърдито възрази, че днесъ работа въ кѫщи нѣма, че тукъ въ София се решава сѫдбата на „Българията" и той не иска да знае повече нищо. Неговиятъ близъкъ човѣкъ настояваше и се обърна за помощь, да убедя вироглавия старецъ, че и домашното му огнище е тоже часть отъ „Българията". Само следъ обещанието, че нѣма да замина за никѫде безъ него, или, че ще му оставя непременно бележка за да може да ме намѣри, бай Иванъ се съгласи да тръгне за дома си и остави сѫдбата на „Българията" въ други рѫце. . .

Обѣдъ бѣха оставили и за мене, но умората бѣ тъй силна, че не ми се хапваше нищо. А и време бѣ минало, часътъ бѣше вече около три. Тръшнахъ се на леглото. Главата ми щракаше. Куршумътъ чукаше като невидимъ, но упоритъ майсторъ въ мозъка ми. Какво ми ковеше още той? Хиляди мисли и чувства се нижеха въ мене най-разнообразни и като нѣкакъвъ неприятенъ припѣвъ се преплитаха въ тѣхъ ту едва уловимитѣ пукоти на пушкитѣ, ту тежкия ехтежъ на орѫдейнитѣ гърмежи. Да лежа въ такава неизвестность, при такава обстановка ми бѣше съвсемъ невъзможно: трѣбваше да ме вържатъ, а не бѣха се сетили да направятъ това. Следъ нѣколко минути вече азъ хлопахъ по тротуаритѣ къмъ Военното министерство съ надежда, че все ще се видя съ нѣкого, който може да ме опѫти или помогне да се видимъ съ Такевъ и ми даде задача и менъ въ тия тежки часове.

Точно къмъ Военното министерство единъ бързо каращъ автомобилъ се спрѣ неочаквано. Шефьорътъ*) Руменовъ, мой добъръ познатъ ми извика: — Господинъ подпоручикъ, ако ще ходите въ Княжево, не търсете другъ автомобилъ, елате съ мене. Сега тъкмо ми казаха, че Райко Даскаловъ наближава съ щаба си и до довечера се надѣватъ да влѣзе въ Княжево. Положението не изглежда много добро, но ако искате можемъ да отидемъ до тамъ да се ориентираме. И менъ много ми се иска да видя какво става и какъ се гласятъ да влизатъ въ София.

На такава покана, тъй „добре дошла", нѣмаше какво да се мисли и азъ веднага се отзовахъ, още повече, че познавахъ както шефьора, така и братята му, като добри българи още отъ Русе.

---

*) Братъ на моя добъръ приятель отъ М. О. Опълчение. а сега капитанъ Асѣнь Руменовъ и Борю Зевзека, съслуживци отъ едни и сѫщи полкове: 2 Мак. и 6 пѣх. полкъ.

Опитниятъ шефьоръ караше много бързо въпреки многото препятствия, които срѣщахме по пѫтя; Княжеското шосе бѣше буквално задърстено отъ коли, файтони, камиони и хора, надъ които се носеше тежъкъ облакъ отъ жълта прахъ. Всѣка минута почти ми се струваше, че ще се сблъскаме съ нѣкого, и, за наше щастие, оставахъ си само съ страха. Нашитѣ войски, които вчерашния день бѣха се подали доста напредъ, сега се научихъ, че се оттеглятъ пакъ на позиция при лагера. Облѣчени въ безредни войнишки облѣкла фигури шареха по всички посоки и не можеше да се разбере отгде идатъ и на кѫде отиватъ; тѣ само навѣваха доста скръбни мисли.

Кѫде Горно-банския пѫть автомобилътъ ни внезапно спре. Руменовъ бързо скочи и отвори мотора. Каза ми, че има нѣкаква повреда, която неможелъ да отстрани, понеже нѣмалъ нуждныитѣ прибори и отиде въ близката бирария да пита, дали случайно нѣма да се намѣрятъ нѣкои инструменти. Азъ се въртехъ около спрѣлия се автомобилъ. Въ туй време живиятъ разнообразенъ потокъ по шосето все течеше къмъ София. Спрѣхъ една камионетка, която се караше отъ подофицеръ. Той бѣше доста нервенъ и нетърпеливъ. На бързо ми отговори, че „болшевикитѣ" — пръвъ пѫть чухъ да се прикачва това име на размиренитѣ войници, били недалечъ оттатъкъ Княжево. Идели голѣми тълпи и хубаво било ако се прибираме въ София. Казахъ имъ, че шефьорътъ е отишелъ да търси инструменти. Тѣ ме поканиха да използувамъ тѣхната кола, като ми повториха нѣколко пѫти:

— Грозно иде, г-нъ подпоручикъ, грозно иде!

— Вървете си тогава, не се майте, казахъ му, азъ ще чакамъ шефьора.

Камионетката бързо изчезна въ облака прахъ, който висеше надъ цѣлото шосе, покрито съ бързащи коли и хора.

Обикаляхъ около изоставената кола и разглеждахъ минувающитѣ, когато изведнъжъ изъ прахьта изпъкна познатото купе на министъръ Такевъ. Види се и хората отъ неговия автомобилъ бѣха ме забелѣзали, защото спрѣха и отъ вѫтре излезе министъръ Такевъ, придруженъ отъ сина си. Шефьорътъ му бѣше Тодоръ Змейски, ако се не лъжа, и днесъ шефьоръ на единъ отъ министритѣ.

Такевъ весело ме запита отъ кога съмъ назначенъ часовой на тоя развален автомобилъ.

Разправихъ му, че го търсихъ нѣколко пѫти. Той се извини, че работата го задържала по позицията, отбилъ се само за петь минути въ кѫщи да вземе сина си, а сега отивалъ напредъ да разучи лично положението. Казахъ му откровено, че да взима и сина си на такова мѣсто, когато Райко Даска-

ловъ е на нѣколко километра само съ своитѣ тълпи, па и всичко може да се случи, това е споредъ менъ, неблагоразумно.

— Не бой се, Лулчевъ, трѣбва и той да се учи. Кой знай що има да дочака и тѣхното поколение нѣкога. А Вие до кога мислите да стоите тукъ? Хайде съ менъ да видимъ какво има изъ Княжево; идатъ ли тѣзи приятели. . .

— Съ най-голѣмо удоволствие, защото и азъ самиятъ тъкмо за това тръгнахъ. Колкото по-добре се познава действителностьта, толкова и по-добри мѣрки може да се вематъ.

— Изглежда, че тия приятели ще завзематъ до довечера Княжево — каза Такевъ. Добре че вчера успѣхте съ Вашитѣ другари да разубедите Горно-банското ядро да сложатъ оржжието. Тия 4,000 души доста ни биха затруднили днесъ, особено съ изгодното положение което иматъ. Въпреки всичко, ние имаме сила и ще успѣемъ.

А на Васъ вчера бѣха ли Ви казали, че тѣ днесъ се гласятъ да бждатъ въ Княжево?

— Тѣ чакаха другаритѣ си още до вечерьта да пристигнатъ и понеже тѣ се забавиха, затова и можахме що-годе да имаме успѣхъ.

Въ това време на шосето се зададе камионъ, който връвѣше съ необикновена бързина. Тежката кола се тръскаше и шумеше като да бѣ цѣль тренъ и като че ли щѣше да се разхвърчи на съставнитѣ си части. Тежкиятъ облакъ прахь, вдигнатъ отъ нея, се стелеше като непроницаема тъмнина отзадъ, забулваща всичко.

Министърътъ му извика и даде знакъ да спре. Следъ повтаряне знака, шефьора, който никога не бѣ и помислилъ да срещне на това мѣсто министера, успѣ да спре колата и се приближи. Той не скри удивлението си, че вижда министъръ Такевъ тъй близко до редоветѣ на противника, въ момента, когато Райко Даскаловъ и пълчищата му сж вече подъ самото Княжево.

— Извинете, г-нъ министре, мълвеше смутено той, азъ помислихъ, че сж тѣхни патраули. . . Едва съмъ се отървалъ отъ тѣхъ . . . Не Ви познахъ, не ми се вѣрваше . . . Не мога и да помисля да сте тукъ. Наши войски въ Княжево нѣма никакви. Азъ съмъ последния, който се откопчахъ отъ ржцетѣ имъ. И той започна да разправя за голѣмитѣ тълпи, които се предвождатъ лично отъ Райко Даскаловъ.

— И грабежи има и биятъ! — Изглежда, че той бѣше опиталъ боя, защото се попипа неволно тукъ-тамъ. Здраве да е, утеши се той самъ. И пакъ започна съ своето извинение, че не се надѣвалъ именно тукъ да го види. Такевъ се засмѣ:

— А бе момче, и ние нѣкога на война сме ходили, не ни гледай, че сега сме безъ униформа. Хайде върви си, яви се

въ комендансвото въ София, а ние, Лулчевъ, да вървимъ напредъ. Той ме покани да влѣза въ купето, но понеже азъ не можахъ да свивамъ лѣвия си парализиранъ кракъ, предпочетохъ да остана при шефьора, откѫдето и по-добре можеше да се вижда.

Шефьорътъ пипна здраво кормилото. Той самъ беше чулъ съ ушитѣ си положението на работитѣ и разбираше голѣмата опасность, която ни чакаше и още по-голѣма отговорность, ако нѣщо се случеше съ министера; разбира се, отговорность не предъ законитѣ, а предъ самата му съвесть. Той подкара бавно и внимателно колата, съ вперенъ напредъ погледъ, като се мѫчеше да проникне презъ прашната атмосфера.

Вървейки така, ние стигнахме вратата на Спиртната фабрика безъ да срещнемъ нѣкого.

Тъкмо въ туй време отъ къмъ Владая нахлуваха въ горния край войницитѣ въ безредие, тълпи съ ножове на пушкитѣ. Чуваха се викове и стрелба. Сякашъ хуни завладѣваха нѣкое чуждо селище. Всички магазини, като че ли застрашени отъ зловеща буря, която щеше да се извие надъ тѣхъ, троснаха бързо врати и кепенци и само въ нѣколко минути Княжево замре съвсемъ. Нѣколко кучета блуждаеха изъ улицата; къмъ чешмата, при църквата, една голѣма свиня ровеше. Такевъ подаде сигналъ отъ вѫтре. Азъ се обърнахъ. Той бѣ полустаналъ и се мѫчеше да види по-добре картината предъ насъ, като надничаше напредъ между менъ и шефьора. Азъ се отстранихъ малко, за да му дамъ възможность да види по-добре.

— Вижда ли се нѣщо което, да заслужва внимание? А хитрецъ излѣзохте! Вашата позиция е по-добра отъ моята! — Той и тукъ предъ смъртьта, намираше възможность да се шегува.

— Това сѫ хората на Райко, посочихъ му ги. Ще вървимъ напредъ. Може би ще видимъ и него самия.

— Добре, каза Такевъ, карайте внимателно, и ако видите нѣщо, кажете и на мене, защото азъ сьмъ сега на второ мѣсто.

Автомобилътъ тръгна бавно напредъ. Войницитѣ бѣха стигнали вече вилата на Стойчевъ при последната трамвайна спирка. Ние стигнахме до пощата. Такевъ поиска да види, но още нѣмаше какво. Шефьорътъ ме погледна въпросително. —Карай, казахъ му азъ; не бой се!

Ние отидохме още напредъ. Войницитѣ на Райко ни забелѣзаха и се спрѣха очаквателно. Какво мислеха, не зная, но всички следѣха най-внимателно движението на автомобила. Ние бѣхме вече при вратата на школата за запаснитѣ подпоручици. Не далечъ отъ първата група войници, на около

150 метра отъ насъ, всредъ малка група, азъ познахъ Райко Даскаловъ, облѣченъ въ германски шинелъ, съ каскетъ на главата и очила. Той нервно ръкомахаше, види се, даваше нѣкакви нареждания. Казахъ на шефьора да спре. Обърнахъ се. Такевъ се бѣше вече надвесилъ напредъ и се мъчеше да схване по-добре всичко що ставаше предъ насъ. Двата решаващи фактори на България въ тоя моментъ бѣха единъ срещу други: републиканецътъ съ каскетъ и републиканеца съ цилиндъръ, можеха, ако искаха, да се поздравятъ!

— Райко Даскаловъ, посочихъ му го азъ. Такевъ впери внимателно погледъ, изгледа го доста продължително, поусмихна се малко и каза: Благодаря! но така, като че ли бѣше въ нѣкой салонъ, въ който му се поднасяше една хубава и привликателна картина, като че ли не бѣхме предъ устата на 300 — 400 пушки, които въ следната минута още можеха да ни пратятъ смъртоноснитѣ си поздрави. Наистина, този човѣкъ не бѣше като другитѣ!

— Сега обръщай, казахъ на шефьора.

Шефьорътъ бавно почна да обръща. Голѣмата група войници, която чакаше, може би, парламентйори или Богъ знае що, се размърда като видѣ, че нѣма да се приближаваме повече. Когато автомобила се обърна и тръгна назадъ, тѣ се досѣтиха, че нѣмаме охота да правимъ по близко познанство съ тѣхъ и залпъ отъ нѣколко пушки проехтя. Куршумитѣ изсвириха край насъ. Нѣкой отъ тѣхъ олучиха и автомобила. Шефьорътъ ме погледна изъ подъ око. Той, като че ли чакъ сега разбра голѣмата опасность, на която бѣхме изложили министера и като пипна здраво кормилото, даде пъленъ ходъ напредъ. Нови гърмежи се разнесоха. Тревожно се обърнахъ. Такевъ, който до тогава гледаше назадъ презъ прозорчето, се обърна сѫщо.

— Здрави ли сте? — запита ме бързо той. Азъ само му кимнахъ съ глава. Когато бѣхме около санаториума на Хаджи Ивановъ, отъ дерето въ дѣсно ни обстрѣлваха на ново патраулитѣ на Райко Даскаловъ. Куршумитѣ профучаха доста на близо и ако се не лъжа, удариха въ едно отъ колелетата. Обърнахъ се назадъ. Такевъ се разговаряше спокойно съ сина си, като да бѣхме нѣкѫде на разходка.

— Здрави сме, здрави сме, засмѣ се той, като видѣ въпросителния ми погледъ. Насъ куршуми не ни ловятъ. А Вие какъ сте?

— Добре — отговорихъ му на късо. Автомобилътъ летѣше надолу и скоро се отзовахме при нашитѣ войски около лагера. Когато слѣзохме отъ колата, Такевъ ми стисна смѣешкомъ рѫката.

— Радвамъ се, че можахме да видимъ Райко Даскаловъ. Добре, че не Ви раниха още веднъжъ, че не вѣрвамъ да

да издържи организма Ви! Но доволенъ съмъ, много съмъ доволенъ, че си направихме рекогнесцировката сами. И навѣрно сега сме най-добре информирани. Автомобила закъса, добави той, като погледна шефьора който, се въртеше загриженъ около колата, но нищо, нали ние се върнахме здрави. Ще дойдете ли съ мене по линията?

Извинихъ му се, че съмъ изморенъ и казахъ че ще го почакамъ при близката група офицери. Едва що се раздѣлихме и Такевъ мина нѣколко крачки, посрѣщна го полковникъ *** (сѫщиятъ, съ който бѣхме имали разправия при коменданта,) който идеше отъ обиколка по позицията и следъ като се рѫкува съ Такевъ, се обърна нервно къмъ менъ:—

— „Вие какво търсите тукъ?"

Азъ не му отговорихъ нищо, само го изгледахъ внимателно, понеже грубиятъ му въпросъ нѣмаше никакво друго оправдание освенъ единъ неприятенъ споменъ.

— Подпоручикъ Лулчевъ е съ менъ, му каза Такевъ.

— А тъй ли? . . .

— Да, каза му натъртено Такевъ и като ме погледна, позасмѣ се. Засмѣхъ се и азъ; знаехме защо бѣше тая неприязънъ. Синътъ на Такевъ тръгна съ баща си и полковника по позицията, а азъ останахъ да си почина. Следъ малко азъ го забелезахъ, излѣзълъ предъ веригитѣ да оглежда мѣстото. Странно бѣше да го гледа човѣкъ всрѣдъ полето съ цилиндъръ, черни дрехи, бѣлѣеща се яка и чадъръ, който сочеше тукъ тамъ по линията.

— А бе Лулчевъ, тоя човѣкъ на балъ ли е дошелъ тукъ? — ме питаха офицеритѣ.

— Съ цилиндъръ!

— Съ лачени чепици, представи си!

— Поне да отвори чадъра да се запази да му не свирнатъ нѣкой куршумъ, подиграваше се други. Но когато имъ казахъ отъ где идемъ и видѣха повредитѣ на автомобила тѣ просто не вѣрваха на очитѣ си!

— Смелчага! Затуй обикаля той позицийтѣ ни!

— Ако не е той, зоръ има да видятъ другитѣ му колеги.

— Сърце юнашко, което и подъ цивилни дрехи си остава юнашко, казваше другъ нѣкой; гледай той е излѣзълъ предъ веригитѣ. Нашитѣ голѣмци твърде не обичатъ тия работи, ама нали той имъ не знае адетитѣ, добави сѫщиятъ офицеръ.

—Пъкъ види се и срамъ ги е да се покажатъ, че фуражкитѣ сѫ по-страхливи отъ цилиндъра.

Но въ тѣхнитѣ свѣтнали погледи, съ които следѣха всѣко негово движение въ далечината, се четеше нескривано възхищение отъ храбростьта на тоя цивиленъ, въ гърдитѣ

на когото тупаше такава любящо Родината си сърце. И когато той отъ ново се върна отъ обиколка и съ елегантенъ жесть свали цилиндъра си за сбогомъ, нѣколко десятки ржце се вдигаха като опарени, токоветѣ се тракнаха и толкова чифта очи светящи отъ възхищение го съпроводиха.

— До виждане, г-нъ министре, до виждане—викаха му тѣ, наобиколили автомобила, неочаквано за себе си проявявщи внимание, почитъ и несдържанъ възторгъ. На всѣкъде като че ли той носеше специфична атмосфера съ себе си, отъ която лъхаше доброта и почить — искрена почить.

На улица Алабинска азъ помолихъ да спре автомобила за да слѣза. Такевъ ме канеше да ида съ него до вкжщи, но азъ се извинихъ, че съмъ уморенъ. Имахъ основателна причина да мисля, че ми се приближава нервната криза, при която падахъ въ безсъзнание и не искахъ да ги плаша съ лошия си видъ и страдание.

Той още веднажъ ми благодари, че му помогнахъ да види и разбере доста и като ми държеше ржката, каза:

— Лулчевъ, тая нощь ще бжде тежка и доста лоша, но азъ вѣрвамъ, че съ помощьта на Бога ще успѣемъ. Ако има нѣщо ново, потърсете ме. Сега вече София е въ истинско обсадно положение и Протогеровъ и Стоенчевъ ще иматъ всичката възможность да приложатъ знанията и енергията си. Тѣ сж хората на дѣлото и азъ вѣрвамъ, че тѣ ще се покажатъ достойни за мѣстата си. А сега довиждане и ако стане нѣщо, ще Ви чакамъ.

Ние се раздѣлихме. Азъ се забързахъ колкото мога. Куршумътъ въ мозъка ми щракаше, като че ли безмилостни удари на грамадни чукове разтръсваха цѣлия свѣтъ наоколо и мене самия и огнени кржгове изхвъркаха отъ очитѣ ми единъ следъ другъ. Азъ сѣщахъ, че наближаваше да падна въ криза и бързахъ да се добера поне до болницата, за да не бжда смачканъ нѣкжде на улицата. Голѣмата умора, два цѣли дни, прекарани почти безъ сънь и ядене, нервнитѣ напрежения, когато не веднъжъ животътъ ми висеше на косъмъ, голѣмитѣ терзания прекарани тъй много въ едно кжсо време, когато неизвестностьта навеждаше все по-низко своитѣ тъмни облаци надъ главата на България и чертаеше злокобно бждаще, всичко това бѣха предостатъчни причини да получа не една криза. И може би голѣмото ми напрежение да зная какво става и желанието да помогна съ каквото мога, бѣха ме държали до сега на крака.

Още въ първиятъ етажъ на болницата, въ общата войнишка стая, съмъ падналъ въ несвесть и не помня кога съмъ изнесенъ горе. Когато се свѣстихъ, първото нѣщо, което разпознахъ, бѣше загриженото лице на добрия докторъ Бараковъ, който съ нескривана тревога ме съветваше да се

погрижа поне малко за себе си. Но тъкмо когато му обещавахъ, че ще бѫда отъ сега нататъкъ вниманиеленъ и миренъ, гърмежитѣ отъ околноститѣ на София започнаха да долитатъ ясни и чести. Съ четири очи чакахъ да ме оставятъ самъ въ стаята. И следъ нѣкое време, когато всичкитѣ, или поне тия, които не ме видѣха какъ се промъквамъ по стълбитѣ, мислѣха че си почивамъ, азъ вече хлопахъ съ патерицитѣ по тротоаритѣ, провирайки се между файтонитѣ, автомобилитѣ и бързащата публика. Излезохъ къмъ окрайнината на града. Сражението вече се водѣше на линията Разсадника, Тухлената фабрика, Захарната фабрика. Шрапнелитѣ се пръскаха надъ Княжевската борова гора и по политѣ на Витоша, кѫдѣто изглеждаше, че се масиратъ Райковитѣ войници.

И колкото тия гърмежи ставаха по-усилени и по-близки, толкова самата София утихваше, като да бѣ попарена. За пръвъ пѫть сѣкашъ театри, локали, оркестри и бирарий почувствуваха опасностьта, която надвисна надъ България, та се прибраха като да не бѣха вчерашнитѣ. Бъбривцитѣ и гуляйджиитѣ, като че ли изчезнаха. И сега кафенетата се пълнѣха съ привели надолу глава и шушнещи подозрително хора съ плахи погледи. Дори цвѣтътъ на лицето на повечето отъ тѣхъ като че ли се промѣни. Въ едни той стана сивъ, въ други потъмне, а и мнозина бѣха по-бледи отъ обикновенното.

И ходенето стана нѣкакъ по-бързо, по-стремително; хората по-нервни, трепкаха при всѣки неочакванъ шумъ, личеше си една напрегнатость, очакване на нѣщо, което има скоро да се случи Нѣкой се усмихваха, но пресилено; други рѫкомахаха съ ненуждно голѣми жестове. А надъ всичко това се носеше ехтежа на артилерията и пукота на пушкитѣ, които отъ време на време стихваха, за да се възобновятъ въ неправилни периоди. И тая настѫпила понѣкога тишина дѣйствуваше още по-ужасно. Започваха да се озъртватъ, да се поспирватъ, да питатъ срещнатитѣ непознати, идящи отъ края на града военни лица за сведения. Струваше ми се, че всички чакаха нахлуването, че единъ викъ само „идатъ" бѣше достатъченъ въ тоя моментъ да предизвика паника. А около София голѣми тълпи неорганизирани войници гледаха позлатенитѣ кубета на Александъръ Невски и правѣха планове за своитѣ дѣйствия като влезатъ въ „Софията" при „думбазята" и тѣхнитѣ кокони и милйони. . .

За сѫдбата на заминалата делегация по примирието още нищо не се знаеше. Грозна неизвѣстность притискаше всички. Идеха ли следъ бунтовницитѣ враговетѣ на земята ни? Колко време щѣха да изтраятъ самитѣ защитници на столицата? Вѣрно ли е, че се готви вѫтрешенъ превратъ отъ хората на

миналото; че Райковитѣ войници грабеха и убиваха? — ето какво се питаха тия, които се срещаха, като често, често си ближеха пресъхналитѣ устни. Улицитѣ постепенно пустѣеха все повече. Рѣдки гърмежи на пушкитѣ и глухия тътнежъ на артилерийскитѣ изстрели напомняше на всички, че София има още защитници — но до кога тѣ щѣха да устоятъ? Нали цѣлата армия се е възбунтувала и иде да търси смѣтка на охолнитѣ Софиянци? Що станаха Мьрфи, Ляпчевъ, генералъ Луковъ и Радевъ? Успѣха ли въ нѣщо или сѫ убити? Защо е повиканъ бившия главнокомандуващъ Михайлъ Савовъ? На ново ли ще се почне войната, или се гласи вѫтрешенъ ударъ на самото правителство и то тъкмо тогава, когато не се знае до довечера какво има да стане, когато десятки хиляди войници, разярени отъ указаната съпротива, ще се нахвълятъ върху тънката завеса отъ малкото защитници на София и ще изколятъ всички „гражданьори“? Кой можеше сигурно да знае нѣщо въ тия тревожни часове, когато дори тия, които непосредствено съ пушки и гърди решаваха сѫдбата на своето Отечество, не знаеха собственното си бѫдеще въ следния мигъ? Везнитѣ, може би, не се колебаеха. Правителството, навѣрно отдавна е рѣшило изхода, но нима човѣцитѣ можеха да знаятъ това? И тревога изпъляваше всички сърца, тревога, която растеше съ увеличаване на стрелбата и съ приближаване на нощьта, която всички настръхнали чакаха. На мнозина въображението, разтърсено отъ непривичнитѣ гърмежи, чертаеше ужасни картини, тѣхно собствено творение, което тѣ, въ уплахата си, вземаха за една сѫщинска и неиминуема реалность. А тъкмо въ туй време, привечерь, се разнасяха слухове отъ поблѣднели устни, че министерскиятъ съветъ е решилъ да отстѫпятъ София и се оттеглятъ, заедно съ Българската народна банка къмъ Търново. Подобно решение бѣше вече явно изоставяне на произвола София и можеше да има катострофални последствия за цѣла България. Веднъжъ станали господари тукъ, „републиканцитѣ“ щѣха да бѫдатъ господари и на цѣлото положение и всѣко друго правителство би останало само по име такова. И ако това решение не се е реализирало, мень се струва, че за това сѫ попречили само нѣколко енергични българи, които на всѣха цена бѣха решили да останатъ и защитятъ София . . . Но много автомобили вече се бѣха приготвили за пѫть презъ Араба-конакъ. . . .

За пръвъ пѫть цѣлата опозиция тоя день се сгрупира безрезервно да подкрепятъ правителството, а ние — една група отъ нѣколко инвалиди, сѫщо опълченци десетина войници, бивши републиканци които се навъртаха около менъ и бѣха зачислени отъ докторъ Бараковъ като „болни“ — ние бѣхме се събрали и съ нервни гласове предлагахме

разни проекти за спасяването на България . . . Едни отъ проектитѣ бѣха отлични, ако имахме година време и много полкове войска, за да ги реализираме, но понеже нѣмахме нито едното, нито другото, тѣ си останаха само като пожелания, хубави занимания на родолюбиви въображения на бивши хора „невалидни“ — като често ни викаха. Когато не стигаше нашия умъ, отивахъ да търся чуждъ; не можахъ да стоя въ бездействие, а струваше ми се, че и събитията налагаха всѣки да направи нѣщо въ тия сѫдбоносни дни Огидохъ въ домътъ на роднината си генералъ Радойковъ*). Старъ възстанникъ, отъ четата на Илю войвода, опълченецъ и опитенъ войникъ, миналъ презъ всичкитѣ стадий на живота, смѣтахъ, че може да ме опѫти нѣщо или подпомогне да предприемемъ що годе въ тая решителна нощь, за да се избѣгнатъ кръвопролитията, които хлопатъ вече на Софийскитѣ врати. Неговата жена, макаръ и не българка, но храбра и решителна, обичаща второто си отечество много повече, отколкото мнозина българи, предложи още утре да събере други жени, вдовици, сираци, опълченци, инвалиди и да излѣзатъ напредъ, за ди имъ говорятъ да спратъ проливането на братска кръвь.

— Азъ зная нашитѣ войници, отъ толкова години ги познавамъ; и три години вече въ болницата ги гледамъ като ранени, тѣ сѫ много добри. Тѣ обичатъ своитѣ деца и жени, ще пожалятъ и насъ, другитѣ. Тѣ иматъ милостиви сърдца. Тѣ сега сѫ само разсърдени, но щомъ имъ се заговори меко, тѣ ще си спомнятъ, че на среща имъ сѫ братя. Пъкъ ще намеримъ и познати хора между тѣхъ, не може да нѣма. — Ще говоримъ, ще молимъ. . . Може на първо време и да пострада нѣкой отъ насъ, но поне да има за други резултатъ!

Това много ми допадна, защото тъкмо така мислехъ и азъ самия и бѣхъ увѣренъ, че моитѣ приятели Мико Петковъ, Слави Бояджиевъ, Килифаровъ и другитѣ щѣха сигурно пакъ да ме подкрепятъ, но генералътъ, който до тогава мълчаливо слушаше, се намѣси. Той ни възрази много основателно, че има вече една голѣма разлика въ психологията между ония тълпи, които бѣха преди единъ день въ Горна-Баня и които не бѣха непосредствено засѣгани отъ нашия огънь и тия, които цѣль день сѫ обстрелвани съ артилерия, пушки и картечници. Тукъ вече имаме съвсемъ друго състояние на духоветѣ. Озлобение, дори ярость — продължи той. Азъ съ готовность бихъ дошелъ и вѣрвамъ ще намерите още достатъчно хора да ви послушитъ и жени и деца сираци и инвалиди, но я си представете, че тѣ ни допустнатъ да идемъ до самитѣ тѣхъ, а после тикайки ни напредъ, като подъ едно прикритие на жени и деца, срещу които никой

*) Загиналъ трагично при атентата въ църквата св. Недѣля 1925 г.

не ще иска да стреля, настжпатъ къмъ София? Тъй че това, което по единично може да принесе полза, изпълнено масово, може да донесе катастрофата, да вкараме сами вълка въ кошарата! На сжщото мнение бѣше и братъ ми.

— Сега когато хората капитулиратъ и проектитѣ пропадатъ, Богъ ще действува каза той.

— Богъ дава, но и ние трѣбва да работимъ, възрази генералътъ. И ние пакъ почнахме да говоримъ и правимъ проекти за търсене нѣкакъвъ срѣденъ пжть за помирение на хората. А въ туй време изстрелитѣ си продължаваха равномѣрно, размѣсени съ паузи пълни съ загатки и неизвестность. И когато никой отъ насъ не можа да даде по-добъръ планъ, все пакъ решихме на сугриньта, раздѣлени на малки групи, състоящи се отъ инвалиди, опълченци, сираци и вдовици, да излеземъ предъ веригитѣ и се опитаме да имъ говоримъ и въздействуваме.

Къмъ 10 ч. вечерьта азъ съ братъ ми се запжтихме къмъ квартирата му. Улицитѣ бѣха съвършено пусти. Необикновена тишина владѣеше надъ града, нарушавана само отъ изстрелитѣ, като че ли самия животъ бѣ изчезналъ нѣкждѣ; нѣмаше освѣтени локали, шумъ или музика. Предъ Дирекцията на прехраната, щаба на крѣпостьта, имаше дълга редица автомобили, наредени единъ следъ другъ, съ запалени фарове, готови за пжть. Изпратихъ братъ си до Панахъ, а самъ се запжтихъ да търся Такевъ. Грозни бѣха замлъкналитѣ улици. Като че ли нѣкое проклятие бѣ се надвесило надъ тѣхъ, надъ цѣлия градъ. Злокобно виеха псета и въ тъмнината, като че ли невидимо шетаха нѣкакви духове. Хлопаха патерицитѣ ми по пуститѣ улици, смѣсващи се съ трѣсъка на пушечнитѣ изстрѣли.

Що става тамъ? Нѣма ли всѣки моментъ, възползвани отъ тъмнината да се промъкнатъ презъ рѣдкитѣ вериги на защитницитѣ, или да ги удавятъ съ своитѣ маси, като ни залѣятъ подобно на вълнитѣ на морския приливъ? Нѣма ли ей сега нѣкжде да се скжсатъ тия линии и да се дава последенъ отпоръ на една бѣсно устремила се маса отъ живи тѣла, която е карала толкова пжти да отстжпватъ войскитѣ на противници? . . . Какво крие за насъ, за София, за България тая нощь въ пазвитѣ си? Ето на, нѣколко часа сж, толкова много сж минавали часовевѣ на нощьта и никой не е обрѣщалъ внимание на тѣхъ, а ето сега пакъ само нѣколко часа ще минатъ и въ тѣхъ е вложена сждбата на много хора.

Въ министерския съветъ нѣмаше никой отъ министритѣ. Въ щаба на крѣпостьта сжщо нѣмаше никой, освенъ отрупанитѣ съ работа длъжностни лица. По тѣхнитѣ сведения Такевъ е билъ на позициитѣ. Потърсихъ го въ кжщи. И

тамъ го нѣмаше и сведенията имъ бѣха сѫщитѣ. Дори не се надѣваха, че ще се върне тая нощь. Ядосанъ отъ тая несполука, защото ми се искаше да му кажа плана си — да се опитаме утре групово да говоримъ, за да се направятъ на време нуждиитѣ разпореждания, азъ крачехъ замисленъ. Изъ улицитѣ не се виждаше никой, дори стражаритѣ не се мѣркаха. Само спокойната студена свѣтлина на електрическитѣ лампи образуваше правилни редици, които се снишаваха въ далечината . . .

Неочаквано, при министерството на войната, ми се мѣрнаха две сѣнки, които рѫкомахаха нѣщо. Приближихме се. Понеже нѣмаше друго, което да ни отвлече вниманието, втренчихме се единъ въ други. Познахъ ги и тѣ ме познаха. Характерната брада на Кръсто Станчевъ, доста отъ далечъ ме подсети кой е на срѣща. Другиятъ бѣше зап. майоръ Василъ Ангеловъ. Съ Кръстю Станчевъ се познавахъ още отъ Македонското опълчение, въ щаба на който той влизаше презъ балканската война.

Съобщихъ имъ отъ кѫде ида, а сѫщо и че ми трѣбва Такевъ, когото и до сега никѫде немога да намѣря.

— Ами ние отъ колко време търсимъ нѣкои отъ министритѣ! Такевъ е на позицията, ами другитѣ кѫдѣ имъ сѫ позицийтѣ? Въ земята сѣкашъ сѫ потънали. Два часа вече се лутаме отъ врата на врата.

Защо собствено ги търсеха, дали само да се информиратъ, или имаха нѣкои по-други цели, азъ не разбрахъ добре, но струва ми се, че тѣ искаха на всѣка цена да въздействуватъ да не се отстѫпва отъ София.*) Тѣ ме поканиха и ние походихме още все тъй-безуспешно: никакъвъ министъръ не можахме да намѣримъ! Като видѣхъ безнадеждността на това търсене, оставихъ ги и се опѫтихъ за болницата. И за моментъ се подигна съмнение въ душата ми: ами ако наистина отстѫпятъ презъ нощьта отъ София? Но веднага ми дойде на умъ за Такевъ и Протогеровъ — две имена, които криеха въ себе си много повече отъ това, което хората обикновено знаеха за тѣхъ и, успокоенъ, закрачихъ по стълбата. Тиха бѣше болницата. Само шумътъ отъ махалото на голѣмиятъ часовникъ се разнасяше равномѣрно изъ запустѣлия салонъ. Видѣхъ, че стаята на Мико Петковъ свѣтеше и се отбихъ. Той се търкаляше на кревата си още буденъ и ме посрещна доста тревожно.

*) Въ последствие се научихъ, че Кр. Станчевъ и зап. майоръ Ангеловъ сѫ били изпратени отъ г. полковникъ Дарвинговъ, който по собствена инициатива е опълномощилъ тѣзи двама българи да се срѣщнатъ съ нѣкои отъ г-да Министритѣ да се ориентиратъ върху положението и да имъ съобщатъ, че ако иматъ нужда още отъ войски то г. Полков. Дарвинговъ разполага съ една дружина и е готовъ да се притече на помошь на Родината стига да му се окаже гдѣ да действа.

— Сънь ме не хваща, Андро. Кой знай утрото що ни носи . . . Ако влѣзатъ въ София насъ сигурно ще ни избиятъ, за гдето имъ попречихме на плана. Тѣ съ тия 4000 души отъ Горна-баня работа щѣха да свършатъ . . . Не ще ни простятъ, ни на тебе, ни на насъ Но здраве да е, утеши се той философски.

— Ний, Мико, изпълнихме човѣшкия си дългъ, па каквото Богъ даде! Нито ти, нито азъ, нито Килифаровъ и Бояджиевъ вѣрвамъ да съжаляватъ за стореното.

— Разбира се — каза бързо Мико — но я си помисли, ако бѣха и тия 4000 души, що щѣше да бжде сега София? Тѣ имаха и картечници съ себе си, но избѣгаха съ тѣхъ, щомъ ти замина съ първия тренъ. До тогава тѣ все на шега го имаха. Тѣ бѣха на задния вагонъ и не се предадоха. Съ твоето тръгване тѣ се оттеглиха къмъ Владая. Даже азъ не само мислехъ, но и трепере̂хъ отъ мисъльта, че ще заложатъ картечницитѣ нѣкжде недалечъ на позиция и ще ни изтрепятъ всичкитѣ. Но прѣкръстилъ ги е Богъ, види се, та не го направиха . . . Разговорътъ ни скачаше отъ тема на тема и стигнахме до учителя ни Борисъ Дранговъ и неговата трагична и неочаквана кончина.

Когато му разправихъ и за сутрешния планъ — да се опитаме пакъ групово заедно съ вдовици, сираци и опълченци да отидемъ предъ веригитѣ, той веднага се съгласи

— Сега му е времето да се помага, заключи той, утре и да искашъ, Родината нѣма да има нужда отъ насъ.

Късно бѣ когато се раздѣлихме. Въ моята стая, на масата бѣха наредени и закуската, и обеда, и вечерята, отъ грижливата сестра, разбира се отдавна изстинали. Попоглеждахъ ги, но нищо не ми се вкусваше. Главата ме болаше и щракаше. Завихъ я, както обикновено, съ студена мокра кърпа, изпихъ една конска доза валерианови капки, твърде обикновена порция отъ нѣкое време и се канехъ да се съблича̂мъ, когато моята неканена гостенка — нервната криза ме обхвана и азъ следъ моментъ съмъ грохналъ на пода . . .

Когато дойдохъ въ себе си вънъ се съмваше. Уморената лице на сестрата бѣше надвесено надъ мене. Гърмежитѣ още ехтѣха. И тая нощь, шепата защитници на София издържаха, но до кога?

Какво ще отбележи днешниятъ день, 30 септемврий, който пристжпяше изъ дрезгавината, въ окървавенитѣ страници на българската история. ?

Спи, спи, говорѣше ми сестрата спи, рано е, уморенъ си!

Наистина, тѣлото ми бѣше като че ли разтегано по всички посоки. Види се, бѣхъ се ударилъ наново при падането, но все пакъ не можахъ да лежа. Бѣхъ се унесълъ въ ми-

съль, а може би и полусънь, когато дойдоха да ми кажатъ, че автомобилътъ е дошълъ долу и ме чака. Облѣкохъ се набърже, написахъ записка за бай Иванъ опълченеца кѫде да ме търси, като му пишехъ за предполагаемия маршрутъ, защото не знаехъ точно, кѫде ще има нужда отъ насъ; дадохъ бележката на сестрата, порѫчахъ ѝ какво да добави и устно на бай Иванъ, защото не бѣхъ сигуренъ дали може да чете и безъ очила, пъкъ и мойтѣ йероглифи каквито бѣха . . . Тя обеща всичко да изпълни. Нашата болница бѣше станала своегорода щабъ на отбраната. Тукъ бѣха подофицеритѣ и войницитѣ, бивши мятежници, другитѣ офицери инвалиди, които взеха участие въ усмиряването, Петковъ, Бояждиевъ, Килифаровъ: и сестрата бѣ вече свикнала да изпълнява ролята на точенъ предавачъ на заповѣди.

Шефьорътъ ме посрѣщна засмѣнъ: — Напълнилъ съмъ добре резервуара съ бензинъ, за всѣки случай.

Казахъ му да кара направо въ дома на министръ Такевъ. Тамъ ми казаха, че той едва що се е върналъ нѣма половина часъ и вѣроятно спи. Казахъ, че ще почакамъ докато стане, понеже има да му говоря. Но догдето се разправяхме, отъ вѫтре се чу гласътъ на самия Такевъ, който викаше да влѣза. Той бѣ облѣченъ, седналъ предъ писалището и очевидно, че бѣ подрѣмналъ облѣгнатъ на рѫка. Извинихъ му се за ранната визита, че съмъ го събудилъ. Той ме погледна.

— Лулчевъ, въ тѣзи тежки дни да намѣри човѣкъ $^{1}/_{4}$ часъ свободно време да яде, половина часъ да поспи — е предостатъчно. Мнозина сега и това нѣматъ. Наистина бѣхъ задрѣмалъ, подрѣмалъ съмъ така, стига ми.

Отъ храната турена на близко, бѣхъ разбралъ, че тоя човѣкъ бѣ употрѣбилъ половинъ часъ за обѣдъ (за смѣтка на вчерашния день) и за сънь за цѣлата прекарана въ работа и тичане нощь!

Мене ми стана много съвестно, че му прекѫснахъ почивката, отъ която той имаше нужда. Той схвана, види се, по нѣкоя промѣна на лицето ми това, защото бѣше много наблюдателенъ и весело ми каза:

— Ей, Лулчевъ, защо така изведнажъ се измѣнихте? Министритѣ на България въ тия дни не трѣбва нито да ядатъ, нито да спятъ цѣли денонощия, за да могатъ свободно да ядатъ и спятъ гражданитѣ спокойно. А щомъ се умири, тогава ние ще ядемъ и ще спимъ повече, а тѣ ще работятъ достатъчно. Ще има смѣна, нали? И той се засмѣ, добродушно и искрено.

Какъ винаги тоя человѣкъ намираше възможность да бѫде внимателенъ и вежливъ въ всички времена, въ всички положения? И това не бѣха само престорени думи — не,

задъ тѣхъ си личеше разположението на единъ сърдеченъ и добродушенъ човѣкъ, който не само говори, но умѣе винаги да изпълнява дълга си, безъ да става нужда да му го посочватъ или припомнятъ.

— А Вие какво направихте?

Разправихъ му за нашитѣ проекти и за разпратенитѣ още вчера сутринь позиви чрезъ групи отъ наши хора, бивши войници на Райко, които по свой починъ поискаха да се срѣщнатъ съ своитѣ другари и ги убедятъ, че никой никого не е убивалъ отъ тия, които сѫ сложили орѫжие, и че следователно страхътъ имъ е напразенъ. Нѣма кой да ги спира за домашнитѣ имъ огнища, стига да сѫ благоразумни.

— Дано само сѫ успѣли да се завърнатъ живи, защото въ устата на звѣрове сѫ стигнали! — и той се замисли. Изглежда, че сѫдбата на тия хора, които доброволно бѣха се изложили на опасности го тревожеха. Започна да ми говори за своитѣ впечатления отъ размирнитѣ войници.

— Да имаше малко повечко грижи за тѣхъ, не бихме дошли до това положение. Не биха се подали и на политическата развала. Ние изпратихме доста нѣщо на фронта отъ това, което тѣ имаха нужда тъй отдавна, но, изглежда, че не ги е достигнало. . .

Разпита ме и за другаритѣ ми. Разправихъ му. После той продължи

— Положението бѣше наистина много лошо вчера, но кризата мина нощесъ и днесъ сме вече по-добре. Малиновъ искаше да подава оставката на кабинета, но радостното е, че нашата делегация е била вече въ Солунъ и примирието е сключено.

Ние си стиснахме рѫцетѣ съ жарь. Това известие, следъ толкова неприятни работи, бѣше все пакъ едно утѣшение, че поне нѣма чужденци да тъпчатъ земята ни, а съ нашитѣ имаше надежда, че, какъ да е, все щѣхме да се разберемъ.

— Външната опасность е вече отстранена, но остава Райко съ своята република — и третата тукъ въ София. Изглежда, че Фердинандъ съ Савовъ и Радославовъ се опитватъ нѣщо, но не ще имъ се удаде. Германски войски има още тукъ и съ тѣхна помощь биха могли да устроятъ нѣкой превратъ, да ни избиятъ даже и да съставятъ новъ кабинетъ. Ако не се внимава и ако нѣмахме помощь отъ истинскитѣ доблестни българи, България би била въ голѣма опасность. Но слава Богу, Лулчевъ, — тежкото поотмина. По лекото иде вече. Инакъ и вѫтре би се пролѣла братска кръвь, а тя и безъ туй се пролива достатъчно много и достатъчно безполезно, за да има нужда да се добавя още нѣщо. Малцина сѫ, които схващатъ напълно трагич-

ността на днешнитѣ дни за България. Но съ твърда вѣра се боримъ и ще успѣемъ! Ви тия тежки дни ми помогнахте. Ценна е вашата услуга...

Ето това е положението истинско, безъ никакво прикриване. Каквото намерите за полезно и добро — правете. Гледайте само да не Ви убиятъ и дано имате пакъ успѣхъ, както до сега.

Благодарихъ му сърдечно за откровеността и му казахъ, че ще намина къмъ Княжево, за да се срещна съ „тѣхни“ хора и пакъ да се помѫча да ги убедя да сложатъ орѫжие.

— Това е рисковано много сега, но е рицарско. До колкото имаме сведения, тѣ сѫ започнали едно отдръпване. Дали е отстѫпление, не знаемъ още положително. Ще дойда и азъ нататъкъ заедно съ Стефанова. И той е единъ отъ найвѣрнитѣ синове на земята си и преданна душа.

— Не се лъжете въ него — добавихъ азъ.

— Лулчевъ, азъ рѣдко се лъжа въ хората.

Азъ станахъ. — Да вървя вече, защото работа ни чака!

— Добре. И той пъргаво скочи и ме изпрати съ пожелание за успѣхъ. По нищо не можеше да се схване, че тоя човѣкъ бѣ се задоволилъ само съ 15 минути сънь въ едно денонощие!

ГЛАВА ТРИНАДЕСЕТА.

ОТСТЖПЛЕНИЕТО НА РЕПУБЛИКАНЦИТѢ

Такевъ и изостаналитѣ мятежници. Бай Иванъ пристига и държи речь. . . Министерски патрулъ. На пжть за Радомиръ. До колене захарь и брашно. При републиканския Главнокомандующъ. Райко и ний съ бай Иванъ. Предлагатъ ни се високи постове „Ще платите съ главитѣ си!“ Много късно. Грешкитѣ. Обещаната среща. Съ Такевъ при помощникъ главнокомандующия Георги Дамяновъ. Моятъ грѣхъ. Градоначалника осуетява преврата на вътрешнитѣ.

Извѣстието за примирието бѣше се вече пръснало. Скоро се появиха позиви отъ парламентарнитѣ групи на разнитѣ партий за миръ и редъ. Щастието, изглежда, бѣ изоставило Радомирскитѣ републиканци, защото сутриньта още тѣхния огънь бѣше значително отслабналъ и наши части бѣха се вече подали напредъ. Когато стигнахъ надъ Александровскиятъ мостъ, задъ Княжево, азъ спрѣхъ автомобила и, за да се ориентирамъ, се покатерихъ по турския пжть на горе изъ планината. Недалечъ напредъ, ехтѣха гърмежи отъ картечници. Скоро отъ минаващи ранени научихъ положението: едно германско картечно отдѣление, подъ командата на капитанъ Вълчевъ Николай, притекалъ се доброволно на тоя опасенъ постъ, сж атакували съ ужасенъ огънь, и причинили доста загуби на мятежницитѣ. Атакувалъ капитанътъ и, предъ Владая, пленилъ, или по-право му, се предалъ републиканския помощникъ главнокомандующъ Георги Дамяновъ, но самия той билъ тежко раненъ въ гърдитѣ, което му попречило да се приближи къмъ гарата Владая, гдето споредъ думитѣ на Дамяновъ, е билъ и Райко Даскаловъ.

Когато азъ пристигнахъ, картечницитѣ на германцитѣ стреляха по отстжпващитѣ къмъ с. Църква тълпи отъ войници отъ армията на Райко. По пжтя и около гарата Владая имаше разхвърляни въ голѣмо изобилие захарь, книжа, гьонь, бомби, патрони. Лѣво отъ станцията се натъкнахъ на една изостанала група отъ мятежницитѣ. Поизгледахме се нѣколко мига. Сигурно въ моята фигура тѣ не видѣха нищо опасно, защото нито една пушка не се вдигна застрашително. Това ми се стори добъръ знакъ и азъ се приближихъ веднага къмъ тѣхъ. Попитахъ ги отъ коя команда сж. Тѣ откровено ми признаха, че били съ Райко, но нарочно изостанали, защото искали да се предадатъ. Крили се, защото ги е било страхъ, че ще ги избиятъ. Увѣрихъ ги, че нѣма кой да ги убие, понеже има сражение, а не избиване на случайни хора,

които не се биятъ. Но тѣхъ ги бѣше много страхъ отъ германцитѣ.

— Убиватъ безжалостно, г-нъ подпоручикъ, оплакаха ми се тѣ въ единъ гласъ. Който имъ се мѣрне, теглятъ му куршума, не искатъ и да знаятъ.

Поговорихъ имъ доста и имъ обещахъ, че въ никой случай нѣма да позволя да бѫдатъ избити. Тѣ изглежда, че се увѣриха и скоро ми казаха, че и тѣ сѫ действували съ картечница, но я скрили следъ като другитѣ се оттеглили. Казахъ имъ да я выематъ и донесатъ долу при автомобила и да дойдатъ съ менъ. Ние още гласехме картечницата върху колата, когато отъ завоя на пѫтя се зададе и бързо приближи купето на министъръ Такевъ, който спре току до насъ. Той бѣ съ сина си. Скочи пъргаво, рѫкува се засмѣнъ и ме закачи:

— Трофеи ли вземашъ?

— Да я прибера за всѣки случай. Хиляди струва на държавата.

— Какво ще я правишъ?

— Ще я отнеса въ болницата за сега.

— Що ново има?

— Ранили капитанъ Н. Вълчевъ въ гърдитѣ, а Георги Дамяновъ се предалъ.

— Язъкъ за добрия капитанъ... Пакъ излишна скѫпа жертва.

Показахъ му разположението на противника и на нашитѣ или по-право германското картечно отдѣление, което бѣ наблизо и стреляше отъ време на време по отстѫпващитѣ групи. Такевъ пожела да види разположението имъ. Германцитѣ бѣха изненадани отъ появяване на позициитѣ имъ неговата стройна фигура. Личеше си силното впечатление, което имъ направи непривичното за обстановката негово облекло, но затова тѣ го гледаха съ такава почить, съ уважение, съ каквото вѣрвамъ малцина тѣхни военачалници сѫ се удостоявали. Тѣ само го посъветввха да се поприкрие, понеже стреляха и отъ другата страна. Той се поусмихна, благодари имъ, но не мръдна отъ мѣстото, на което бѣ се изправилъ, цѣлъ откритъ.

Следъ нѣкое време той ме запита за войника, (който вървеше следъ мене, следъ като бѣ оставилъ карчечницата въ автомобила) отъ моитѣ хора ли е? Казахъ му какъ стои работата и че долу има още нѣколко войници отъ мятежницитѣ, другари на този, които се криятъ, понеже ги е страхъ, че ще ги избиятъ германцитѣ, ако ги видятъ,

— Момче, викна той веднага на войника, ела тукъ!

Войникътъ дойде доста смутенъ. По цилиндъра и хубавитѣ черни дрехи той бѣ разбралъ, че се намира предъ нѣкой голѣмецъ.

— Върви кажи на твоитѣ другари, че министъръ Такевъ е тукъ и че не ще позволи никой да коли тѣзъ български юнаци, които толкова време браниха Родината. Всички да хвърлите пушкитѣ и тъй както ви е казалъ и подпоручикътъ, ще си идете здрави и читави по домоветѣ си!

Войникътъ щомъ чу името му, застана мирно и се втренчи. Но когато министъръ Такевъ завърши думитѣ си, очитѣ на войника се налѣха и този гордъ орелъ на България презъ сълзи, каза:

— Г-нъ Министре, увлѣкохъ се, простете ми! И ние имаме деца и майки. Не ни убивайте! Ние бѣхме добри войници, нà, ето вижте, ако не вѣрвате, — и той бръкна въ джеба си и извади златенъ кръстъ за храбрость II степень.

— Юнакъ, тури кръста на гърдитѣ си! Тамъ му е мѣстото. Не се бойте, мирнитѣ войници ние не убиваме. Ний знаемъ да ценимъ геройскитѣ синове на България! Хайде иди извикай и другаритѣ си да дойдатъ и той го потупа фамилиарно по рамото.

Лицето на войника свѣтна, той отърси съ ржка бързо сълзитѣ отъ странитѣ си и изтича надолу като младо момче. Такевъ, азъ и синътъ му тръгнахме надолу. Вървѣхме доста. Когато минавахме отъ лѣво на шосето, изведнажъ неочаквано изпъкнаха група мятежници. Азъ се смутихъ и безпомощно огледахъ на страни, нѣмахъ никакво оржжие. Германцитѣ бѣха останали далечъ и назадъ и отъ тукъ не можеха да ни видятъ И да бѣхме викнали, не биха ни чули, а и би било безполезно, — мятежницитѣ бѣха само на нѣколко крачки отъ насъ!

Такевъ съ чудно хладнокръвие, съ чадъра въ ржка вмѣсто всѣкакво оржжие, си продължи пжтя найспокойно срещу тѣхъ. Единъ отъ войницитѣ го позна и веднага извика:

— Г-нъ министре, не ни избивайте!

Менъ дори ме е смѣхъ сега, като си спомня за тази сцена. Такевъ съ чадъръ, азъ съ две патерици, едно дете отъ една страна и десетина въоржжени съ пушки и бомби войници насреща, които ни молятъ . . . да не ги избиваме! Но тогава не ми бѣше до смѣхъ. Напротивъ, нѣколкото мига, които минаха преди тѣ да заговорятъ когато Такевъ крачеше право срещу тѣхъ, ми се струватъ, че сж едни отъ най-дългитѣ въ живота ми.

— Не се бойте, момчета! — викна имъ той весело и спокойно. Оставете това, ами я ми кажете отъ кжде сте? и той като имъ подаде ржка, ржкува се като съ стари приятели съ всички на редъ.

Тоя великодушенъ жестъ изведнажъ изгони страха имъ и стопли сърдцата. Тѣ бързо заразправяха одисеята си, като

си назоваха имената и полковетѣ, въ които сж служили до сега. Такевъ слушаше най-внимателно.

— Видите ли, Лулчевъ, обърна се той къмъ менъ следъ нѣкое време, тѣ всички сж добри юнаци, както и двама си предполагахме, но сж се увлѣкли и заблудили.

— Ами какво ви говориха вашитѣ републикански началници? попита ги Такевъ усмихнатъ.

Първиятъ, който бѣше позналъ Такевъ, и който изглеждаше по-спокоенъ и по-интелигентенъ човѣкъ, каза:

— Господинъ министере, Райко Даскаловъ ни говори по две торби да носимъ, едната за патрони, а другата за пари. Каза ни, че ще влѣземъ въ София да смъкнемъ тѣзи, които ограбиха домоветѣ ни, биятъ бащитѣ ни и ни държаха гладни на фронта. Каза ни, че ако се предадемъ, ще бждемъ избити, както сж били избити и други наши другари, които сж се предали. Въ Радомиръ сега най-много на мода сж Райко и Стамболийски, добави той и описа по-подробно нѣкои случки отъ новия редъ въ тѣхната армия.

— Ами кждѣ е Райко Даскаловъ сега? —запита ги Такевъ.

— Той бѣше тукъ, но избѣга, оттегли се кжде Църкова, може би и въ Батановци, ако не е вече даже въ Радомиръ.

— Юнакъ ли е?

— Бѣше, но отпадна му куражътъ.

— Хичъ го нѣма, г-нъ министере, обади се други.

Никога другъ пжть не съмъ ималъ случай да видя тъй-бързото въздействие на личностьта върху тълпата. Не бѣха се минали десетина минути и групата войници, предразположена отъ Такевъ, разправяше най-подробно за каквото имъ дойдеше на умъ, като че ли не бѣха воюващи до преди малко хора, разположени между две позиций, надъ главитѣ на които хвърчаха куршумитѣ, а като че да бѣха на нѣкой селски мегданъ въ миренъ разговоръ.

Следъ като говори доста съ тѣхъ и си уясни обстановката, Такевъ се обърна къмъ менъ.

— Бихте ли се съгласили да идете къмъ Църква и разучите какъ е положението? Както виждате, вашитѣ хора не се завърнаха, а би трѣбвало да се срѣщнете съ тия хора. Хубаво ще е да имъ поговоримъ да не вѣрватъ на разни лоши слухове, пущани отъ заинтересовани. Кажете имъ истината! Може единъ отъ тия юнаци да ви придружи, за да засвидетелствува, че никой не коли тукъ хората. Ще можете да идете, нали? Азъ не вѣрвамъ, че при вашето положение ще се намѣри нѣкой да Ви закачи.

Казахъ му, че съмъ съгласенъ да отида.

— За България и за запазване отъ проливане излишна кръвь, азъ Ви моля да идете! — продължи Такевъ. Каза ми

още нѣколко думи, опжти ме презъ кжде да мина, а като ме оттегли малко на страна, помоли ме искрено да бжда внимателенъ въ всичко, да не се излагамъ излишно, да не се увличамъ. Гласътъ му звучеше съ такава загриженость, че ме трогна. Обещахъ му това и казахъ, че ще отида да скрия картечницата нѣкжде, а слъдъ това ще излѣза съ единъ войникъ напредъ. Тръгнахме нагоре къмъ шосето. Войницитѣ вървѣха съ насъ. Той се обърна къмъ тѣхъ:

— Момчета, ще кажете никой да ви не закача, че азъ ви пращамъ. Сега вървете до домоветѣ си. Добъръ ви пжть и бждете мирни и достойни граждани!

— Слушаме! Ще бждемъ, ще бждемъ, г нъ министре! — викаха тѣ, като всички протѣгаха ржце да се ржкуватъ.

— Ето ви тая картичка, ще покажете като отивате къмъ София и никой нѣма да ви закачи, и той набърже имъ написа нѣколко реда на една визитна своя карта.

— Хайде и на добъръ ви часъ! — и той се ржкува съ всички. Нѣкои се опитаха да му цѣлуватъ ржка.

Той не позволи: Човѣкъ, който е бранилъ съ пушка Родината си не бива да цѣлува ржка никому, — каза имъ той натъртено. Вървете и бждете добри българи!

Момчетата, весели и засмѣни, си тръгнаха. Ние съ шефьора смъкнахме картечницата отъ автомобила и я прекрихме въ едно трапче, въ лѣво отъ шосето съ намѣрение да я приберемъ отново на връщане. Въ той време по шосето се зададе съвсемъ неочаквано пешъ отъ София, клатящата се фигура на бай Иванъ, въ опълченска униформа.

— Брей, цѣлъ часъ те търся! провикна се той издалечъ още. Уморихъ се като куче! Добре, че те намѣрихъ най-после!

Тоя добъръ старецъ бѣше сталалъ цѣлъ виръ вода, а униформата му, окичена по гърдитѣ съ много медали, бѣше се доста опрашила. Но когато на нѣколко крачки виде и позна министера, той забрави, че е уморенъ и почти тичешкомъ се приближи при него. Такевъ съ своята вродена грация направи нѣколко бързи крачки напредъ, за да съкрати разстоянието и елегантно го поздрави пръвъ.

— Радвамъ се, че се виждаме въ това време, каза му Такевъ.

Бай Иванъ като се обърна съ лице къмъ Такевъ и зае поза, заговори съ високъ гласъ, като да държеше речь предъ стотина слушатели:

— Г-нъ Министере, щастливъ съмъ, че Ви виждамъ въ тѣзи дни така бодъръ и смѣлъ. Съ радость констатирамъ, че достойни синове е дала нашата Родина! Дано Богъ ви запази живъ и здравъ за дълго още!

Такевъ му отговори съ нѣколко хубави думи и весело го потупа по гърба.

— Ако не бѣха като васъ такива на Шипка едва ли бихме били днесъ тукъ и такива, каквито сме сега. Тръгнахме напреки по бърдото, предъ позициитѣ на Германцитѣ. Тѣ бѣха наизскачали и гледаха много внимателно странната група, състояща се отъ единъ елегантно облеченъ цивиленъ, живописната форма на опълченеца, нескопосната фигура на клатящия се на две патерици офицеръ и едно дете, надъ главитѣ на които отъ време на време прелитаха куршуми. . .

Такевъ каза на бай Ивана, че има много заблудени войници и ще бѫде добре, ако може да се отиде къмъ Радомиръ. Стариятъ доброволецъ се съгласи тутакси.

— Автомобилъ имаме, Лулчевъ е съ менъ, па и Богъ ще помага — друго ни не трѣбва — ще отидемъ, отсѣче късо той.

— Тогава колкото по-скоро тръгнете, толкова по-добре е, каза Такевъ. Вие Лулчевъ си дръжте патерицитѣ по-високо, та да ги видятъ и кѫсогледитѣ, за да не пострадате като на Горна-баня.

— Безъ такива приключения не може г-нъ Такевъ, казахъ му.

— Ба, по-добре е да поминешъ и безъ тѣхъ. Тебе ти стига и това, което до сега си преживѣлъ.

Ние продължихме пѫтя си напредъ. Автомобильтъ ни следваше по шосето, а ние прекосихме направо и говорехме. Не далечъ отъ насъ вървеше единъ отъ войницитѣ, който бѣ пожелалъ самъ да ни придружи до Радомиръ. Вървѣхме доста. Излѣзохме на ново на шосето. Тъй като цѣлата местность наоколо бѣ доста разнообразна и пресечена и отъ различни мѣста се чуваха гърмежи, а ние бѣхме далечъ предъ бойната ни линия, което не бѣше безопасно, защото можеше да има и други скрити тукъ-тамъ изостанали мятежници, бай Иванъ помоли Такевъ да се върне обратно.

— Хайде връщайте се! — каза му простичко той, насъ нѣма кой да ни задѣва, па и нашитѣ кожи съ дупчени вече, та не струватъ много. . . Върнете се по-хубаво е!“

Повървѣхме още малко по шосето, като нѣкакъвъ страненъ патраулъ, предвожданъ отъ министра и се раздѣлихме. Той ни напомни още веднажъ да се предпазваме.

Когато следъ малко време се обърнахъ назадъ, стройната фигура съ цилиндъръ на главата и чадъръ въ рѫка, крачеше по прашния пѫть за къмъ София. Току до него вървеше синъ му. Отъ време на време се чуваха единични недалечни изстрели. Сви се сърцето ми като по нѣщо скѫпо, което оставихъ. Безъ да ща, мисъльта ми бѣ свързана съ

него и отъ време на време, когато мѣстото ми позволяваше азъ се обръщахъ назадъ . . .

Автомобилътъ ни бързаше много и скоро всичко изчезна, закрито отъ хълма. Какво ни чакаше напредъ? Ние се омълчахме съ бай Иванъ.

Скоро по шосето застигнахме отстъпваща група войници, които вървѣха въ най-голѣмъ безпорѣдъкъ. Едни бѣха съ пушки, други безъ такива. Тѣ ни поизгледаха равнодушно и никому не дойде на умъ не само да ни спре, ами даже да запита кѫде отиваме и защо? Види се сѣдящиятъ отпредъ тѣхенъ другаръ ни освобождаваше отъ всички подобни подозрения. Войницитѣ се движеха безъ всѣкаква охрана. Изглеждаше пълна деморализация бѣ ги завладѣла. На шосето между с. Църква и Перникъ имаше две орѫдия. Около тѣхъ се навъртаха група войници. Едни козируваха, други не. До Батановци пѫтя ни мина безъ никакви приключения, даже не ни запита нѣкой за нѣщо, но тамъ ни спрѣха. Казахме имъ направо, че отиваме да се срещнемъ съ Райко Даскаловъ.

— Защо ви е? — започнаха тѣ да ни разпитватъ. Въ рѫцетѣ на нѣкои отъ тѣхъ азъ забѣлѣзахъ позиви, които аероплани вече бѣха разпръснали по тия мѣста.

— Да не сте отъ тѣзи? — посочиха ни тѣ позива. Ние се спогледнахме съ бай Иванъ.

— Да, отъ тѣзи сме, казахме и двамата.

— А, вие имате германско злато, завикаха тѣ и започнаха да псуватъ.

Бай Иванъ стана веднага правъ и каза:

— Хей момчета, не видите ли, че моитѣ дни сѫ прочетени? Не за злато съмъ се борилъ азъ на Шипка и Шейново, не за злато ида сега, а за запазване вашата кръвь, която ми е мила! И той започна съ хубави, подбрани думи, пропити съ бащински тонъ, да имъ говори. Този подпоручикъ виждате ли го, завърши той, съ патерици, полутрупъ, не съ злато си е купилъ патерицитѣ и орденитѣ, не за злато е дошелъ тука! Срамота е да мислите така! Ето единъ вашъ другарь, който бѣше днесъ съ Райко Даскаловъ и той дойде съ насъ да ви каже, че не избиватъ тамъ другаритѣ ви, че безъ пушки свободно можете да си идете въ селата.

— Само съ този ще си идемъ, каза единъ и посочи на близкия товаренъ вагонъ, на когото съ голѣми букви бѣ написано съ тебеширъ: „Стамболийски". Той ще ни заведе въ София и по домоветѣ ни, други не!

Следъ единъ оживенъ споръ, въ който тѣ трѣбваше да отстѫпятъ и следъ като ни претърсиха най-грижливо да нѣмаме орѫжие, тѣ ни пустнаха да отидемъ напредъ.

— А бе, тѣ нѣматъ орѫжие, не сѫ опасни! Пустнете хората, сдумваха се тѣ единъ други въ нерешителность.

Насъ ни освободиха, но войника ни взеха. Него отведоха на страни и нѣщо го попитаха. Той, види се, ги задоволи съ всичко, защото и него пустнаха да дойде съ насъ. После той каза, че го питали убивали ли въ София и истина ли е, че Георги Дамяновъ се предалъ? Казали му, че Райко Даскаловъ е въ Радомиръ. Следъ малко автомобилътъ хвърчеше съ най-голѣма бързина къмъ главната квартира на републиканския главнокомандующъ.

Следъ едно бързо, но непродължително каране, ние се отзовахме въ Радомиръ. Войскитѣ бѣха групирани главно около гарата, но части отъ тѣхъ пълнеха града и полето по всички посоки. Около гарата бѣше като че ли цѣлъ панаиръ: едни пържеха мекици, други готвеха на открито. На всѣкѫде безредие, разхвърляни материали, захарь, брашно. Буквално имаше мѣста, гдето трѣбваше да се минава по пластове захарь и брашно за милиони лева, разпиляни безмилостно. Следъ оная оскѫдица, която бѣ се чувствала отъ години за чисто брашно и захарь, подобно прахосничество би възмутило и най-спокойния. Като че ли малки деца бѣха станали временно господари на всички тия продукти и бѣха показали своята необузданость и лоши инстинкти за разрушение, — тъй разпиляно и разхвърляно бѣ всичко наоколо.

За да не привлечемъ излишно внимание, което можеше да ни бѫде вредно въ дадения моментъ, ние спрѣхме автомобила доста далечъ отъ гарата и тръгнахме пешкомъ. Не бѣхме минали нито петдесетина крачки, когато ни заобиколиха доста войници, които ни разпитваха за новини.

Войницитѣ бѣха извънредно много, но личеше си, че липсва всѣкаква организация. Тѣ просто се лутаха и шляеха съ замисленъ видъ насамъ-натамъ, като хора безъ цель и безъ работа. При това, отъ размѣненитѣ набързо думи, ясно можа да се схване, че голѣма часть отъ тѣхъ бѣха много далечъ отъ идеята за каква да е република. Едни бѣха доста озлобени и псуваха, но други, и то значителна часть, бѣха само загрижени по какъвъ начинъ ще могатъ да се върнатъ въ дома си. За сражение — следъ като бѣха стояли въ окопитѣ цѣли години, не имъ се искаше да говорятъ. Но злобата, събирана съ месеци по фронтоветѣ, пълнеше гърдитѣ имъ. Безгрижието на управницитѣ по отношение на тѣхъ и на семействата имъ, бѣ предметъ на разнообразни псувни и закани. Най-много псуваха Радославовъ, когото наричаха обирачъ на семействата имъ, после германцитѣ, че ги изиграли, „Швабата" — царь Фердинандъ, а следъ това и новото правителство, че не сключило веднага примирие и че пратило късно всичко, че трѣбвало при отстѫпление да горятъ милиони килограми брашно, дрехи и захарь, следъ като бѣха петимни за тѣхъ толкова години . . .

— Палихме складове съ обуща, дрехи, захарь, брашно и сѣно и плачехме. Държаха ни толкова време гладни и боси, а ги пратиха два три дена преди да отстжпимъ, да ги гледаме и да нѣмаме време да ги използваме. Когато отстжпвахме, тогава срещахме по гаритѣ тренове съ провизий и дрехи за фронта, но на фронта момчета нѣмаше вече. . . . Кукувица изпила ума на нашитѣ държавници, ржцетѣ имъ да изсъхнатъ и хаиръ да не видятъ! — сипеха се клетви една презъ друга.

— На Удово трѣбваше да запалимъ милиони килограми брашно — хлѣбъ, да, хлѣбъ да палишъ! . . Да те е грѣхъ да го помислишъ! И следъ като бѣхме гладували толкова време, та устата ни бѣха се изранили отъ прокиснала и горчива царевица! Какъ да не псуваме, какъ да не псуваме! . . Говорившиятъ бѣше съ доста интелигентно лице и все ми се искаше да допусна, че бѣше преоблеченъ въ войнишки дрехи офицеръ.

— По другитѣ гари бѣ сжщото Складираха всичко, когато бѣше късно, задръстиха и гари и линий съ материали, които можеха да ползуватъ само противника. Ами това бѣ цѣло предателство, поднесоха богатствата на България на враговетѣ ѝ.

Ние трѣбваше да слушаме всичко това съ бай Ивана и да мълчимъ, защото бѣха думи истински . . . горчиви, но истински . . .

Какво можеше да имъ се възрази предъ тая страшна картина на разрушение и разпиляване, която гледахме съ очитѣ си, и която надолу трѣбва да е била по-ужасна?

Въ всички говоривши личеше дълбокото възмущение, което се коренеше въ самитѣ имъ души, че сж били заставени да горятъ брашното, хлѣба.

Това за тѣхнитѣ селски разбирания бѣше единъ голѣмъ грѣхъ, страшно светотатство, което съ нищо не може да се изкупи, макаръ че тукъ като че ли най-равнодушно го тъпчеха . . . Земледѣлскитѣ имъ души чувстваха инстинктивно, че въ брашното е събрания трудъ и потъ на хиляди себеподобни и това ги докарваше въ ярость.

— Да се палятъ дрехи, следъ като тѣ година бѣха ходили боси и голи, одърпани като цигани! . .
Други ни разправяше кжде и какъ намерили грамадни складове, държани отъ глупави интенданти за въ „случаи на нужда“ цѣли години, какъ ги разбили и връщащи се окъсани, тѣ ги разграбили, като нѣкои бѣха навлекли и по два и по три нови костюми единъ върху други да си прихванатъ недодаденото имъ.

— Щѣхте да плачете, щѣхте да се самоубиете, ако бѣхте видѣли какъ палехме складоветѣ по гаритѣ, що нѣщо оста-

вихме на враговетѣ, разправяше ми единъ махащъ ръцетѣ си, съ небръснато опепеливено лице, което постояно нервно се кривеше.

Въ това време дойдоха войници и ни казаха, че по заповѣдь на главнокомандующия Райко Даскаловъ, трѣбва да се явимъ веднага при него. Ние тръгнахме всредъ единъ мравунякъ отъ хора, който постоянно и като че ли безмислено се движеше. Видѣхме Райко да се мѣрка тукъ-тамъ, даващъ нѣкакви нареждания на група хора за заминаване на треноветѣ и разпредѣление на войницитѣ.

Той бѣше облеченъ, както го видѣхме въ Княжево, съ германска шинела, каскетъ, очила. Новото у него бѣше привързаната му ръка, види се, бѣха го ранили. При това той изглеждаше много по-бодъръ отколкото ни бѣха казали. Никакво отпадане на духъ не се забелѣзваше въ него, макаръ че нѣколко войници бѣха ни споменали вече за това.

Той говореше отсечено, пристъпваше право къмъ цельта, мъчеше се въ всичко да бъде точенъ и категориченъ. Мисъльта, че е главнокомандуващъ му налагаше една роля, която той играеше сполучливо, само че не винаги издържаше до край. По нѣкога той като че ли чувстваше люлѣещата се почва подъ нозетѣ си, което го застрашаваше съ една тъмна неизвестность и тогава самоувѣреностьта му за моментъ сѣкашъ отслабваше. Но това биваше за моментъ, въ следниятъ мигъ само той ставаше пакъ сѫщиятъ, категориченъ, прямъ, съ светнали очи, които искрѣха отъ напрежение и отъ желание да съкруши и завладѣе. По-късно животътъ много нѣщо измѣни и пречупи въ неговата душа, но тогава у него имаше една решителность и увѣреность въ правотата на работата си, която отначало ни просто изненада.

— Позивътъ отъ васъ ли е? — бѣше първиятъ му въпросъ.

— Лично отъ насъ, му отговорихъ, като разбирахъ мене си и групата инвалиди, съ които работехме заедно.

— Защо го писахте?

— Да не се пролива братска кръвь!

— Обърнете се тогава къмъ онѣзи въ София, а не къмъ насъ, каза той съ енергиченъ тонъ.

— Тѣ на никого не посѣгатъ, ако дойде безъ орѫжие. Всички, които хвърлиха пушкитѣ си заминаха мирно за селата.

— Това не е вѣрно!

— Ние отъ тамъ идемъ и знаемъ!

Той си впери очитѣ въ насъ, отъ които искри изкачаха, но ние не сведохме погледитѣ си.

— Вашитѣ тамъ при Захарната фабрика на 28-ий разстреляха и унищожиха два трена съ войници, български войници, били се толкова години за защитата на отечеството, което тѣ само обираха!

— Да, два трена бѣха разстреляни, това е истина.

— На̀, видите ли, видите ли, каза той бързо.

— Да, но за това имаше и причини. Защо не падна нито единъ човѣкъ отъ двата трена, които дойдоха следъ обѣдъ? Абсолютно нито единъ не е пострадалъ отъ тѣхъ.

— Това не може да бѫде! — възрази той съ буенъ жестъ и почна да напада правителството, управляващитѣ по-рано, послѣ Фердинанда и свърши най-послѣ съ заплашването, че ще даде заповѣдь да ни разстрелятъ веднага. Това бѣше хубава политическа речь, пълна съ жарь и своеобразна красота, предназначена повече за околнитѣ му, върху които действително изглеждаше, че има ефектъ. Колкото се отнася до насъ, ние слушахме безъ всѣкакво възражение, най-спокойно, защото чувствувахме, че не бѣше дошло времето ни да говоримъ. Въ всѣки случай много скоро ни стана ясно, че Райко не вѣрваше да сме дошли само заради тази неразумна на пръвъ погледъ работа — да провѣдваме примирие въ самиятъ му лагеръ и мислеше, че имаме нѣкоя странична мисия, защото малко следъ това той ни измъкна на страна отъ другитѣ и като ни гледаше много внимателно, запита ни да му кажемъ действителната цель, за която сме дошли въ Радомиръ.

Казахъ му, че идемъ да помолимъ него и момчетата да не се пролива братска кръвь, защото тя ни е мила, независимо дали е на неговитѣ хора, или на тия, които защищаватъ София.

Това го раздразни. Той очевидно чакаше да му кажемъ нѣщо друго и възбудено каза:

— Единъ отъ вашитѣ, когото бѣхте пратили да внесе смутъ въ душитѣ на хората „възкръсна" около Цървка. За тази ваша постѫпка и вий ще „възкръсните" тукъ!

Бай Иванъ тогава се обърна къмъ него и доста спокойно му каза:

— Г-нъ Даскаловъ, ако не уважавате нищо друго, то вижте тѣзи бѣли коси, тѣзи ордени и погони! . . . България загива, не видите ли? Загива . . . Азъ за нея нѣкога се бихъ на Шипка и Шейново, не се уплашихъ, та сега ли? Щѣли сте да ни убиете! Азъ разбирамъ думитѣ Ви, но отъ това не ще спечелите нѣщо нито Вие лично, нито България, за която и Вие заедно съ моитѣ другари и тѣзи тамъ войници страдахте и страдате. Васъ Ви боли за България, затова и вдигнахте революцията. Разбирамъ Ви; Вие мислите, че по този пѫть ще дойде нѣщо по-добро за Българията, но видите, по-лошо иде, а не по-добро! Не стига ли гдето ни биха френци, ингилизи и сърби, та сега ние сами ли трѣбва да се избиваме? Какъ мислите Вие върху това, г-нъ Даскаловъ?

— Азъ мисля, че правителството трѣбва да си върви! — каза той троснато.

— Може би и ние искаме това, съгласи се дипломатически бай Иванъ, но не може сега! Следъ неделя, две, може би ще си отиде!

— Сега, сега! — махна нетърпеливо ржка Райко, сега още трѣбва!

— Да, ама видите ли, г-нъ Даскаловъ, че всички не мислятъ така́, намѣси се неочаквано войникътъ, който бѣше дошелъ съ насъ и който досега мълчаливо присжтствуваше. Ето Вашия помощникъ Георги Дамяновъ Ви остави и се предаде днесъ къмъ три и половина часа.

Тоя ударъ бѣше неочакванъ. Очевидно той смути Райко и той нѣколко мига мълча безъ да каже или възрази нѣщо.

— Г-нъ Даскаловъ, подкачи пакъ бай Иванъ, не мислете, че и ние не милѣемъ за Вашитѣ войници.

— Ако милѣехте, не щѣхте да ги избивате! — го прекъсна Райко грубо.

— До сега нито азъ, нито моитѣ другари сме убили нѣкого! — му възразихъ енергично азъ.

— А германцитѣ, а юнкеритѣ? Азъ мисля, че Фердинандъ и Радославовъ, па и всички вие другитѣ ще платите съ главитѣ си за това въ София.

— Нашитѣ глави и сега сж въ вашитѣ ржце, г-нъ Даскаловъ, каза бай Иванъ най-спокойно.

Започна се споръ, почти каране. Намѣсихъ се и азъ и му показахъ неговитѣ основни тактически грѣшки, които той направи, като се юрна върху София безъ картечници, безъ армия, съ неорганизирани тълпи, на които бѣше говорилъ само за грабежъ, но не и за оня високъ идеалъ, който трѣбваше да въодушевлява всѣка войска, която е станала такава вследствие редъ неправди и недоглеждания отъ страна на разни непрокопсани началства. Несправедливитѣ началници трѣбваше да бждатъ смѣнени съ други, посочени отъ самитѣ войници даже, но въ всѣки случай да ги имаше. Главнокомандуващитѣ тълпи не командуватъ, а отдаватъ заповеди по установенъ редъ — и азъ му напомнихъ какъ сме го гледали въ Княжево съ Такевъ.

— А той на какво мнение е? — запита бързо Райко и безъ да дочака отговоръ, продължи: — Ахъ, този Такевъ, този Такевъ! Той най-много ни попречи. Гдето го не сѣешъ, тамъ никне . . . Ако не бѣше той и генералъ Протогеровъ, азъ щѣхъ да бжда въ София вече. Дали Такевъ и Протогеровъ даватъ тия заповѣди да избиватъ момчетата ни?

— Съ Такевъ бѣхме заедно преди нѣколко часа само — казахъ му — и мога да Ви увѣря, че той никого не убива, защото цени и пази българския войникъ за България.

Сѫщо бѣхъ и при генералъ Протогеровъ и той не е отдавалъ подобни безсмислени заповѣди, защото и той е българинъ. Защита е имало и ще има, но избивания никакъ, това може да Ви увѣря.

— А германцитѣ?

— Тѣ сѫ малко — казахъ му.

— Малко, но избиватъ безмилостно.

Замълчахме за известно време.

Може би бай Иванъ му повлия, или той самъ разбра истината на своето положение, защото лицето му се бързо промѣни, стана по благо, бръчкитѣ по челото му изчезнаха. Но думитѣ му въ следния мигъ показаха какво той мислеше:

— Лулчевъ, обърна се той съ жаръ и нескриванъ поривъ на искреность, на която види се разчиташе, за да ми повлияе, елате съ насъ! Ние имаме много и добри хора, но ни липсватъ добри организатори. Елате съ мене!

Азъ човѣкъ ще Ви направя! Властьта ще бѫде въ нашитѣ рѫце и азъ човѣкъ ще Ви направя! *Пари имаме, нà и той посочи една презъ рамѣнна пълна съ банкноти чантичка.* София ще бѫде рано или късно наша. Елате! Ето ще дойде и този опълченецъ, ще организираме всичко; ще стегнемъ една нѣколко хилядна армия. Имаме картечници, орѫдия, снаряди, припаси въ изобилие. Ние само следъ недѣля ще бѫдемъ господари на положението и тогава всѣкиму ще дадемъ заслуженото! Елате да напишете свѣтли страници отъ историята на нашия измѫченъ народъ, разкарванъ толкова години по кървавитѣ поля за угодата на разни престѫпници!

Той спрѣ и съ втренченъ напрегнатъ погледъ чакаше моятъ отговоръ. Азъ заклатихъ глава.

— Късно е, г-нъ Даскаловъ. Благодаря Ви за честьта, която ми правите, но не мога. За мене е вече късно. Споредъ мене играта Ви е вече загубена, а и да не бѣше, не е хубаво да се пролива братска кръвь. Стига г-нъ Даскаловъ!

Бай Иванъ съ искренъ, бащински тонъ му каза.

— Стига, г-нъ Даскаловъ, стига вече!

— Да, стига . . . стига за васъ, но ония тамъ въ София убиватъ!

— Нѣма вече да убиватъ, ние взехме тѣхната честна дума.

— Ха, честна дума въ такива работи! — усмихна се той горчиво и махна съ рѫка.

— Имате честната дума на Протогеровъ и Такевъ, казахъ му азъ натъртено, че ако войницитѣ сложатъ орѫжието, ще бѫдатъ веднага пуснати да си заминатъ безпрепятствено по домоветѣ си.

— Тѣ сѫ двамата, които най-много ми попречиха, каза

той нѣкакъ не на мѣсто, като че ли само продължи гласно една своя мисъль.

— При какви условия бихте спрели това ваше движение и бихте искали да се видите съ Такева и Протогерова, г-нъ Даскаловъ? — запита го бай Иванъ.

— Условията сж: да си вървятъ! — отсѣче бързо Райко, а после като помисли малко добави: — Съ Такева — да; но съ Протогеровъ въ никой случай не искамъ да се срещамъ. За Такевъ ще помисля. Значи, не убиватъ!... говорѣше си той, като че ли самъ на себе си, правящъ гласно нѣкакви съображения.

— А момента изпустнахме . . . и той пакъ замислено замълча.

— Г-нъ Даскаловъ, можемъ ли да поговоримъ на войницитѣ въ духа на позива? — запита бай Иванъ.

— Не, въ никой случай! И безъ туй тоя позивъ разруши достатъчно и разбъркаха главитѣ имъ. Стига толкова! — и той рѣзко махна съ ржка и лицето му взе жестокъ, коравъ изразъ.

Помълчахме доста. Наоколо, малко издалечъ, се трупаха любопитнитѣ войници, но не посмѣха да се приближатъ, понеже чувстваха, че разговорътъ не е за тѣхъ.

— Можемъ ли сега да си идемъ обратно въ София? — запита пакъ бай Иванъ.

— Да. И утре, къмъ 10 часа ще ви пратя войникъ. да ви съобщи дали съмъ решилъ да се срещна съ Такева.

Въ туй време тренътъ, който бѣхме видѣли по-рано съ вагона, на който пишеше „Стамболийски", пристигна на гарата. Това име като че ли му спомни нѣщо, и той троснато дори нѣкакъ грубо ни каза:

— Вървете си господа, защото е опасно да се пжтува вечерь. Менъ ме радва, че се разбрахме. България, вѣрно е че има нужда отъ сговоръ, но мизерията, глада, политическитѣ страсти не позволяватъ това. . . Скърбя, истински скърбя,ч е преди 26 септемврий не ви бѣхъ видѣлъ и не говорихъ съ васъ. Тогава, може би, всичко би било по-друго! И той пакъ се замисли. После съ рѣзко движение той ни подаде ржка за сбогомъ, пожела добъръ пжть и ни даде войникъ да ни придружава, за да не ни спиратъ нѣкжде.

Щомъ се раздѣлихме съ него, войницитѣ ни заобиколиха веднага. За насъ бѣ ясно, че той ще използува срещата си съ насъ, за да повдигне духа на своитѣ войници и да покаже каква голѣма нужда има правителството на София, за да го търси чакъ тукъ. Но за насъ бѣ ясно вече, че играта му бѣ проиграна, та не счетохме за нужно да реагираме. Искахме да останемъ коректни и да зачетемъ неговото, тъй неочаквано, гостоприемство. Автомобилътъ бавно

се измъкна отъ лагера имъ, а после бързо се понесе къмъ София.

На Батановци ни спреха да ни питатъ каква работа сме свършили въ Радомиръ. Казахме имъ, че сме се разбрали доста добре съ Райко Даскаловъ. Надъ с. Църква придружаващия ни войникъ даденъ отъ Райко Даскаловъ (може би и съ цель да бѫдемъ по добре контролирани) остана, — до тукъ имъ се простираха границитѣ на Републиката.

Минахме отново край германцитѣ. Тѣ бѣха на позицията си. Намѣрихме и оставената картечница и я занесохме въ болницата, кѫдето внасянето ѝ предизвика доста шумъ, въпроси и смѣхъ. Потърсихъ Такевъ въ министерския съветъ, но го нѣмаше. Въ кѫщи сѫщо го нѣмаше и не знаеха кѫде е. Бай Иванъ бѣ доста уморенъ, сѫщо и азъ. Решихме да се раздѣлимъ. Вече се мръкваше. Азъ се върнахъ отъ болницата, гдето следъ като закусихъ, обѣдвахъ и вечеряхъ наведнъжъ за 5 — 10 минути, полегнахъ да си почина. Но понеже не можахъ да задрема, азъ скоро скочихъ пакъ и се запѫтихъ за дома на министъръ Такевъ. Тамъ вече имаха сведения за него: бѣше се обадилъ отъ позицийтѣ и бѣше заржчалъ, ако има нѣкой да го е търсилъ да го почака. Почакахъ доста преди да си дойде. Щомъ ме видѣ, той радостно ми подаде и двѣтѣ си рѫце.

— Слава Богу, слава Богу, че се върнахте! Истински се радвамъ. Отдавна ли мѐ чакате? Трѣбва да се даде и малко личенъ примѣръ на момчетата — и безъ туй тѣ сѫ толкова малцина, а изнесоха такава тежина на плещитѣ си...

Разправихъ му за всичко, което бѣхме видѣли и говорили. Такевъ се позасме и каза:

— Добре преценява фактитѣ Райко Даскаловъ.

Казахъ му, че съмъ го търсилъ навсѣкѫде и не съмъ го намѣрилъ, че миналата нощь търсихме министритѣ съ Кръстю Станчевъ и нито едного не можахме да намѣримъ. Той се позасмѣ подъ мустакъ, но нищо не ми отговори. Помълчахме малко. — Видѣхте ли Георги Дамяновъ? запита ме той.

— Не,

— Хайде да отидемъ да го видимъ, предложи ми той.

Пешкомъ, бавно отидохме ние въ щаба на отбраната, гдето току подъ стълбата, облеченъ въ германска шинела лежеше слабъ русъ човѣкъ съ вързани рѫце.

Нетърпеливъ, както винаги, азъ го запитахъ той ли е Георги Дамяновъ. Той ми отговори утвърдително.

— Ти ли бѣше помощникъ на главнокомандяющия на Райко Даскаловъ? — запитаха го.

Той взе да хленчи и да казва, че Стамболийски и Райко Даскаловъ на сила го накарали да върви съ тѣхъ и взе да

ги псува на майка. Това ми се стори извънредно голѣма подлость — да псува на майка довчерашнитѣ си другари и нервиранъ и възмутенъ, замахнахъ и го ударихъ два пжти. Съзнавамъ, че страшенъ грѣхъ е да ударишъ вързанъ човѣкъ, недобра постжпка е, подлость бихъ рекълъ, и бихъ можелъ и да не казвамъ, но далъ съмъ обещание предъ себе си да пиша самата истина, както въ действителностъ стана всичко, и колкото и да се срамя отъ постжпката си — изповѣдвамъ я. И като предъ Бога трѣбва да кажа, че въ случая ме нервира само това, че той лъжеше, че псуваше довчерашнитѣ си другари и нѣмаше доблесть. Бѣхъ много разтревоженъ и първъ пжть посѣгнахъ да ударя . . . и то вързанъ . . . Нека Богъ ми прости тоя грѣхъ!

Такевъ, като ми хвана ржката, каза:

— Лулчевъ, остави го, не се цапай! Не заслужава да се разправя човѣкъ. Жалко е, че Райко Даскаловъ, Стамболийски и проститѣ войници имъ вѣрватъ на такива.

— Но мерзавщина е, г-нъ Такевъ да псува човѣкъ така другаритѣ си!

— Остави го. И той се обърна към него и започна да го разпитва за нѣкой работи, а следъ това му каза натъртено, че нѣма защо да се бои; че нито той, нито генералъ Протогеровъ убиватъ мирнитѣ войници и че отъ неговата собствена глава нѣма да падне нито косъмъ, затова да се не страхува ни най-малко.

— Мене на сила мѐ накараха — зареди той пакъ и започна да се моли да го пощадимъ.

— Не бойте се! каза му Такевъ, куражъ! Най-после не забравяйте, че сте вахмистеръ! Хайде сбогомъ, — каза му той, а после като се обърна къмъ часовоя, каза: „момче, пази го добре и не допущай хора при него“.

Георги Дамяновъ изглеждаше много изплашенъ, а менъ бѣ ми ужасно мжчно, че той така се отнесе спрѣмо своитѣ другари. Такевъ схвана това мое душевно състояние и започна да ми говори:

— Вие сте още младъ, Лулчевъ и има още много да видите и да се учите. Не струваше да се цапате съ него. Има и такива като него и тѣ сж доста въ свѣта. Разбирамъ какво ви възмущава. Въ Васъ говори силно другарско чувство, мисъльта, че веднажъ приетъ единъ идеалъ, трѣбва да се понесе неговия кръсть, че не трѣбва въ мжка и въ изпитания да се плюе върху идейтѣ, които до вчера сж защитавани. Разбирамъ Ви, но не всички могатъ да мислятъ и да постжпватъ така. Има хора недорасли морално. Вѣрвамъ, че това въ Вашата душа е така и самитѣ Ви дѣла показватъ, затова и толкова силно е възмущението Ви, но всички хора не сж еднакви. Помнете това! То най-често се забравя, затова хората тъй малко може да се разбиратъ помежду си.

Изъ улицата бѣше тихо. Тракаха само мойтѣ патерици и чадърътъ на Такевъ. Изглеждаше, че той бѣше въ много добро настроение. Когато стигнахме дома му, той ме покани въ кабинета си и започнахме разговоръ отново върху преживеното, което обсъждахме. Следъ известно време дойде и градоначалникътъ Стефановъ. Той влѣзе бавно и спокойно и скоро разговорътъ стана много сърдеченъ.

— Една специална команда трѣбва да организираме само да Ви търси кѫде сте, каза той на Такевъ. Като въ водата потъвате, никаде Ви нѣма изъ града.

— Но затова по позицията не отсѫтствувамъ, засме се Такевъ.

Стефановъ предаде разговора си, който бѣ ималъ съ бившия главнокомандуващъ Михаилъ Савовъ.

— Казахъ му, че го викате да дойде при Васъ, а той ме запита: „По заповѣдъ ли?“ Отговорихъ му: — Не, само тъй, да се видите. А следъ това му казахъ, че за по-голѣма сигурность на живота му, мога да му поставя единъ стражарски постъ при вратата. Той даже ми благодари. Отъ впечатлението, което произведе тоя разказъ на Такевъ, разбрахъ, че Стефановъ бѣ действувалъ много внимателно и тактично.

— Благодаря Ви, Стефановъ, каза му той. Нека сега, този приятель се опита да прави нови постѫпки за преврати, ще си счупи главата. Нѣма защо да мисли, че ще може да се играе съ сѫдбата на българскитѣ граждани и България. Стига му единъ 16-й юний . . .

Отъ тая дума заключихъ, че слуховетѣ, които циркулираха, че царь Фердинандъ извикалъ Савовъ и се готвелъ новъ превратъ съ помощьта на германскитѣ войски, не сѫ само праздни думи. Стефановъ докладва за изминатия день и се обърна съ неочаквано за менъ предложение: Лулчевъ ще ми е нуженъ за помощникъ, каза той, назначете ми го!

— Съ голѣмо удоволствие, каза Такевъ. Той трѣбва да приеме и азъ вѣрвамъ, че Вие съ него ще оправите София.

Благодарихъ имъ и на двамата, но имъ казахъ най-откровено, че нѣмамъ нуждното здраве.

— Държавата ще ти отпустне средства да заминешъ за странство, ще ти направятъ, тамъ операция, ще се поправишъ увѣряваха ме тѣ.

— Духътъ ти е силенъ. И съ патерици той действува като съ здрави крака, засме се Такевъ. Тия неочаквани похвала ме смутиха и азъ побързахъ да си взема сбогомъ съ обещание да отидемъ утре сутриньта да видимъ какво ще ни донесе войникътъ на Райко Даскаловъ. Стефеновъ тръгна съ мене. Тоя човѣкъ имаше много меко сърце и истински тѫжеше за станалитѣ сблъсквания и проляната кръвь.

Късно презъ нощьта, моитѣ патерици смутиха тишината на болницата, и азъ се прибрахъ въ стаята си.

Положението на първи октомври бѣше вече значително подобрено. Въ щаба на крепостьта, кждето отидохъ да се видя съ генералъ Протогеровъ, намѣрихъ него и адютанта му Стоенчевъ доста изнурени на гледъ, но все тъй-бодри духомъ и пълни съ енергия, даващи най-разнообразни разпореждания по всички посоки. Изглежда, че бѣха прекарали безсънни нощи, безъ да мръднатъ отъ столоветѣ си. Калени отъ борбитѣ на миналото, тѣ лесно оправдаха надеждитѣ, които цѣла София бѣше положила върху тѣхъ въ тия мжчни дни . . . Условията, при които работеха, многобройнитѣ телефони, влизащи и излизащи лица — всички това досущъ напомняще щаба на нѣкоя фронтова бойна часть. Поговорихме доста съ генерала и му казахъ, че трѣбва да е доста изморенъ; той се засме, вдигна рамене и каза:

— Времената сж сега такива!

Общинска библиотека

ГЛАВА ЧЕТИРИНАДЕСЕТА

ВМѢСТО РАЙКО — КУРШУМИ . . . ЦИГАНИ.

Въ щаба на Крепостьта. Надъ Владая. Шефйора кандардисва. Такевъ на позицията. Двѣтѣ подозрителни фигури. Мобилизирамъ се. Подъ огъня на неизвѣстнитѣ. Досетливия германецъ. Пленника и Такевъ. Християнство на практика. Смѣна на настроения. Атака на атакующия. Между живота и смъртьта . . .

Понеже наближаваше уговореното съ Райко Даскаловъ време, взехъ едно купе и тръгнахъ по шосето за Владая, за да се срещна съ изпратения отъ него човѣкъ. Нашитѣ позиции бѣха отъ лѣво и дѣсно на шосето кѫде параклиса. Излѣзохъ предъ тѣхъ до кѫде моста и върнахъ шефьора, като му казахъ да чака тамъ и, ако дойде м-ръ Такевъ, да му съобщи, че съмъ отишълъ напредъ, както си уговорихме, къмъ гара Владая. Той се върна тутакси, а азъ бавно си продължихъ пѫтя напредъ. Навсѣкѫде по перона на гарата и по линиитѣ имаше разхвърляни гилзи, патрони, пушки, бомби, захарь на кутии и купчинки. По всичко си личеше, че отстѫплението бѣше станало доста набързо или пъкъ че сѫ имали много излишни нѣща съ себе си. Започнахъ да се разхождамъ по перона. Нѣмаше никой тамъ. Гарата се намираше между нашитѣ и позициитѣ на противника, та види се не смѣеха да я посещаватъ мародеритѣ, които това бѣха се доста наплодили. Всичко бѣ запустѣло, разхвърляно въ безредие Като ми омръзна да чакамъ, взехъ въ дѣсно къмъ шосето и се качихъ на баира. Тукъ се натъкнахъ на позициитѣ, които се командваха отъ полковникъ Шкойновъ, когото и видѣхъ недалечъ. Той бѣше въ пълно бойно въоръжение и съ доста напусната вънкашность, изглеждаше, че бѣ прекаралъ всичкото време неотлѫчно на позицийтѣ. Той се изправи на хребета при едно дърво, дѣсно отъ параклиса и шосето и като наблюдаваше предлежащата мѣстность, даваше нѣкои нареждания на хората, които го заобикаляха. Загледахъ се и азъ въ далечината напредъ, за да забележа пратеницитѣ на Райко за уславяне време и мѣсто за срещата му съ Такевъ. Предлежащата мѣстностьта бѣ доста пресечена и никакво движение по нея не се забелѣзваше. Доста се взирахъ, но нищо не ми доказваше, че Райко си помни още обещанието. Върнахъ се назадъ при шефйора. Той бѣше насъбралъ нѣкакви бронзови гривни, разхвърляни наоколо и ме убеждаваше, че трѣбвало да ги вземе, понеже му били крайно нуждни. Казахъ му, че не сме дошли за плячка. Той, по български навикъ, започна да ми доказва

[library stamp]

съ думитѣ и дѣлата на другитѣ, какъ вече хората, другитѣ шефйори, даже съ камионъ, носили и продавали захарьта, а той поискалъ само една кутия за себе си и азъ съмъ го билъ накаралъ да я изхвърли отъ автомобила . . . а сега и тия гривни-сегменти, които му били тъй-нужднн...

Като разбра, че нѣма да мине думата му, той започна да изхвърля бавно отъ колата обратно това, което бѣше успѣлъ да прибере, като при всѣко парче ме поглеждаше „мелаимъ", дали нѣма да го съжаля, да му го оставя . . .

Понеже назначеното време за среща бѣше минало, азъ мислехъ вече да се връщамъ обратно, когато по шосето отъ София се зададе бързащо купе. Познахъ шефйора Тодоръ Змейски и разбрахъ, че Такевъ иде. Едва що бѣ спрѣла колата и той скочи.

— Малко закъснѣхъ, ама изглежда, че и ти си подранилъ — поздрави ме той весело и веднага тръгнахме напредъ.

Скоро бѣхме пакъ на гарата Владая. Понеже количеството на пръснатата захарь, което той сѫщо бѣ виждалъ вчера, бѣ се значително намалило, той се позасме и духовито забелѣза:

— Захарьта се постопила! Вчера и днесъ сѫ валели тъдѣва . . . шопи!

Постояхме малко на гарата, гледащи разхвърлянитѣ многобройни пушки и патрони и говорехме за грамаднитѣ щети, които донесе тоя разгромъ на нашата армия.

— Все пакъ можеше да бѫде и по-лошо! — утешаваше ме той. Знаешъ каква голѣма съблазънь бѣ за нѣкои да употрѣбятъ германски войски за смазване съпротивата на тия нещастни български герои, които ни спохождатъ така неочаквано? . . И слава Богу, че се вразумиха на време, та всичко изнесоха българскитѣ части на плещитѣ си: — домашни кавги сѫ това — въ тѣхъ чуждитѣ си нѣматъ мѣстото.

Тръгнали бѣхме по линията. По нея имаше разхвърлени пушки, бомби бухалки и патрони.

— Захарьта се стопи, ама тѣзи работи не се стопяватъ, посочи ни той на една бухалка съ чадъра си. — Ще направятъ пакосъ нѣкоя.

Вървѣхме доста. Въ лѣво и дѣсно отъ насъ имаше дървета, които ни пречеха да виждаме на страни. Темата на разговора все още бѣха многото разхвърлени материали, които се срѣщаха на всѣка крачка. Така увлечени въ приказки, ние бѣхме минали доста пѫть напредъ. Изведнажъ се сепнахъ. Откъмъ самотнитѣ ханчета въ долината на шосето изкочиха две подозрителни фигури, минаха въ дѣсно отъ шосето и се изгубиха. Поканихъ Такевъ да се спремъ. Това криене не ми хареса. Да бѣше изпратения отъ Райко войникъ? Не ми се вѣрваше, че ще държи такова съмнително

поведение. Пообърнахъ се назадъ. Безъ да забелѣжимъ, ние бѣхме излѣзли значително предъ нашитѣ позиции. Това неблагоразумие чакъ сега ми се очерта въ пълната си величина. Поогледахъ се наоколо. На две крачки отъ менъ имаше една захвърлена бухалка — наведохъ се и я взехъ.

— Защо ти е? попита ме спокойно Такевъ.

— Да се върнемъ назадъ — казахъ му азъ вмѣсто отговоръ.

Той повдигна рамене, като да недоумѣваше за причинитѣ на моето безпокойствие, но тръгна съ менъ назадъ. Следъ малко купчина пачки патрони привлече вниманието ми. Дигнахъ и отъ тѣхъ нѣколко. Такевъ се засмѣ:

— Музей ли ще си правишъ?

Не бѣхме минали нито десетина крачки, когато задъ насъ се чуха викове:

— Чакайте! Чакайте!

Ние се спрѣхме и се обърнахме. Двет̀ѣ фигури махаха съ ржце и завикаха отново:

— Чакайте, чакайте, вашата мама офицерска!

Добавката на фразата не оставаше вече никакво съмнение за тѣхното разположение спрямо насъ. Затова ние се само спогледнахме мълчаливо и си тръгнахме пакъ безъ да измѣнимъ бързината на хода си. Следъ като повториха нѣколко пжти виковетѣ си и ние не обърнахме никакво внимание, гръмнаха. Ние слѣзохме отъ другата страна на канавката. Тѣ викаха пакъ и изпсуваха. Ние се обърнахме. Тѣ викаха пакъ и се изправиха на шосето да ги видимъ — а сигурно и защото бѣха разбрали, че ние сме безъ оржжие. Тѣ бѣха наоколо 300 крачки отъ насъ. Безъ да залѣгатъ, тѣ изстрѣляха нѣколко патрони отгоре ни, като продължаваха да псуватъ офицеритѣ. Куршумитѣ префучаха наблизо. Наведохъ се и взехъ една отъ захвърленитѣ пушки и я мѣтнахъ на рамото си. Тръгнахме пакъ, но тия приятели се затичаха подире ни и явно ни настигнаха, защото псувнитѣ имъ ставаха все по-ясно чувани, а куршумитѣ имъ вече шареха около насъ земята. Такевъ застана малко долу до единъ салкъмъ правъ, облегна си гърба на него и се загледа напредъ — приличаше досущъ на черна мишена, поставена за разстрелване. Азъ залѣгнахъ на пжтеката и открихъ огънь по тѣхъ. Тѣ веднага се спрѣха, залѣгнаха и започнаха сжщо да стрелятъ. Такевъ наблюдаваше най-спокойно, като че ли бѣ поканенъ на нѣкое представление.

— Чудни хора наистина — приказваше си той, като на себе си.

Продължихъ огъня си. Не бѣхъ далъ ни петь изстрела още, когато Такевъ, който бѣше правъ и виждаше по добре, ми викна:

— Чакай, ония бѣгатъ!

Надигнахъ се. Наистина единия бѣгаше назадъ, но затова другия очести огъня си.

— Може би се уплашиха — казахъ азъ.

Но въ туй време ми мина мисъльта, че може и да съмъ го ранилъ и изведнъжъ ми стана много мѫчно. Такевъ, твърде наблюдателенъ, забелѣжи, види се, и веднага схвана на какво се дължи промѣната на настроението ми, защото ми каза:

— Не се тревожи — не изглежда да си го ударилъ, защото бѣга назадъ като здравъ!

И другия нѣкѫде се изгуби. Азъ напълнихъ пушката, мѣтнахъ я на рамо, взехъ отъ земята оставената презъ време на стрелба бухалка и тръгнахме наново назадъ. И до сега не мога да си обясня, не ясно ми бѣ и си остана — защо тия войници постѫпиха така — да стрелятъ по обезорѫжени хора, единиятъ явно сакатъ, а другия цивиленъ?... Да бѣше ги пратилъ пъкъ Райко да ни убиятъ? — Не вѣрвамъ, защото азъ му бѣхъ вече въ рѫцетѣ и ме пусна. Но може би следъ нашето заминаване да се е разкаялъ, за това, което бѣше се отпусналъ да ни говори — и съжаляваше за своята откровеность?... Това си говорехме съ Такевъ, вървейки полека назадъ. Следъ време се спрехме и обърнахме назадъ. Какво бѣше нашето очудване, когато следъ нѣколко мига видѣхме да се задава отъ сѫщото мѣсто на шосето група отъ двама германски войници и предъ тѣхъ мърдаше . . . нашия противникъ отъ преди нѣколко минути! Скоро тѣ ни настигнаха. Хванатия войникъ бѣше ужасно изплашенъ. Такевъ го погледна изпитателно и каза:

— Навѣрно ти стреля!

Войникътъ го погледна, но понеже не го познаваше, а на „цивилни“ не бѣ дълженъ да отговаря, извика:

— Азъ, господинъ подпоручикъ. Простете ми! — и взе да плаче.

Германцитѣ бѣха насочили съвсемъ недвусмислено пушкитѣ си — чакаха само знакъ отъ министра, за да го застрелятъ.

— Ами защо стреля? — запита го пакъ Такевъ.

Войникътъ мълчеше, вперилъ погледъ въ земята и само отъ време на време хълцаше и триеше очи съ рѫце.

— Защо стреля бѣ, момче? — запита го пакъ наново той. Отъ коя си дивизия?

— Трета — каза съ плачъ войникътъ.

— Жененъ ли си? — продължи въпроситѣ си Такевъ.

— Тъй вѣрно . . . шесь деса . . . азъ съмъ сиганинъ — израпортува той изведнъжъ и заплака още по-силно.

— Виждамъ те, виждамъ те — каза Такевъ, като заклати глава.

Войникътъ аслѫ беше съ много черно лице и бѣ навлѣкълъ два костюма нови единъ върху други. Германцитѣ му смъкнаха раницата, разтвориха я и извадиха всичко отвѫтре: два метра пембяна басма, единъ голѣмъ бризентъ, макарй и копчета, едни конски желѣзни букаи, хлѣбъ, патрони, войнишки и други шити набързо ризи, гащи, чипици, торби.

— Защо си шилъ тия торби? — го запитахъ.

— По заповѣдь, господинъ подпоручикъ, отговори бързо той.

— Ами кѫде ти сѫ патронитѣ, други нѣмашъ ли?

— Имахъ въ сумкитѣ, но германцитѣ ми ги изхвърлиха, а тукъ имамъ само 5 още — и той, като извади отъ джоба си една пачка, захвърли я настрана.

Запитахме го защо иска да влѣзе въ София.

— Да търсимъ смѣтка — повтори той като заученъ урокъ, па после се смути и добави: — заповѣдь имаше!

— Ами сега да те накажемъ ли гдето направи така? — го запитахъ азъ. Той започна да се моли и плаче.

— Събери си раницата!

— Водете го нагоре — казахъ на германцитѣ, а на него викнахъ да се не бои.

Но той не искаше по никакъвъ начинъ да се отдѣли отъ насъ, гледаше германцитѣ съ нескриваемъ ужасъ и се молеше да го не изпращаме съ тѣхъ.

— Ами нали преди малко ни псува и стреля? Где ти е другаря?

— Той безъ да ми обади . . . тозъ калпазанинъ ми каза: ти стреляй тукъ, па азъ ще викамъ други, да ги заобиколимъ и хванемъ живи! Той е видѣлъ тия — посочи съ очи той германцитѣ — че идатъ, и ме остави менъ да прикривамъ отстѫплението му . . . ахмакъ азъ. . .

Такевъ се засмѣ:

— Нѣма другарство — и туй то!

— Ами защо искахте да ни уловите или убитете? — го запитахъ пакъ.

Той наведе глава и започна да рови, като нѣкой конь, съ кракъ земята, но не отговори нищо.

Такевъ му каза да върви съ германцитѣ и да се не плаши.

— И ние ще дойдемъ — не се бой, само че азъ като съ патерици не мога много да бързамъ, та ще вървимъ по-бавно!

Той се малко поуспокои и тръгна, но често се обръщаше назадъ, да види, дали вървимъ следъ тѣхъ. . .

Такевъ наведе глава, помълча доста, а следъ туй каза:

— Цигани щѣха да ни убиятъ, Лулчевъ! . . . Да бѣха ни стреляли или убили поне други, а то цигани! . . . .

Нищо не му отговорихъ. Мълчеливи и двама, дълбоко унесени въ мисъльта си, ние стигнахме до позициатѣ на германскитѣ картечници. Германския офицеръ ни поздрави много учтиво. Той съ видимо доволство доложи на г. министра, че ни забелѣзалъ предъ позицията, позналъ мене по патерицитѣ, а фигурата на „негово превъзходителство" по цилиндъра — други шапки тукъ не идватъ! — и ни пратилъ странично прикритие, което тъкмо на време се явило, за да залови престжпника на мѣстото.

Такевъ му благодари още веднажъ за голѣмото внимание, на което дължимъ живота си, следъ което слѣзохме на шосето, гдето ни чакаше неговиятъ автомобилъ. По всичко изглеждаше, че хората на Райко, (ако не бѣха само тия които стреляха върху ни . . .) нѣмаше и да дойдатъ вече, понеже уречения срокъ мина отдавна. Такевъ ме покани да се върнеме заедно и скоро се носехме по шосето, по което тукъ-тамъ се мѣркаха изоставени пушки, патрони, бомби, телефони, катушки и други военни материали. Разговора ни, като мина на много и разнообразни теми, се спрѣ на раницата на циганина.

— Ами тия конски букаи защо сж му пъкъ? — се попитахме и двамата.

Дали защото е цигани̇нъ и ги е откралналъ по навикъ отнекжде за село — или е мислилъ да връзва нѣкого съ тѣхъ? . . .

На улица Витошка ние се раздѣлихме. Подъ влиянието на мисъльта, която, види се, бѣше засѣднала дълбоко въ въ умътъ му, при взимане сбогомъ Такевъ ми каза:

— Лулчевъ, отървахме се отъ циганския куршумъ тоя пжть. Богъ е добъръ, ще ни пази и отъ други!

Въ болницата ме чакаха вече разпратенитѣ по-рано въ лагера на мятежницитѣ войници и подофицери. Тѣ всички бѣха стигнали до Радомиръ. Подофицера, съ свойствения му хуморъ, започна да разправя за нѣкои комични сцени отъ „Републиката". Казахъ му, че и ние бѣхме въ това царство съ бай Ивана.

— Научихме се, но добре, че сте се измъкнали живи— спасили сж ви вашитѣ патерици и орденитѣ на бай Ивана...

Едно отъ момчетата липсваше. Запитахъ за него. Казаха ми, че още не се е върналъ и не знаятъ на кжде е.

— Ако е работилъ нетактично, може и да е убитъ, каза ми подофицера Ботевъ — и ме запита по какъвъ случай съмъ се въоржжилъ съ тая пушка.

Казахъ му, че тя ни спаси живота — моя и на Такева и затова съмъ я взелъ, за да я имамъ за споменъ нѣкога отъ тия времена*).

— Има между тѣхъ и изверги, които само за кефъ или да ви съблекатъ дрѣхитѣ, ще ви теглятъ куршума — каза подофицера.

Полежахъ доста, но бѣхъ твърде изморенъ, за да заспя. Следъ време потърсихъ пакъ войника. Не бѣ се върналъ още. Отидохъ при градоначалника. Той ме посрѣщна, както винаги, радодушно. Темата ни бѣше все една: това което ставаше у насъ. Когато се намѣси и името на Такева, ние и двамата се оживихме. Мѫчна е винаги задачата на министра на вѫтрешнитѣ работи, още повече въ такива времена, но Такевъ успѣ да се справи. А мѫчнотиитѣ не бѣха малки, припомнихме си ги ние: врагове на границата, разгромена или пленена армия, негодна за нищо; „Радомирска република", Савовъ, Радославовъ, Фердинандъ и готова да действа германска войска срещу когото и да е, по личната заповѣдь на Царя и да продължи войната още повече. . . А сѫдбата на оставенитѣ въ принудителенъ пленъ го терзаеше: тия свѣтци, които се биха така храбро, въпрѣки, че не бѣха надвити отъ врагътъ въ никое сражение — трѣбваше все пакъ да станатъ роби. . . Една сѫдба, която рѣдко е преживѣвала друга нация. . .

Вѣроятностьта за абдикация на Царя, въ полза на престолонаследника, ползващъ се съ симпатиитѣ на всички срѣди, вече се носеше изъ въздуха. . .

Наминахъ да видя и братъ си. Разправихъ му приключенията си.

— Сѫдбата и Богъ пазятъ винаги хората, които не мислятъ лошо за другитѣ и сѫ готови да помагатъ на нуждающитѣ. Ти това го опита вече — помни го винаги въ живота си!

Бѣше вече доста късно, когато се раздѣлихме. Въ болницата ме посрещна моята доброволна команда, състояща се отъ бивши мятежници, които не можеха да ми се нахвалятъ, че следъ толкова гладуване, хапнали си най-после „човѣшка манжа" . . . Всѣки съ своитѣ грижи и радости. . .

Отсѫтствующия имъ другарь не бѣше се върналъ още. Всички допускаха, че е убитъ. Спомнихъ си думитѣ на Райко за „възкръсналия" . . . Тоя нещастникъ бѣ убитъ, защото бѣ отишълъ да имъ говори, да не убиватъ! Тѣ вѣроятно сѫ го смѣтнали за измѣникъ и сѫ го убили. Отъ братска рѫка падна

*) Сѫщата пушка ми бѣ взета при обиска презъ 1923 година и въпрѣки моитѣ нееднократни молби, да ми я повърнатъ, тя остана и до сега въ Обществената безопасность.

този юнакъ, следъ като толкова пѫти бѣ се излагалъ на опасности презъ войната . . . Тежко е да се чувствувашъ братоубийца. Тежи ми, защото ако не бѣхъ го изпратилъ, той, може би, щѣше да си е вече въ село . . .

Понеже не мога да скривамъ мислитѣ си — тѣ се отразяваха по лицето ми безъ да ща, момчетата видѣха, че ми стана много тежко и започнаха да ме раздумватъ:

— Той сигурно е постѫпилъ много аджамийски. Па може и да не е убитъ, а е закъснѣлъ нѣкѫде.

Но напраздни имъ бѣха утешенията — азъ чувствувахъ, че бѣхъ го изпратилъ на смърть, че той не е вече живъ — и ми се кѫсаше душата . . .

Качихъ се горе при Мико Петковъ.[1]) Той бѣше си махналъ „прангата" и се помѫчи да се изправи на единия кракъ, но не успѣ, тежкото му здраво тѣло залитна и щѣше да падне, ако не бѣше се хваналъ за кревата.

— Ела бе . . . нà като малко дете трѣбва сега да се учи да ходя — оправдаваше се той нѣкакъ смутенъ отъ неуспѣха си, като че ли се засрами отъ недъга си. Всѣкога на всѣкѫде да бѫда все първъ, а сега да не мога да подамъ рѫка на приятеля си, мърмореше той като нѣкоя свекръва.

И той казваше една истина: въ школата за запасни подпоручици въ Скопие той бѣ единствения войникъ на действующа служба произведенъ старши подофицеръ! Въ всичко първъ по-рано — той сега бѣ останалъ полутрупъ, почти свързанъ за винаги и това видимо го измѫчваше — още не бѣше свикналъ съ нещастието си.

Заговорихме се за сегашното и безъ да щемъ — и за миналото. България следъ такова терзание се връщаме съ праздни рѫце. Какъ ли щѣше Дранговъ да посрѣщне подобно събитие — мислехме си ние. Навѣрно би се самоубилъ или би се стопилъ като свѣщь . . . Въ нашия животъ, той бѣ се твърде живо отпечаталъ за да не гледали презъ неговитѣ очи или да си го неспомняме постоянно. . . . Горе въ стаята ми ме чакаха гладни за новини другари. Тѣ бѣха станали много внимателни, меки и послушни. Нѣмаше вече подигравки. Напротивъ не се стѣсняваха да говорятъ работи, които менъ самия стѣсняваха — ласки и хвалби право въ очитѣ. Но милосердната сестра Анна Мешкова ги прогони най-безцеремонно — Остави ги — възпротиви ми се тя—тия господа цѣлъ день спятъ и ядатъ само, а ти поглежъ се на що приличашъ вече. Лѣгай си".

Като се събличахъ разгледахъ стаята си. Тя бѣше вече почти музей: една картечница, една бомба, пушка, патрони... и една кутия захарь ме изненада въ едното кюше. Сестрата

[1]) Същия Мико Петковъ следъ 16.IV. 925 изчезна безследно,

ми обясни, че нѣкакъвъ войникъ я донесълъ и заржчалъ да ми я оставятъ въ стаята като казалъ: — Той се грижн за насъ — ний за него!

Нервиранъ доста азъ и казахъ да я маха веднага вънъ Тя започна да ме убеждава, че това е направено отъ обичъ и нѣма защо да се сърдя. Понеже бѣше доста словохотлива и нѣмаше да спа кой знай до кога, побързахъ да се съграся съ доводитѣ ѝ, като ѝ казахъ да остави менъ малко, а другото го раздаде на болнитѣ, което тя на другия день стори съ голѣми церемоний.

Лѣгнахъ прекомѣрно изморенъ. Въ главата ми все чукаше нѣщо — куршумътъ въ мозъкътъ ми като че бѣше станалъ живъ и пулсираше. Мисълъ следъ мисълъ прелиташе върху преживѣното, въ което не бѣ ми останало време да се сетя за раната си и тя ми напомняше вече съ найужасни болки за себе си. Бѣхъ употрѣбилъ въ тия дни валерянъ въ такава доза, каквато въ друго време би ми стигнала за мѣсеци — бѣхъ започналъ да го пия просто като вода . . .

Въ сънятъ си съмъ се обърналъ налѣво (което винаги избѣгвахъ да правя, защото ми влошаваше положението почти веднага) — и съмъ падналъ въ криза. На сутриньта, като дойдохъ на себе си, бѣхъ още долу на пода и около мене се навъртаха и ми говореха нѣщо доктора и сестрата. И по рано азъ имахъ кризи, но сега бѣха зачестили и главно бѣха станали много по продължителни и по болезнени. Изглежда, че съмь буйствувалъ много, защото ржцетѣ ми бѣха издрани съвсемъ, а главата ми бѣ силно подута отъ удряне.

Докторъ Бараковъ ме милваше, като да му бѣхъ дете и ми говореше клатящь глава: — Лулчевъ, Лулчевъ, съ това преуморяване не отивате добре. Стига толкова! Бжди благоразуменъ! Нека и други се трудятъ за тая България. Нѣма ти да управишъ всичко . . . Вчера и завчера кризата ти бѣше много по-къса отъ днешната. На кжде отиваме?

Другаритѣ ми бѣха напълнили стаята и всички се мжчеха да ми кажатъ по нѣщо ласкаво или помогнатъ съ съвѣти. Бѣхъ изнемощелъ и отпадналъ до тамъ, че съ пръстъ неможехъ да помръдна — само очитѣ си още отворяхъ и затворяхъ. Поставиха ме на кревата и започнаха пакъ да ми говорятъ, но азъ съмъ заспалъ незабелѣзано. И спахъ доста добре — вѣрвамъ по добрѣ отъ царь Фердинандъ, който нощьта на 30 септември срещу 1 октомврий е прекаралъ въ вагонитѣ си . . .

Другиятъ день — 2 октомврий — донесе на България доста събития. Азъ въ туй време трѣбваше да лежа — поне

до пладне, ако не цѣлиятъ день. Близъкъ приятелъ бѣше ме споходилъ и ми още разправяше какъ се е измъкналъ отъ плена; късата си, но опасна одисея, когато е трѣбвало да бѣга презъ планини за да се спасява веднажъ отъ французи и десетъ пѫти следъ това отъ републиканци; когато въ стаята ми влезоха Бараковъ и Горановъ.

— А бе ти, Лулчевъ, само бели ни правишъ — гълчеше ме ужъ най сериозно д-ръ Горановъ, но азъ по очитѣ му виждахъ, че той е испълненъ само съ грижи и не ми прави упреци, освенъ за моя собствена полза. Той дълго ме изследва и завърши съ молба да се пазя и не пресилвамъ повече понеже — не отговаря вече!

— Кризитѣ ти се увеличаватъ и могатъ прекрасно да те отведатъ на Орландовци — продължи той. Френцитѣ те раниха, нашитѣ болшевики ти дариха живота, но кризитѣ нѣма да ти простятъ — това да го знаешъ—затова пази се!

И много още ми говориха и братски съветваха тия добри хора и прави бѣха — и бихъ ги слушалъ — само ако можехъ . . .

...ско общ...

ГЛАВА ПЕТНАДЕСЕТА.

ПОСЛЕДНИТѢ ОБЛАЦИ.

Царя си отива — да живѣе Царя! Амнистията. Такевъ срѣщу партията си. Сѫдбата на държавника. България преди всичко!

Бурята отмина . . . Ляпчевъ бѣше се вече върналъ. Важни министерски съвети заседаваха и решаваха. София отново шумѣше и се вълнуваше отъ най-противоположни известия и сведения отъ „най-достовѣренъ източникъ". Говореше се вече твърде настойчиво за абдикацията на царь Фердинанда.

Слуховетѣ отъ трети октомври станаха събитие на четвърти. Рано още азъ бѣхъ при градоначалника Стефановъ. Той искрено се радваше, че България излѣзе макаръ и тежко наранена, но неразгромена отъ голѣмата катастрофа.

Наближи времето и ние тръгнахме за църквата „Св. Недѣля". Любопитенъ народъ бѣ изпълнилъ цѣлия площадъ. Автомобилътъ едва си проби пѫть. Стефановъ бѣше облеченъ цивилно и затова съ трудъ минавахме презъ множеството. Влѣзохме вѫтре. Скоро пристигнаха и министритѣ, а следъ това и новиятъ царь. Започна се церемонията. Тя не трая много. Царьтъ бѣше бледенъ, слабъ и по лицето му се четеше не радость, а голѣма мѫка. Изглеждаше силно развълнуванъ. Съ бързи крачки следъ свършека тръгна да излиза. Въ бурни дни му повѣряваха държавното кормило!. . . Много му се бѣше паднало да преживѣе въ късо време. Той трѣбваше да се раздѣли съ баща, братъ и сестритѣ си, може би и за винаги — и оставаше самъ-саминъ всредъ единъ развълнуванъ народъ, съ врагове на границитѣ, съ една бивша република на 60 километра отъ столицата и единъ бунтъ на войници, който не бѣше още окончателно угасналъ и можеше утре да се разгори още по-силенъ отъ ония части, които, по силата на обстоятелството, че слаби тѣхни другари бѣха отворили фронта за враговетѣ, трѣбваше да останатъ временно пленници . . . Досега колко ли щастливи дни бѣ ималъ той въ живота си всредъ буритѣ, които преживѣваше отъ 1912 година земята ни?

А какво криеха иднитѣ дни за него, самотника, който отъ сега нататъкъ трѣбваше да води единъ цѣлъ народъ съ такава превратна бързомѣняваща се сѫдба и настроения, като нашия? Нали на водачитѣ винаги се дава първата чаша за почить и първата тояга при наказание! . . Какво му бѣ приготвила вече сѫдбата въ своитѣ идни дни? Наистина,

сега народа му правеше оваций, но той си спомняше, може би неволно, че сжщиятъ народъ ги правѣше преди 2-3 месеца и на баща му, когото сега намираха за виновникъ на всичко . . . Той, изглежда, чувствуваше инстинктивно своята тежка отговорность предъ народа, историята и Бога— и лицето му бѣше изразъ на това сериозно загрижване за бждащето.

Но и никога досега, може би, той не е билъ на по-голѣмъ и опасенъ кръстопжть отъ тогава. Или кой знае? . . . Коронованитѣ нещастници сж двойно нещастни — тѣ не могатъ да иматъ и тая малка утеха, която иматъ обикновенитѣ смъртни — да се пооплачатъ нѣкому . . . Не зная защо, но менъ се струва, че днесъ стенитѣ на дворцитѣ скриватъ повече скърби задъ себе си, отколкото усмивки или радости. . .

Тъй бѣхъ се нѣщо замислилъ въ църква, подъ впечатление мислитѣ за новия ни царь, когато ме сепна приближаващия Такевъ, който ме гледаше внимателно, съсредоточено и, като ми стисна ржката, каза:

— Благодаря ви, че въ тѣзи тежки за Родината дни се притекохте на помощь. Трѣбва да се радваме, че бурята отмина и сега си имаме новъ Царь, за чието възшествие не малко и вие помогнахте!

— Благодаря и вамъ, Стефановъ, — обърна се той и къмъ него, — че и вие съ вашия тактъ и умение на опитенъ полицай не позволихте да станатъ неприятни сцени въ София презъ тия тежки дни. Вие съ достойнство се държахте и винаги бѣхте на поста си! Сега, до виждане.

Предъ входа на църквата се раздѣлихме съ Такева. Грамадно множинство се запжти къмъ двореца. Ние наблюдавахме съ известно любопитство тълпитѣ, които ржкомахаха, говореха весело, като да бѣха разпуснати за ваканция школници . . . Колко скоро всичко се забравя . . .

Честитихме си новия царь единъ другиму и се раздѣлихме.

Съ нѣкои другари се смѣсихъ и азъ съ множеството, което минаваше презъ двореца. На балкона бѣше новиятъ царь, заобиколенъ съ министритѣ си. Тамъ бѣше и Такевъ. Той ме забеляза и весело поздрави, а следъ това, като се наведе, каза нѣщо на царя. Последниятъ ме тоже погледна. Лицето му бѣше станало вече по-свѣтло и спокойно — той с достойнство приемаше поздравитѣ и радоститѣ на своитѣ поданници и довчерашни бойни другари . . .

Бурята бѣше отминала и всички чакаха слънце да огрѣе... София бѣше вече спасена отъ разрушение, България отъ разгромъ. Много лица сега могатъ да претендиратъ за титлата „спасители на положението“ и много книги да се пълнятъ съ описание на тѣхнитѣ заслуги . . . сега, следъ като мина бурята, разбира се. Но въ самитѣ бури се виждатъ и изпитватъ истинскитѣ моряци на поста си.

Не пиша история, но претендирамъ да казвамъ истината, макаръ тя да догорчивѣе нѣкому. По моето разбиране, единъ човѣкъ не манкира нито една минута отъ поста си презъ най-тежкитѣ дни отъ 25 септемврий до 4 октомврий; единъ човѣкъ не се поколеба нито минута въ бѫдащето и не се смути неговата вѣра въ настоящето. Трибунъ народенъ и войникъ едновременно, вѣренъ стражъ насреща всевъзможни попълзновения и врагове — винаги спокоенъ, винаги неуморимъ, готовъ да се притече на помощь, да се отзове на всѣки повикъ за народна защита — това бѣ Такевъ! Той тихо работи презъ тия опасни дни, винаги настойчивъ, винаги увѣренъ, слизащъ често въ единъ и сѫщи день отъ високото стѫпало на министра, до простата и опасна длъжность на патрулния. Може хора, които познаватъ неговитѣ политически качества и подвизи, партийна ценность и заслуги, да укажатъ на още много негови дѣла, които азъ не поменувамъ въ тѣзи страници — и дори и да не съмъ чувалъ даже за тѣхъ. Пиша само за малки, но смѣтамъ велики по съдържание подвизи на Такева — не като политикъ и партизанинъ, а като българинъ, винаги готовъ да услужи съ всичко на народа си. Като такъвъ ме е той и интересувалъ, като такъвъ и пиша за тия дребни нагледъ случки отъ неговия животъ, които сѫ известни на много малцина, но могатъ да допринесатъ все таки достатъчно, да се очертаятъ, както събитията на ония дни, така и личностьта на тоя великъ българинъ, който съ всичко показа, че принадлежи изцѣло на народа си. Съ своитѣ лични дарби и похвати той групира всичко въ опаснитѣ моменти и умѣло оставащъ винаги назадъ, когато се касаеше за почести, винаги най-напредъ при опасности — той успѣ да достигне омиротворение на страната, да спаси хиляди живота на нейнитѣ вѣрни синове съ своето високохуманно разбиране и съ малкитѣ сили, съ които разполагаше тогава София отъ юнкери и албанци, да даде отпоръ на грознитѣ тълпи, които прииждаха като нѣкой порой къмъ столицата . . . Нека подробнитѣ биографи описватъ Такева единъ или други въ неговата обща дейность — азъ нахвърлихъ само онова, което видѣхъ и чухъ, като винаги се мѫчихъ то да бѫде по-вѣрно, отколкото по-красиво предадено.

Несъмнено, за бързото умиротворение на страната, преодоляването кризиса, помогнаха и всички други участници: генералъ Протогеровъ, неговиятъ неуморимъ адютантъ Стоенчевъ Янко, офицеритѣ, на нѣкои отъ които поменахъ имената, а други бихъ изредилъ сега: Савовъ, Шкойновъ, Ценовъ, Каишевъ, Филиповъ, Пармаковъ, Новаковъ, Вълчевъ, Кожуховъ, Кевсизовъ, Терекиевъ и др. хора, които останаха вѣрни на своя постъ въ трудни дни. Едни отъ тѣхъ бѣха ранени, други убити, трети сѫ още живи. Скромни труже-

ници, тѣ бѣха малчаливи нѣкога, мълчатъ и сега за ония голѣми усилия, които положиха тогава! Нека ми позволятъ тая нескромность сега да ги посоча и напомня на нашето общество, което тъй-малко обича да почита хората си . . .

Заслугитѣ на виднитѣ политически личности — Мърфи, Ляпчевъ, Луковъ и С. Радевъ ще установява единъ день историята. Въ всѣки случай тѣхната готовность и пълно съ себепожертвувателность държане, твърде много помогна да се ликвидира бързо и доста добре съ много болни въпроси. . . Началникъ на В. на Н. В. Училище бѣше полковникъ Каишевъ. Юнкеритѣ и малкото германски части действуваха съ храбрость и предвидливость, помнящи винаги, че срещу тѣхъ сѫ братя, което имъ прави само честь.

Признавамъ, че твърде малка часть отъ събитията презъ въпроснитѣ дни съмъ видѣлъ, за да изтъкна всичкитѣ заслужили и имъ отдѣля нуждната почить на тия страници. Но за едно трѣбва да спомена непременно. То бѣше навсѣкѫде: въ най-трудни моменти, при най-противоположни условия, при най-невѣроятни обстоятелства — винаги се проявяваше по единъ и сѫщъ начинъ: Българското сърце! — Нему поклонъ! То тупаше въ гърдитѣ на незабравимитѣ Такевъ и Дранговъ — и бѣ ги направило неуморни служители на своя народъ; то говореше подъ курткитѣ на озвѣрелитѣ войници, които въпреки злобата си, не постѫпиха подло да забиятъ ножа въ гърба на брата си и предпочетоха да хвърлятъ пушкитѣ, отколкото да се сражаватъ съ своитѣ — и въ гърдитѣ на бунтовника Райко, който пощади бѣлоглавия опълченецъ и сакатия подпоручикъ; въ гърдитѣ и на младия царь, който не се поколеба всредъ най-страшни бури да пипне съ здрава рѫка кормилото на народния корабъ.

Поклонъ нему — великото Българско сърдце, което тупаше еднакво преданно и подъ униформитѣ, както и подъ цивилнитѣ дрехи, при брѣговетѣ на Дунава, както и при водитѣ на Вардара. Поклонъ нему! . .

Събитията въ България следваха своя предначертанъ отъ сѫдбата пѫть. Спрѣнитѣ край София съ пушки, влѣзоха после въ нея, ако не тѣ всички, поне тѣхнитѣ избраници съ помощьта на бюлетинката, завзеха властьта и си гласуваха амнистия.

Противъ тая обща амнистия, която поставяше на едно стѫпало и чистосърдечния и наивенъ войникъ, на когото всичко бѣ му омръзнало и дотегнало, съ хитреца-агитаторъ и политическия акробатъ — вдигна гласъ, въпрѣки партията си даже, единъ човѣкъ — Такевъ. Той направи това, не защото бѣше жестокосърдеченъ, а въ името на справед-

ливостьта. За заблуденитѣ, наказания не може да има, но за съзнателнитѣ престжпници тѣ сж необходими, твърдеше той.

— „И въ България трѣбва да има, да остане единъ критерий за честнитѣ хора, — ми казваше той следъ това, когато го запитахъ, — инакъ всичко въ насъ ще изгуби своята опорна точка, ще се смѣсятъ понятията и отъ този нравственъ хаосъ ще да последватъ неминуемо само катастофи! Народъ, въ който противоречивитѣ нравствени норми се приближаватъ до тамъ, че да бждатъ третирани еднакво; общество, въ което престжпника и честния човѣкъ сж ценни наравно — този народъ, това общество сж къмъ края на своя животъ! Тѣхъ ги чакатъ въ бждащето само спазмитѣ на единъ умирающъ, защото престжпницитѣ сж винаги по-активни отъ добритѣ хора и скоро ще взематъ връхъ. И тогава Богъ да ни е на помощь! Говоря за престжпници, а не за заблуденитѣ, обърканитѣ или сгрѣшилитѣ — за тѣхъ винаги трѣбва да имаме прошка, защото тѣ не знаятъ какво правятъ. Но тия, които знаятъ — и го правятъ — трѣбва да носятъ и отговорностьта предъ обществото за тия свои престжпления. Има една преграда, която отдѣля честния човѣкъ отъ подлеца. Една такава обща амнистия иска да дигне тази преграда, да изличи всѣка разлика между тѣхъ. Това може да ни донесе само беди въ бждаще".

Менъ, па и на много други тогава, се стори, че Такевъ е пресиленъ въ своитѣ доводи, но сега чакъ разбираме, че той е надничалъ въ бждащето, защото неговитѣ слова излѣзоха почти порочески. . .

ГЛАВА ШЕСТНАДЕСЕТА

ВЕЗНИТѢ СЕ НАКЛОНЯВАТЪ

Срѣщата ми съ Д-ръ Вичевъ. Неочаквана исповедъ на единъ опредѣленъ за убиецъ. Скандала предъ Панахъ. Въ Пловдивъ. Последната срѣща — Такевъ два дни предъ смъртьта си.

Земледѣлцитѣ бѣха станали управляюща партия и азъ се чувствувахъ често гледанъ накриво, предизвикванъ умишлено отъ непознати хора, на които не харесваше моята минала дейность.

Веднажъ срещнахъ д-ръ Вичевъ при църквата „Св. Недѣля" и понеже той имаше връзки съ нѣкои политически личности, казахъ му за това, което ме доста изненадваше, защото азъ смѣтахъ, че бѣхъ работилъ като българинъ, а не като партизанинъ, та нѣмаше и защо да ми се хвърлятъ упреци или преследватъ. Той се засмѣ: „На Такевъ и на тебе нѣма да ви простятъ за Горнобанскитѣ събития, а на Такевъ и за много други работи, които той имъ обърка . . . Обади това на Такева, а ти се предпазвай — времената сѫ такива!

Когато, отивайки къмъ парламента, се срешнахъ съ Такева и му казахъ за преднамѣрени шиканий, които ми се устройватъ често, а сѫщо и за думитѣ на д-ръ Вичевъ, той ми обеща да го направи въпросъ и добави:

— Ние заедно съ тебе си изпълнихме само дълга, както то разбирахме, дългъ къмъ Родината, а не къмъ партий—само като добри българи. Ако тѣ не разбиратъ това — нека ни убиятъ. Нека не се смущава душата ти. Ако започнатъ да досаждатъ много, може да се направи и запитване".

Той и сега си бѣше сърдеченъ и увѣренъ въ своята правота человѣкъ. Всѣко приближаване до него, като че ли придаваше нѣкаква вѣра въ живота, въ бѫдещето . . .

Вървѣхъ, наскоро следъ това, така замисленъ веднъжъ къмъ Модерния театъръ и ненадейно чухъ нѣкой да вика отподире ми: „Казакъ, Казакъ!"

Азъ се много очудихъ и стреснахъ — така ми казваха домашнитѣ нѣкога, когато бѣхъ малко дете и носѣхъ своитѣ руси кѫдрави коси, распуснати до раменета ми, но отъ години не бѣхъ чувалъ да ме назоватъ така. За минута помислихъ, че може да е братъ ми — онзи, заминалия за Русия, откогото отдавна нѣмахме никакво извѣстие — и сърдцето ми трепна отъ вълнение. Но на среща ми вървѣше другъ, непознатъ човѣкъ. Той видѣ очудването ми и, като се засмѣ,

каза: — А бе, Казакъ Дренйо, не ме ли познавашъ? Азъ съмъ Димчо на леля ти Цвѣта!

Чакъ тогава си спомнихъ — това бѣше мой другарь и съседъ отъ Русе. (На майкитѣ си ние викахме взаимно „лели“ — обща любезность на тоя градъ). Той се прилепи при мене и започна приказкитѣ, които никога се не свършватъ за хора, които сѫ имали общи съвмѣстни ученически и дѣтски години. Бѣхме ходили доста дълго и той вече бѣше успѣлъ да ми разправи достатъчно отъ своитѣ одисеи, когато изведнъжъ, неочаквано, следъ като се поогледа налѣво и дѣсно предварително, ми каза:

— Познавашъ ли Такева и Драгиева?

Казахъ му че ги познавамъ. — Е, като какви хора сѫ тѣ? — запита ме той съ видимо любопитство.

Заинтересуванъ, отъ своя страна, го запитахъ, защо му трѣбва да знае. Тогава той ми каза:

— Слушай, ти си ми другарь. Искамъ отъ тебе съветъ, що да правя. Нѣмамъ съ кого тукъ дума да размѣна по тая работа, а ме яде . . . Добре, че те срещнахъ. . . .

И той, като се погледна пакъ на страна, продължи:

— Пращатъ ме да ги убия!

Мене и още единъ пращатъ, разбирашъ ли, да убиемъ Такева и Драгиева!

Цѣлъ треперящъ отъ възмущение, му казахъ веднага: Димчо, ще направишъ глупость ако сторишъ това! Кажи на твоя другарь, па и ти самъ знай, че това сѫ хора не на партий, а на цѣлия народъ, на България, разбирашъ ли? Азъ те моля остави се отъ тоя пѫть! Зная те, че обичашъ да пооткрадвашъ, но и че ще убивашъ, нито съмъ допускалъ! . . . . Помисли за баба си, за майка си, па и за себе си! Хей Димчо, нищо нѣма трайно на този свѣтъ и нищо скрито не остава! Не е хубаво това, което си намислилъ! . . А кой те праща да ги убивашъ? — сѣтихъ се да го запитамъ. Но той изглежда, че бѣше се доста смутилъ за гдето ми се довѣри, защото, като си сне шапката, за да си истрие потьта, която бѣ покрила челото му, каза: — То не е важно!

Това ме наскърби, но понеже бѣхме другари отъ детскитѣ си години и искахъ да си бѫдемъ на чисто, казахъ му, че ще предупредя Такевъ да се пази

— Може . . . обади му, но нѣма да казвашъ кой ти е казалъ, че и тебе нѣма да пожала, ако ме издадешъ!

— Бѫди спокоенъ, — казахъ му — нѣма да те издамъ! Но не правишъ хубаво, дето се мѣсишъ въ такива работи. И азъ започнахъ наново да му говора за лошитѣ последствия отъ тоя пѫть, въ началото на който бѣ стѫпилъ. Нашитѣ детски връзки, па и моето искренно желание да му помогна,

види се, го разколебаха до нѣкѫде, размекчиха душата му и той започна да ми говори за много некрасиви работи отъ миналия си животъ. . . Дали отъ моитѣ думи, или други сѫ му подействували въ сѫщото направление — не зная, но той не посегна да убие никого, но ми се струва, че наскоро него самия убиха. . . .

При срещата поменахъ на Такева за случката, безъ да му указвамъ на име. Той се само усмихна — явно бѣ, че смъртьта не го плашеше — може би, той отдавна я чакаше или предчувствуваше.

— Зная, Лулчевъ, но политическиятъ мѫжъ, който не е еднакво готовъ и за слава и за позора, и за смъртьта и живота — той не може и да бѫде политически мѫжъ!

Той исказа своята радость, че ме вижда по-добре и че съмъ миналъ тия тежки времена безъ нѣкое голѣмо усложнение на раната. — Я за дѣлата си съмъ винаги готовъ да отговарямъ съ главата си — тъй, че нѣма защо да се безпокоишъ нито ти, нито азъ! И той, както винаги, усмихнатъ се сбогува съ менъ.

Но моето безпокойствие не излѣзе напразно.

Бѣше станало нѣкакво арестуване на инвалиди на площадъ Трапезица, защото продавали тютюнъ. Следъ една дълга и неприятна разправия съ полицейски власти за издействуване тѣхното пущане (защото не тѣ бѣха виновнитѣ, а фабрикантитѣ, които предпочетоха да се криятъ задъ гърба на тия нещастници), азъ се прибрахъ доста рано въ болницата. Но скоро при мене дойдоха други инвалиди, да ме молятъ да ходатайствувамъ предъ Пруткина да бѫдатъ пуснати сѫщо такива невинно арестувани, тѣхни другари. Казахъ имъ, че съмъ изморенъ и не ми се ходи, което не бѣше и лъжа. Тѣ ме укориха, че не съмъ добъръ другарь и не искамъ да се застѫпя за невинни хора и ме помолиха да дойда съ тѣхъ поне до Панахъ, кѫдето била групата. Нѣмаше какво — взехъ патерицитѣ и тръгнахъ. Предъ Панахъ намѣрихме голѣма тълпа граждани и инвалиди. Видѣхъ Митовичъ и го попитахъ, защо сѫ ги арестували. Той ми отговори накѫсо, че градоначалникътъ Пруткинъ знае защо и той може да ги освободи. Нервиранъ доста, азъ се запѫтихъ къмъ салона на Панахъ, кѫдето ми посочиха, че е градоначалника. На вратата стоеше келнеръ. Запитахъ го кѫде е градоначалника. Той ми посочи телефонната кабина. Безъ да похлопамъ, азъ се вмъкнахъ бързо вѫтре. Тамъ бѣха Пруткинъ, Стоилъ Стефановъ и други две лица, които не ми бѣха познати. Единъ отъ тѣхъ държеше револверъ въ рѫка, като че ли правеха нѣкаква трампа. Влизането ми ги доста изненада. Съ нервенъ гласъ запитахъ, защо сѫ арестувани мойтѣ другари инвалиди и кога мисли да ги освободи?

Пруткинъ ми обясни защо е сторилъ това и каза, че ще заповѣда да ги пустнатъ. Щомъ той свърши, единъ отъ непознатитѣ най-грубо се намѣси въ разговора:

— Разбрахте ли? Хайде вървете си сега!

И безъ туй доста кибритлия, кипнахъ веднага: — Азъ съ васъ работа нѣмамъ, — казахъ троснато.

Пруткинъ излѣзе отъ кабината и азъ следъ него, като му говорехъ нѣщо. Непознато лице се намѣси пакъ съ очевидно намѣрение да завърже споръ. Вжтре въ кабината остана Стоилъ Стефановъ и другото лице.

— Вие не можехте ли да се разберете да си вървите? — каза ми много предизвикателно вече непознатия.

— Съ васъ работа нѣмамъ, нито ви позназамъ, нито искамъ да ви зная, — крѣснахъ му и азъ, — и не се тикайте въ разговора ни!

Той държеше дебелъ бастунъ въ ржка. Съ нервенъ жестъ килна той назадъ, на тила, шапката си и викна:

— Предатель! Едно време ти и Такевъ се разхождахте съ автомобили, но азъ ще ви разхождамъ съ катафалка! — и той, като ме хвана за курката, разтърси ме. Азъ се спрѣхъ за моментъ. Това ставаше предъ вратитѣ на Панахъ всредъ голѣма тълпа.

— Азъ съмъ предатель! А ти кой си, бе геройо? и вдигнахъ патерицата — обикновения начинъ, съ който свършвахъ често споровете си, когато разнищенитѣ ми нерви ме увличиха.

Нѣкой ме хвана и извика: — Чакай! Стой!

Помислихъ, че това е нѣкой детективъ или стражарь, но, като се обърнахъ, видѣхъ братъ си и снехъ патерицата, засраменъ, защото не веднъжъ бѣхъ му обѣщавалъ да се задоволявамъ само съ приказки, като оставя патерицитѣ си на спокойствие, — Остави го — каза ми кротко той и влѣзе помежду ни.

— Азъ не съмъ предатель — викнахъ все пакъ азъ, нервиранъ твърде много.

Непознатиятъ налете отново и искаше да ме хване, въпреки братъ ми.

— Какъ не ви е срамъ да говорите така? — му каза братъ ми, като се мжчеше да му не позволи да се докосне до менъ. Но той бѣше много ядосанъ и, като се мжчеше да го отблъсне настрана, извика съ треперящъ отъ злоба гласъ:

— Не ме познава, а? Не ме познава! Азъ съмъ Георги Дамяновъ!

— Ха, ти ли си бе, предателю! — викнахъ му азъ тоя пжть, като подскочихъ даже безъ да ща, защото знаехъ вече съ кого имамъ работа. — Ти, който на 30 септемврий изеде

два шамара отъ менъ, че псуваше другаритѣ си на майка и плачеше, че те увлѣкли, а сега ми се герой! . .. Помощникъ Главнокомандующъ, а? Подлецъ — и не те е срамъ още? Тогава плачеше и се молеше като дете, а сега си герой!

Докато азъ му говорѣхъ така, Дамяновъ все налиташе и се опитваше да ме досѣгне, но не успѣ, поради братъ ми. Крайно ядосанъ, той бръкна бързо въ задния си джобъ, съ явното намѣрение да вади орѫжие. Въ туй време излезе отъ кафене Панахъ Омарчевски и госпожата му и се намѣсиха помежду ни, като започнаха да ни увещаватъ и сѫ мѫчеха да ни успокоятъ, за да се избѣгне разрастването на скандала. Наблизо тамъ бѣше и капитанъ Арабовъ, комендански адютатъ. На забележката ми, че се оскърбяватъ така публично офицери и инвалиди, той само вдигна рамена.

— Така е дошло сега, Лулчевъ.

Дамяновъ бѣше оставилъ вече мене, понеже разбра неизгодната си позиция предъ насъбралитѣ се хора:— да се разправя съ единъ сакатъ офицеръ и се залови здраво съ братъ ми. Последниятъ, обикновенно доста сдържанъ, разбралъ отъ думитѣ ми съ кого има работа, му отговаряше много спокойно. Това нервира извънредно Дамяновъ и той започна истерично да крещи, че още утре ще хвърли пагонитѣ отъ раменетѣ му.

— „Кажете ми името си, името! Азъ ще ви дамъ да ме разберете!

— По моето име петна нѣма и мога свободно да ви го кажа. Наричамъ се майоръ Лулчевъ. Но предупреждавамъ ви, че и други по-силни отъ васъ сѫ се опитвали да ми свалятъ погонитѣ, но не сѫ успѣли. Нѣма да успѣете и вие!

— Ще ви науча азъ васъ! Ще ме запомните! — викаше Дамяновъ, самозабравилъ се окончателно.

Тълпата предъ Панахъ, и безъ туй винаги порядъчна, поради арестуванитѣ инвалиди бѣ станала вече грамадна. Благодарение увещанията на г-жа и г. Омарчевски и Митовичъ, па и други непознати хора, ние съ братъ си се махнахме отъ тамъ, а Дамяновъ си тръгна заканващъ се гласно, че ще ни види смѣтката. Азъ бѣхъ доста развълнуванъ. Братъ ми ме изпрати до болницата, но азъ се страхувахъ да не посегнатъ и на него, което съвсемъ не бѣ трудна работа, тъй като той по навикъ замисленъ, не обръщаше никакво внимание, кого среща или кой върви подире му — още повече, че вече бѣше доста мръкнало.

Сѫщата вечерь въ началото на ул, „Искъръ“, до банитѣ, стана убийството на журналиста Петковъ.

И до сега съмъ съ убеждението, че между това убийство и смѣната на револверитѣ въ кабината на хотелъ “Панахъ“ имаше нѣкаква връзка.

Неприятнитѣ сцени на предизвикателства отъ непознати менъ, хора се повториха. Братъ ми, па и други хора, ме посъветваха да се махна временно отъ София. Отнесохъ се до генералъ Нерезовъ, тогава началникъ-щаба на армията, съ когото се познавахъ отъ по-рано, при уреждането на нѣкой въпроси по инвалидното дѣло. Като му казахъ, че имамъ намѣрение да устроя въ провинцията нѣколко концерта и организирамъ офицерско дружество „Инвалидъ", той веднага се съгласи да ми даде пълната си подкрепа и заповѣда да ми се направи откритъ листъ за пълно съдействие отъ страна на военнитѣ власти. При подписването на листа, той неочаквано ми даде и съветъ:

—„Лулчевъ, още по-хубаво ще е, ако излѣзете временно отъ България. Натурата ви е буйна, а времената сѫ малко опасни за васъ сега. Защо не отидете да се лѣкувате въ странство? Говори ми и върху погрома съ скърбъ за постигалитѣ ни национални нещастия.

За сега решихме съ него да почна организирането отъ Пловдивъ. Събрахъ настоятелството на нашето току-що образувано офицерско д-во „Инвалидъ", като се състоеше отъ Слави Бояджиевъ, Машаровъ, Бурилковъ, Иванъ Василевъ-Масина, Лѣсковъ, на заседание, по обикновеному, на една отъ пейкитѣ на градската градина, понеже и нѣмаше кѫде другаде, и имъ казахъ резултатитѣ. Тѣ ги одобриха единодушно и, като винаги, предоставиха ми пълна свобода да действувамъ, както намеря за добре — бърже се решаваха тогава работитѣ въ нашето дружество!

Артисти бѣха намѣрени, условията направени, салона ангажиранъ телеграфически и следъ два дена бѣхме вече въ Пловдивъ. Отивахъ при непознати и смѣтахъ, че ще ми бъде доста трудна работата. Утешавахъ се, че въ краенъ случай ще мога да си послужа съ открития листъ на генералъ Нерезовъ.

Неочаквано кѫде клуба зърнахъ генералъ Коста Георгиевъ,*) съ когото се познавахъ отъ Военното министерство, кѫдето много ми бѣше помогналъ при сформируването на офицерското д-во „Инвалидъ". Щомъ ме видѣ и разбра защо съмъ дошелъ, той се истински зарадва, че може да ми бѫде пакъ полезенъ и ми каза: „Лулчевъ, ще успѣешъ: ще ти дамъ пълната си подкрепа!"

И, наистина тя не закъснѣ. Офицеритѣ: братя Пейчеви, ротмистръ Николаевъ, нашиятъ другаръ инвалидъ майоръ Поповъ съ госпожата си и други нѣкой офицери направиха всичко, за да се получатъ отлични резултати.

Директорътъ на дѣвическата гимназия г. Георгиевъ се случи добъръ познатъ на Такевъ и не знаеше какъ

*) Който падна убитъ презъ 1925 год.

по-добре да ми услужи, особено следъ като съ нѣколко думи му разправихъ, какъ се е държалъ Такевъ презъ септемврийскитѣ събития. Радваше се просто като дете. Изглеждаше, че много го обича. Похвали ми се, че се надѣва скоро да му дойде на гости. Предупредихъ го, че ще се опитатъ да премахнатъ Такева, затова да бѫде внимателенъ. Каза ми, че и той самия се опасява за сѫщото и се обеща да го посъветва да се пази.

— „Едва ли ще ме послуша, но ще му кажа, че и вие сте заръчали" — добави той. Само единъ часъ бѣхме говорили съ тоя човѣкъ, но споменътъ за единъ другъ, когото обичахме и двамата, бѣше ни сближилъ, като да бѣхме стари приятели. Той съ радость обеща до ни изпрати своитѣ младежи на концерта и, наистина, устоя на на думата си.

Благодарение пълното съдействие на Генералъ Коста Георгиевъ, който бѣше началникъ на гарнизона, и другитѣ, за които поменахъ по-горе и които не жалиха труда си, концертътъ излѣзе великолепенъ, а полученитѣ резултати надминаха очакванията ни.

На другия день се приготвихъ да замина за София. Станалъ рано, бѣхъ излѣзълъ къмъ 7 — 7 и пол. часа. Едва бѣхъ се приближилъ къмъ Молле и видѣхъ насреща си да иде най-неочаквано Такевъ — все сѫщата безукоризнено елегантна фигура, съ цилиндъра на глава, съвършено самъ.

Радостьта ни бѣше, колкото неочаквно, толкова и силна.

— Какво търсишъ тукъ? — запита ме той.

Казахъ му причинитѣ, които сѫ ме докарали въ това временно странствуване. Той, както винаги, се поусмихна.

— Нѣма нищо. Тия, които сега псуватъ, ще дойдатъ единъ день на сѫщото мѣсто, а може би и въ сѫщото положение. Тогава ще видимъ, дали биха действували по-добре и тогава само ще иматъ право да говорятъ. Ще разбератъ колко мѫчно е понѣкога да си защитникъ на закона и реда на страната въ такива дни! Може да ни псуватъ сега и да ни убиятъ даже, но единъ день ще бѫдатъ по безпристрастни хората и по-правилно ще преценяватъ събитията—нѣма да имъ пречатъ партизанскитѣ очи да виждатъ правилно действителностьта.

— Да, но надали ще дочакаме тия дни.

— Това не ме интересува повече отъ всичко друго. Преди да принадлежа на партията си съмъ синъ на моята земя — и така и действувахъ тогава: защищавахъ Родината си така, както войника защищаваше фронта. Спокоенъ съмъ, че успѣхме да запазимъ България отъ братоубийство и нашествия на чужденци, — а сега да говорятъ каквото искатъ.

Такива сме си ние. И менъ, и всички добри българи ще оценятъ . . . да, ще бждемъ единъ день оценени, когато отъ това нищо не ще остане.

И той посочи на тѣлото си.

— Въ всѣки случай азъ ви се моля, попредпазайте се.

— Лулчевъ, ти си младъ — каза ми той — но едно запомни. И другъ пжть съмъ ти го казвалъ, никога не го забравяй: Политика и общественника трѣбва винаги да бждатъ готови да приематъ еднакво и славата, и псувнитѣ отъ народа си, и еднакво да се отнасятъ къмъ тѣхъ; не имъ вѣрвай и на дветѣ — тѣ сж малотрайни, прѣходни! Но гледай въ душата ти да е тихо, предъ съвестьта си да си чистъ! Това е важното Не, то е най-важното! Менъ, па мисля и тебъ, въ душата е тихо. Зная, какво ме чака. Но не вѣрвамъ, че ще се намѣри българинъ, който ме познава, да вдигне ржка върху менъ.

И той бѣше правъ— мжчно би се вдигнала ржка на човѣкъ, който го познава, защото всѣки, който го познаваше, не можеше и да го необича, а срещу хора, които се обичатъ, ржка се не вдига никога. . . .

— Не се плаша, а и ти не се тревожи, ни за менъ, ни за себе си — продължи той. — Ти изпълни християнския си дългъ само.

— Да, но кой разбира това?

— Нищо, нищо, ще разбератъ, макаръ и късно. Единъ день все ще разбератъ. . . .

Заговорихме за друго. Казахъ му за концерта. Искрено съжаляваше, че не можалъ да присжтствува. Запитахъ го, за кжде ще отива.

— За родното гнѣздо, Лулчевъ, — ми каза той весело. — Тамь ме чакатъ добри българи, тамъ съмъ винаги порадостенъ и по-щастливъ, отколкото всѣкжде другаде! Ти ходилъ ли си въ Пещера?

— Не, никога.

— Би ли искалъ да отидемъ двама заедно?

— Съ най-голѣма радость, ако не бѣхъ се заловилъ вече съ тия концерти. Ангажиралъ съмъ салони на дати, въ Стара Загора и другаде, та трѣбва да бжда тамъ. Много съжалявамъ. Благодаря за поканата и дано мога другъ пжть да се възползувамъ отъ нея.

— Тогава, Лулчевъ, до виждане! Добъръ часъ и успѣхъ. Работи и помагай на нуждающитѣ се. Бжди юнакъ и спокоенъ.

— Пазете се и вие!

— Богъ ще ни пази — И той ми стисна силно ржцетѣ, като ме гледаше право въ очитѣ.

— На добъръ часъ!

Ржкува се наново. Раздѣлихме се. Азъ тръгнахъ къмъ гарата. Следъ нѣколко крачки почувствувахъ погледа му и се обърнахъ. Обърналъ бѣше се и той и ме гледаше. Усмихнатъ, той ме поздрави още веднажъ. Погледътъ му бѣше дълбокъ, внимателенъ. Помня го много добре — тоя погледъ бѣше и последниятъ. Следъ два дена вече Такевъ бѣше трупъ. Вмѣсто за родното гнѣздо, братски куршумъ го изпрати много по-далече . . . Следъ почти тридесеть години опита се повтори — и тоя пжть сполучи. . . .

Нещастна страна, въ която смъртьта хлопа отъ врата на врата, дирижирана отъ братска ржка . . . .

31964

ГЛАВА СЕДЕМНАДЕСЕТА.

Опаснитѣ дни не сѫ се свършили. България и нейнитѣ синове Велики сърдца. Моята молба.

Тѫга изпълня душата ми. Споменитѣ за миналитѣ дни сѫ предъ очитѣ ми, като живи. Мнозина отъ лицата, които споменахъ на тия страници, си отминаха отъ тоя буренъ свѣтъ, други още иматъ дѣлъ отъ днитѣ на бѫдещето му. Следъ първитѣ вълни дойдоха втори, трети . . . Като море се плиска народната душа, терзана отъ противоположни идеали, несдържани стремежи, недоволства . . .

България бѣ изправена надъ една пропасть: чужденци и свои хвърляха жребе за нея, както нѣкога за дрехитѣ на разпънатия Христа. Една смѣла воля се противопостави тогава срещу всички опити, срещу всички нещастия, които се трупаха отъ всѣкѫде. Това бѣше Такевъ, чиято личность, споредъ насъ, не бѣше засѣнена отъ нищо, но, достатъчно скромна сама, е бѣгала отъ всѣкакъвъ шумъ или известность, макаръ, че има лица, които по свои съображения, твърдятъ противното. Той винаги имаше търпението да остави дѣлата си да говорятъ. Нѣкой отъ тѣхъ — малко наистина, но заслужаващи внманието на всѣки истински българинъ — изнасяме, за да допълнимъ нѣкои чертици къмъ образа на той великъ български родолюбецъ. Дано душата му намѣри покой тамъ, въ висинето и справедлива оценка на своитѣ високи хуманни стремежи, благородна душа и любящо сърце. Миръ и свѣтлина на душата му!

Около него въ опаснитѣ дни, имаше групирани и не малко юнкери*) и войници. Тѣ бѣха го запознали отначало съ присмѣхъ върху неговия „кюнецъ“, тъй често разкарванъ по позицията, а после съ благоговение и блестящи очи слушаха всѣка негова дума, защото не веднажъ бѣха свидетели на неговото лично безстрашие по позицията. Съ какви възторжени думи говореха тѣ за него и много още следъ това!..

Неговото братско отнасяне съ заблуденитѣ войници скоро стана достояние навсѣкѫде изъ лагера на радомирцитѣ и много помогна да се намали съпротивата. Той помнеше, че има противникъ до момента, докато му се подадеше рѫка — веднага той забравяше воюването и помнеше вече брата, българина. . . .

Сега мнозина могатъ да говорятъ, че сѫ били храбри и спокойни презъ ония дни, но намъ се струва, че действи-

*) 40 випускъ юнкери, днешни поручици отъ нашата армия.

телностьта се доста различаваше отъ думитѣ и че спокойното и храбро лично държание на Такева послужи за намиране нравствена опора на много душй, не само юнкерски и войнишки . . .

Допринесе несъмненно и друго едно име, популярно вече въ много срѣди — това на Протогерова. Самото му назначение на тоя отговоренъ постъ, сочеше за твърдото решение да се борятъ на животъ и смърть, а това подействува угнетително на мятежницитѣ, които се надѣваха съ единъ замахъ да грабнатъ победата . . .

Идването на новия царь на престола, една твърде популярна между войницитѣ личность, внесе онзи елементъ на надежда за по-добро бждаще, който бѣ крайно необходимъ въ тогавашния моментъ, за да се постигне що-годе спокойствие. Нѣмаше войникъ да го не познава, да не бѣ виждалъ неговата фигура да се мѣрка, често подъ огъня на противника, по всички фронтове и позиций. Той бѣше нѣщо повече отъ почитанъ — любимъ бѣ на мнозина, които бѣха го видѣли по-отблизо. Мнозина говореха за него, като за свой боенъ другарь, невиновенъ въ нищо за отворенитѣ войни и сполѣтелитѣ България нещастия.

— А бе, господинъ подпоручикъ, — викаха ми въ Радомиръ нѣкои отъ мятежницитѣ, като ги питахъ ще останатъ ли за републиката — ний на швабата ще му видимъ смѣтката, но защо да убиваме бждащето на нашия боенъ другарь? Той ли е кривъ, че ония нѣматъ умъ въ главитѣ си?

Много родолюбиви сърдца помогнаха тогава на Отечеството си съ своитѣ усилия. Въ едно всички бѣха вѣрни на себе си: всички работѣха безъ умраза, безъ користь, безъ озлобление. Дори когато по нобходимость трѣбваше да стрелятъ, помнеха, че братя тѣхни сж на среща!

Много бурни дни минаха отъ тогава. Не знамъ, какво ни крие бждащето въ своитѣ пазви. Но каквото и да е то, нека винаги помнимъ надъ и преди всичко, че сме родни деца на една и сжща майка, че когато сме заблудени, или не — все сме братя, синове на скжпа Родина.

Нека се взаимно ценимъ и пазимъ!

И нека се помолимъ Богу да ни дари достатъчно свѣтлина, за да превъзмогнемъ всички препятствия!

Нека се надѣваме!

По-важни печатни погрѣшки:

			печатано	*да се чете*
Въ предговора	18 редъ	отгорѣ	настощата	настоящата
стр. 17	редъ 13	отгорѣ	титуливатъ	титулуватъ
„ 18	„ 7	„	презъзмогналъ	превъзмогналъ
„ 20	„ 28	„	бъзаха	бързаха
„ 22	„ 5	отдолу	подворници	подводници
„ 25	„ 15	отгорѣ	паразяваше	поразяваше
„ 25	„ 1	отдолу	масиленитѣ	мастиленитѣ
„ 28	„ 15	„	чирни	черни
„ 30	„	Забележка долу	проф. Цочева	проф. Цонева
„ 34	„ 4	„	привилагировани	привилигировани
„ 53	„ 8	„	тѣ	тѣхъ
„ 63	„ 3	отгоре	си	се
„ 64	„	„ 30 редъ отдолу	резбира	разбира
„ 64	„	„	забележката да се чете в. „Препорецъ“ брой 217 отъ 918 годана	
„ 70	„ 18	отдолу	си	се
„ 74	„ 1	„	Пушко, пушко	Пушка, моя пушко
„ 75	„ 13	„	то	та
„ 88	„ 8	отдолу	дунавска	дунавски
„ 89	„ 23	отгоре	страдате	страдахте
„ 99	„ 20	отдолу	България	българи
„ 101	„ 23	„	ти	си
„ 103	„ 7	отгоре	страни	странни
„ 105	„ 18	„	раята	раята си,
„ 110	„ 19	отдолу	фабрнка	фабрика
„ 125	„ 21	„	бързи на	бързина на
„ 127	„ 4	отгоре	сочи	посочи
„ 131	„ 13	„	Генераль С.	генераль Б.
„ 134	„ 15	отдолу	подъ	надъ
„ 140	„ 9	„	всѣха	всѣка
„ 142	„ 7	„	часовевѣ	часоветѣ
„ 145	„ 1	„	положения?	положения!
„ 150	„ 4	„	поаада	подаде
„ 161	„ 17	отгоре	разбъркаха	разбърка
„ 165	„ 4	отдолу	напомняще	напомняше
„ 166	„ 1	отгоре	Куршуми... цигани	Куршуми и... цигани
„ 167	„ 12	отдолу	ни	ми
„ 169	„ 22	„	мърдаше	се мѫдреше
„ 173	„ 14	„	гледали	гледаме
„ 173	„ 18	„	връщаме	връщаше

Забележка. Позива, заповедитѣ по В. Вѣдомства и други приложения, кокто и часть отъ текста, по липса на мѣсто се изоставатъ.

Правописа на настоящата книга не ангажира Свободната Академия на Наукитѣ и Искуствата.

СТР

ГЛАВА ДЕСЕТА. **Двѣтѣ атаки:** Съ орждия и съ . . . Патерици. Републиканцитѣ край София Артилерията работи. При българскитѣ сърдца въ Княжево, Странното предложение „Рискувана, но благородна задача"! Ротмистеритѣ Пармаковъ, подполковникъ Филиповъ и Ценовъ съдѣйстватъ. Атаката на Горна-Баня. Сражението започва. Българскитѣ германци. „Храбрия" помощникъ. Посрѣщане и почесть въ натура. На върха на ножа. По неволя исповедь. Земляка. Преоблеченитѣ офицери. Слушай мойта команда! 81

ГЛАВА ЕДИНАДЕСЕТА. **Тръгваме за София.** Неволни визити Министера-фантомъ. Никакво преследване! Още три чифта патерици на помощь. Смъртното раняване на Ротмистеръ Ценовъ. Сражението започва наново. Първия раненъ. Бурята. Албанцитѣ на сцената. Между два огъня. Съ машината за преговори. Капитанъ Новаковъ подпомага! Ще стреляме! Заложницитѣ доброволци. Патерицитѣ побѣждаватъ 4000 души. Сърдечната раздѣла. Нестаналото арестуване. Приказки на едро. Скръбния ветеранъ. Такевъ въ единъ труденъ моментъ 97

ГЛАВА ДВАНАДЕСЕТА. **Сждбоносния день.** Новото нахлуване. Съ цилиндъръ и лачени обуща на позицията. Мобилизация на невалиднитѣ. При генералъ Протогеровъ. Нощното съчинение съ аероплани къмъ Радомиръ. Въ министерския свѣтъ. „Пакъ ще ме връзватъ тѣзи пезевенци"! . . Бай Иванъ Опълченеца прави домашна стачка. Бѣгството. Мятежницитѣ въ Княжево. Срещата на Републиканеца съ цилиндъра и Републиканеца съ каскета. Обстрелване министерското купе. Една страшна нощь. Кръстю Станчевъ на ловъ за министри. Готовитѣ автомобили. Вдовицитѣ, сирацитѣ и инвалидитѣ. Хората съ патерицитѣ се взаймно исповѣдватъ 128

ГЛАВА ТРИНАДЕСЕТА. **Отстжплението на републиканцитѣ.** Такевъ и изостаналитѣ мятежници. Бай Иванъ пристига и държи речь. Министерски патрулъ. На пжть за Радомиръ. До колене захарь и брашно. При Републиканския Главнокомандующъ. Райко и ний съ бай Иванъ. Предлагатъ ни се високи постове. „Ще платите съ главитѣ си!" Много късно! Грешкитѣ. Обещаната среща. Съ Такевъ при помощникъ-главнокомандующия Георги Дамяновъ. Моятъ грѣхъ. Градоначалника осуетява преврата на вътрешнитѣ . . . 148

ГЛАВА ЧЕТИРИНАДЕСЕТА. **Вмѣсто Райко — куршуми и . . . цигани.** Въ щаба на Крепостьта. Надъ Владая. Шефьора кандардисва. Такевъ на позицията. Двѣтѣ подозрителни фигури. Мобилизирамь се. Подъ огъня на неизвестнитѣ. Досетливия германецъ. Пленника и Такевъ. Християнство на практика. Смѣна на настроения. Атака на атакующия. Между живота и смъртьта 166

БУРЯТА ОТМИНА . . . НО СЛЪНЦЕ НЕ ОГРѢЯ!

ГЛАВА ПЕТНАДЕСЕТА. **Последнитѣ облаци.** Царя си отива — да живѣе царя! Амнистията. Такевъ срещу партията си. Сждбата на държавника. България преди всичко! . . . 176

ГЛАВА ШЕСТНАДЕСЕТА. **Везнитѣ се наклоняватъ.** Срѣщата съ Д-ръ Вичевъ. Неочаквана изповѣдь на единъ опредѣленъ за убиецъ. Скандала предъ Панахъ. Въ Пловдивъ. Последната ми среща съ Такевъ. Такевъ два дни предъ смъртьта си . . 181

ГЛАВА СЕДЕМНАДЕСЕТА. **Опаснитѣ дни не сж се свършили.** България и нейнитѣ синове. Велики сърдца. Моята молба 190

СВОБОДНА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТѢ И ИЗКУСТВАТА

СОФИЯ

БЪЛГАРИЯ

FREE ACADEMY OF ARTS AND SCIENCES.
ACADEMIE LIBRE DES SCIENCES ET DES ARTS.
FREIE AKADEMIE DER KUNST UND WISSENSCHAFTEN.

Цена 40 лева